

JELENKOR

IRODALMI ÉS MŰVÉSZETI FOLYÓIRAT

- NÁDAS PÉTER verse 657
JOACHIM SARTORIUS versei 668
GÁLLOS ORSOLYA: Barokk Szlovéniából (*Drago Jančar regénye elé*) 671
DRAGO JANČAR: Katarina, a páva és a jezsuita (*részletek*) 672
VÖRÖS ISTVÁN verse 687
GYÖRE BALÁZS versei 692
ACZÉL GÉZA verse 694
SCHEIN GÁBOR versei 696
DÉRI BALÁZS versei 698
GÉCZI JÁNOS: Tiltott Ábrázolások Könyve (*Anekdota*) 700
KISS OTTÓ: Csúszda a jövőbe (*novella*) 719
LÁZÁR BALÁZS verse 724
PALLAG TIBOR verse 725
GELLÉN-MIKLÓS GÁBOR verse 727
KONRÁD GYÖRGY: Író a könyvtárban (*esszé*) 728

Tüskés Tibor hetvenöt éves

- TÜSKÉS TIBOR: Időjáték (*Fodor András hozzám írt első és utolsó levele*) 736
ÁGOSTON ZOLTÁN: „Méltósággal lépsz le...” (*Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése*) 743

*

- BACSÓ BÉLA: A saját élet (*Nádas Péter: Saját halál*) 746
VISKY ANDRÁS: A különbözőség vidékén (*Nádas Péter: Saját halál*) 750
RADNÓTI SÁNDOR: Egy magyar kérdés (*Závada Pál A fényképész utókora című regényéről*) 759
GYÓRI ORSOLYA: Hátrahagyott tekintetek, avagy a tolerancia nyelvtana (*Závada Pál: A fényképész utókora*) 770
BÁNKI ÉVA: Személyes földrajz (*Déri Balázs: Kézírás*) 773
M. NAGY MIKLÓS: Egyetlenegy szó... (*Gustaw Herling-Grudziński: Más világ; A sivatag forró lehelete*) 776
NÁNAY FANNI: Danzigtól Gdańskig (*Stefan Chwin: Hanemann*) 780

*

- ORMOS MÁRIA: Állva maradtam (*Sz. Koncz István beszélgetése*) 784

2005

JULIUS-AUGUSZTUS

Folyóiratunk a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma,
a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Város Önkormányzata,
a Baranya Megyei Önkormányzat,
a PVV Rt. és a József Attila Alapítvány támogatásával jelenik meg.

PÉCSETT: Széchenyi István Jogi és Közgazdasági Könyvesbolt, Rókus u. 5/a. – JPTE Bölcsészkar, Ifjúság útja 6. – Művészetek Háza, Széchenyi tér 7-8. – Betűdzsungel, Király u. 9. – Zrínyi Könyvesbolt, Jókai u. 25. – Bagolyfészek Könyvesbolt és Antikvárium, Ferencesek u. 27. – Pécsi Kulturális Központ Információs Irodája, Széchenyi tér 1. – az Alexandra Kiadó könyvesboltjaiban.

VIDÉKEN: **Baján:** Lord Könyvesbolt, Tóth Kálmán tér 1. – **Balatonfüreden:** Könyvesbolt, Tagore sétány – **Balatonlellén:** Könyvesbolt, Kossuth Lajos u. 9. – **Cegléden:** Lord Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Debrecenben:** SZIGET Egyetemi könyvesbolt, Kossuth Lajos Tudományegyetem – Lícium Könyvesbolt, Kálvin tér 2/c. – **Ady Endre Könyvesbolt,** Piac u. 26. – **Fókusz Könyvesbolt,** Hunyadi u. 8-10. **Egerben:** Gárdonyi Géza Könyvesbolt, Széchenyi u. 12. – **Gödöllőn:** Fama Könyvesbolt, Szabadság tér 9. – **Győrben:** Rónai Jácint Könyvesbolt, Széchenyi tér 7. – Könyvesház, Bajcsy-Zsilinszky út 35. – **Hódmezővásárhelyen:** Lord-Extra Könyvesbolt, Andrássy út 5-7. – **Kecskeméten:** Katona József Könyvesbolt, Szabadság tér 1. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Szabadság tér 3/A – **Keszthelyen:** Helikon Könyvkereskedés, Kossuth L. u. 2. – **Komáromban:** Lord Könyvesbolt, Jókai tér 2. – **Kőszegen:** Városkapu Könyvesbolt, Városház u. 4. – **Mezőkövesden:** Könyvesbolt, Mátyás király u. 108. – **Miskolcon:** Egyetemi Könyvesbolt, Egyetemváros – **Kazinczy Könyvesbolt,** Széchenyi u. 33. – **Széchenyi Könyvesbolt,** Széchenyi u.

54. – **Mosonmagyaróvárott:** Könyvesbolt, Szent István u. 104. – **Nagykanizsán:** Zrínyi Miklós Könyvesház, Fő út 8. – **Nyíregyházán:** Bessenyei György Könyvesbolt, Kossuth tér 1. – **Pápán:** Pápai Könyvesház, Kossuth u. 3. – **Sárospatakon:** Comenius Könyvesbolt, Rákóczi u. 9. – **Sárváron:** Könyvesbolt, Batthyány u. 19-21. – **Siófokon:** Kóma Könyv, Batthyány u. 33. – **Sopronban:** Vörös Cédus Könyvkereskedés, Mátyás király u. 34/F – **Szegeden:** Sík Sándor Könyvesbolt, Oskola u. 27. – **JATE** bölcsészkar könyvtár – **Buch Könyvesbolt,** Dugonics tér 12. – **Grand Café Mozi és Kávézó,** Bibic u. 2. – **Móra Ferenc Könyvesbolt,** Kárász u. 5. – **Székesfehérvárott:** Vajda János Könyvesbolt, Fő u. 2. – **Szekszárdon:** Babits Mihály Könyvesbolt, Kölcsey ltp. 2. – **Szombathelyen:** Savaria Könyvesbolt, Mártírok tere 1. – **A. Z. Könyvesbolt,** Király u. 1. – **Tatabányán:** Szemethy és Tsa Könyvesbolt, Fő tér 15. – **Veszprémben:** Kölcsey Ferenc Könyvesbolt, Cserhát u. 7. – **Zalaegerszegen:** Simon István Könyvesház, Tüttös u. 7.

BUDAPESTEN: Vince Könyvesbolt, I., Krisztina krt. 34. – **Pont Könyvesbolt,** V., Mérleg u. 6. – **Magiszter Könyvesbolt,** V., Városház u. 1. – **Osiris-Századvég Könyvesbolt,** V., Veres Pálné u. 4-6. – **ELTE Jogi Kar,** jegyzetbolt, V., Szerb u. 21-23. – **Írók Boltja,** VI., Andrássy út 45. – **Cartafilus Kft** boltjai a Kálvin téri, a Deák téri és a Kossuth téri metróaluljáróban – **Odeon Videotéka,** XIII., Hollán Ernő u. 7. – **Stellium Könyvesbolt,** V., Párizsi udvar – **Helikon Könyvesbolt,** VI., Bajcsy-Zsilinszky

www.jelenkor.net

500,- Ft

JELENKOR

JELENKOR

XLVIII. ÉVFOLYAM

7–8. szám

Főszerkesztő
ÁGOSTON ZOLTÁN

*

Szerkesztők
KERESZTESI JÓZSEF, NAGY BOGLÁRKA

Szerkesztőségi titkár
BEFTÁN KATALIN

A szerkesztőség munkatársai

BERTÓK LÁSZLÓ
főmunkatárs

BALLA ZSÓFIA, CSUHAI ISTVÁN, PARTI NAGY LAJOS,
TAKÁTS JÓZSEF, THOMKA BEÁTA, TOLNAI OTTÓ

*

Szerkesztőség: 7621 Pécs, Király utca 21. I. emelet
Telefon (üzenetrögzítő is) és telefax: 72/310-673, 215-305, 510-752, 510-753.
e-mail: jelenkor@axelero.hu

Szerkesztőségi fogadóórák minden hónap első csütörtökén 14-től 16 óráig
a Jelenkor szerkesztőségében.

Kéziratot nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. Nem kért kéziratokat elektronikus
formában (e-mail) nem áll módunkban fogadni. Minden felbélyegzett válaszbörítékkal
ellátott küldeményt megválaszolunk.

Kiadja a Jelenkor Alapítvány
(Pécs, Király utca 21. Telefon: 72/310-673),
a Nemzeti Kulturális Örökség Minisztériuma, a Nemzeti Kulturális Alapprogram,
Pécs Megyei Jogú Város Önkormányzata és
a Baranya Megyei Önkormányzat támogatásával.

Felelős kiadó: dr. Hargitai János, a kuratórium elnöke.
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt. és a regionális részvénytársaságok.

Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt. Hírlap Üzletág.
Előfizethető közvetlenül a postai kézbesítőknél, az ország bármely postáján,
Budapesten a Hírlap Ügyfélszolgálati Irodákban és a Központi Hírlap Centrumnál
(1089 Bp., Orczy tér 1., Tel.: 06 1/477-6300; postacím: Bp., 1900.).

További információ és telefonos megrendelés: 06 80/444-444;
hirlapelofizetes@posta.hu

Valamint közvetlenül vagy levélben kért postautalványon a szerkesztőség címén.
Előfizetési díj az I. félévre 3000,- Ft, a II. félévre 2500,- Ft,
egy évre belföldre: 5500,- Ft; a Magyar Posta Rt.-nél külföldre: 12100,- Ft.
Megjelenik havonként.

A szedés és a tördelés a Jelenkor szerkesztőségében készült.
Nyomtatta a Molnár Nyomda és Kiadó Kft., Pécssett.

Index: 25-906, ISSN 0447-6425

KRÓNIKA

BERTÓK LÁSZLÓ Kossuth-díjas költő május 26-án tartotta székfoglalóját a Széchenyi Irodalmi és Művészeti Akadémián „*Valaki mindig kint reked az utcán*”. Fodor Andrásról, levelekről, versekről címmel. Az eseményre Budapesten, az MTA Székház Kistermében került sor, melynek során a szerző felolvasott *Hazulról haza* című új kötetéből, majd Lázár Balázs színművész Bertók-verseket szavalt. – Bertók László *Hazulról haza. Ősök, műhelyek, élet* című kötetének pécsi bemutatóját a Művészetek Házában tartották június 1-jén. Az est vendége volt Bertók László és Nagy Imre egyetemi tanár, kritikus, a házigazda Szirtes Gábor szerkesztő, kritikus. Közreműködött Fillár István, a PNSz Jászai-díjas színművész.

*

A JELENKOR júniusi színházi számát mutatták be június 15-én a Művészetek Házában. A lapról Koltai Tamás kritikus, a Színház főszerkesztője, P. Müller Péter irodalomtörténész, kritikus, az *Echo* főszerkesztője és Tompa Andrea kritikus, a Színház szerkesztője beszélgettek, a házigazda Ágoston Zoltán, a Jelenkor főszerkesztője volt. A bemutatót követően sor került a Jelenkor nívódíjának, a Szinnyei Júlia-emlékdíjnak az átadására, melyet Németh Gábor író nyert el a 2004-es évfolyam legjobb publikációjáért.

FÖLDÉNYI F. LÁSZLÓ esztéta vehette át május 1-jén Salzburgban, a Deutsche Akademie für Sprache und Dichtung által 1964-ben alapított Friedrich Gundolf-díjat. A zsűri indoklásában kiemelte a szerző Caspar David Friedrichről és Heinrich von Kleistről szóló köteteit, valamint a német irodalomról és művészetéről írott esszéit. A díjátadáson laudációt mondott Ilma Rakusa műfordító.

*

KÖNYVBEMUTATÓK. A *Rivalda* című kortárs drámaantológia bemutatójára került sor június 10-én a pécsi Művészetek Házában. A kötetet Toller László polgármester, Morcsányi Géza dramaturg, a Magvető Kiadó igazgatója és Szakonyi Károly, a Drámaírói Kerekasztal elnöke ajánlotta a közönség figyelmébe. – Egressy Zoltán *Portugál* című drámakötetét Szűcs Katalin Ágnes kritikus, a *Critikai Lapok* főszerkesztője mutatta be június 16-án a Művészetek Házában.

*

RÉGIÓ VAGY PROVINCIA – Pécs kulturális élete a hatvanas, hetvenes, nyolcvanas években címmel konferenciát rendeztek június 6-7-én a Művészetek Házában az Európa Kulturális Fővárosa – Pécs 2010 Pályázati Kabinet és a Művészetek Háza közös szervezésében. Előadást tartott mások mellett Aknai Tamás, Ágoston Zoltán, Bókay Antal, P. Müller Péter, Takács Gyula és Uhrík Dóra.

Szerzőink

Nádas Péter (1942) – író, Gombosszegen él.

Joachim Sartorius (1946) – német költő, műfordító.

Gállos Orsolya (1946) – műfordító, Pécsváradon él.

Drago Jančar (1948) – szlovén író, Ljubljánban él.

Vörös István (1964) – költő, író, műfordító, Budapesten él.

Györe Balázs (1951) – költő, író, Budapesten él.

Aczél Géza (1947) – költő, kritikus, az *Alföld* főszerkesztője, Debrecenben él.

Schein Gábor (1969) – költő, író, esszéista, irodalomtörténész, Budapesten él.

Déri Balázs (1954) – költő, műfordító, klasszika-filológus, Budapesten él.

Géczi János (1954) – költő, író, az *Iskolakultúra* főszerkesztője, Veszprémbe él.

Kiss Ottó (1963) – költő, író, a *Bárka* munkatársa, Gyulán él.

Lázár Balázs (1975) – színész, költő, Budapesten él.

Pallag Tibor (1969) – költő, Budapesten él.

Gellén-Miklós Gábor (1973) – költő, Székesfehérváron él.

Konrád György (1933) – író, esszéista, Budapesten él.

Tüskés Tibor (1930) – író, irodalomtörténész, a *Jelenkor* egykori főszerkesztője, Pécsen él.

Ágoston Zoltán (1966) – kritikus, a *Jelenkor* főszerkesztője, Pécsen él.

Bacsó Béla (1952) – esztéta, Budapesten él.

Visky András (1957) – költő, író, drámaíró, Kolozsvárott él.

Radnóti Sándor (1946) – esztéta, kritikus, a *Holmi* szerkesztője, Budapesten él.

Győri Orsolya (1975) – kritikus, az ELTE esztétika szakának PhD-hallgatója, Budapesten él.

Bánki Éva (1966) – író, a KGRE BTK tanársegéde, Budapesten él.

M. Nagy Miklós (1963) – szerkesztő, műfordító, esszéíró, Budapesten él.

Nánay Fanni (1972) – polonista, műfordító, színházi újságíró, Budapesten él.

Ormos Mária (1930) – történész, Budapesten él.

Sz. Koncz István (1961) – szerkesztő, Görcsönyben él.

N Á D A S P É T E R

Achimének

egyszer azt írta
egy képes levelezőlapon
a legszebb képeslapon amit Rómában fellelt
hogy a legszebb könyve
az Atlas der neue Poesie –
a könyv küllemére értette
bizonyára a könyv kivételes belső tagoltságára
úgymond a szellemére
az önkéntelenül adódó szépirodalmi elvre
szándékosan nem mondok esztétikát
költő kezén
a helyesen elrendezett anyag adja ki
habár nem lenne egyszerű definiálni
mi helyes
mi helytelen
az orrára bízta önmagát
a szemére és az ujjak érzékeny begyére
így jó mondja
olykor a véletlen rendezi el helyette
s ő elfogadja
olykor az intuíció
sokat nem tudni róla
máskor több évtizedes tapasztalat
jártassága az írásos hagyományban
– e legszebb szép könyvében alámerülve

a költészetéről ugyan semmit meg nem tudhatunk
 talán az emberhez kerülünk közel
 akit mások Achimnak
 Joachimnak
 a lépcsőházban Sartorius úrnak
 neveznek
 egészen precízen doktor Sartorius
 veszélyes testközel
 mit tud
 kit ismer
 mit figyel
 ha az embert és a költőt el lehetne egymástól
 választani
 nem lehet elválasztani
 azonosságuk szabad szemmel nem látható
 a költőt
 testi valójában sose látod
 ebben a szép könyvében pedig láthatóan
 különválnak
 egymástól messzire távolodott jéghegyek
 az énről levált én némán úszó hideg tömege
 képes
 a Titanicot
 elsüllyeszteni
 hiába keressük
 nem a saját költészetének viszonylatába helyezi
 mások költeményeit
 arra figyel
 milyen viszonyba helyezik el
 önmagukat a költőtársak
 ő maga váratlanul fog elibénk kerülni
 nem világirodalmat lát
 ez nem holmi globalizáció
 követi a műfaj korokat és kultúrákat összefűző
 szálait
 vannak lények
 akik különböző pozícióban
 majd mindenütt mindig verset írnak
 az ember csak megy
 kezében az új költészet atlasza
 erdők hegyek sivatagok tengerek
 a megfelelő leltári adatokkal is felcédulázza
 Les Murray életét a dédapjánál kezdi el
 a New South Wales-i erdős dombok között
 fűrésztelepek zajában istállók trágyamelegében

mielőtt Duo Duót
Londonon és Leydenen át elkísérné
az emigrációba
nem csak a kínai hagyomány
hanem Sylvia Plath és Dylan Thomas szempontjából is
meg kell szemlélnie
Berlinbe ér vele
Manfred Peter Heint a csontig elszenesedett
Kelet-Poroszországból kíséri át
Helsinki
vele együtt fordít háta a nyugati modernitásnak
hogy egy ideig Edith Södergrant és Oszip Mandelstamot
kövessék
Jorge Semprunt megkérdezi
Guillén és Alberti után valóban
José Angel Valente lenne-e a legjelentősebb
spanyol lírikus
vele aztán Genfben és Párizsban
majd Almeriára megy
együtt tanulmányozzák Juan de la Cruzt
meg másokat
látni
a fragmentumok és részecskék miként
oldódnak el az energiamezőkön
legalábbis a modern fizikában
a legnagyobb örömmel tölti el Budapesten
ahol Esterházy Péter
és jómagam csak megerősíthetem
hogy nem tévedett
ha már
akkor
Weöresön kívül Pilinszky János
majd megfigyeli
Christopher Middleton miként követi
óvatosan önmagában
az emberivé szelídített vadállatot
ilyen egy igazi angol gentleman
a texasi Austinba követi
még szerencse
hogy tisztas távolságban marad tőle és
a saját roppant ismeretanyagától
így mindenki saját felfedezéseként csodálhatja
válogatott vonzalmainak hegycsúcsait
fagyott víztükréit
érzékelésének térképszelvényei között

lapozgatunk
akárha minden kiválasztott költővel szólva
azt mondaná
még mindig nem én
én vagyok
nem én vagyok
holott megszólalásig hasonlítok
ez annyira ő
ahogy összezsíppentett szemráncokkal
moccanatlan a szembogár
némán élvezi az egészen másokat
saját verseibe nem engedi be őket
azt nem
csak meg nem érinteni
maradjanak magukban teljesek
kerülő utakon
a kertek alatt settenkedve
késleltetve
érzékenységeinek rebbenékeny anyagát
csöndes és kitartó szenvedélyének tárgyát követve
szigorúan leválasztani
a költő költeményét a költészetéről
de látni költői szándékait
külön venni a versét
a költészetét és a költészetet
kicsit úgy
ahogy Szókratész
amikor Alkibiadész a szerelmével ostromolta
ő pedig
bármennyire hajlott volna rá
nem engedhetett
a szépséget akarta
s ehhez bizony kevés az egyetlen szép
Alkibiadész
s ha már a szépségről beszélünk
hála Dumont-nak
az Ich habe die Nacht
sem éppen csúnya könyv
nagy olvasókönyve Alexandriáról
a pompeji vörös és a sivatagi sárga kötésében
legalább ilyen szép
válogatott verseinek kéklő és fehérlő
görög kiadása
sosemlátott könyvészeti szépség
igaz

verseinek magyar kiadása
nem sikerült valami fényesen
ami a küllemét illeti
társfordítója vagyok e kötetnek
egyszer ijesztően kora reggel
Berlinből vonaton Lipcsébe mentem
még tök sötét volt
húsfokos hideg
az endékából ránk maradt olvasólámpa fényében
a Sinn und Form margóján jegyzeteltem
sorról sorra haladva
visszaszólt az anyanyelvemen
odakinn hóvihar
minden verseskötetét így firkáltam össze
ez később sem változott
benne egyszer sem csalódtam
huzatos vasúti várótermekben
ismeretlen nők és férfiak kipárolgásától odvas
szállodai szobákban
repülőtereken
hajón
amikor már előre láttam borzalmas óráimat
mondom
a verseivel fogom magam megmenteni
ilyen önző
egy szenvedélyes társfordító
érzelmi életem legjava
alkalmazott anyagként benneragadt
a verssorokban
a szavak felületén minden tolakvás nélkül
megtapadtak az árulkodó jelek
miért olvasok én idegen verseket
mi másért
minden ünnepélyességtől mentes meghívás
amit nem tud nem elfogadni az ember
nekem ilyenek e versek
aztán olvadozhatok velük az anyanyelvemen
pedig sok minden szól ellenük
majdnem minden
idegen vers idegen nyelven
nagyon mélyre kell az embernek egy idegen élet
nyirkos tárnáiba lemásznia
hogy a derengő sötétben a sorok felületén
akár csak egy pillanatra megragadjon
a nyelv nem szótári szavakból áll

vak és elvakult
 állandóan látni fogja
 hogy a saját anyanyelvén nem fog sikerülni
 amit ugyan megértett
 miként sikerülne
 ha egyszer a szavaknak a saját nyelvén
 más a hangalakja
 meg maga a költészet is olyan érthetetlen
 valakinek
 aki legfeljebb akkor versel
 amikor a történet futását ritmussal kell megsegíteni
 alig felérhető
 a verset
 szóból veszik
 van lélegzete
 a szövegfelület véglegessége mégis miből vétetik
 milyen anyagból
 miként vándorol benne a belső látás
 s miként mozdul a gondolkodás
 miként kapaszkodik
 mit kockáztat
 ez a költészet írja róla Angelika Overath
 a nyelvi ellenkezésével ragad meg
 ha nem a két anyanyelv közös szakadéka fölött
 kéne Achim nyelvi ellenkezését megértenem
 akkor pusztán annyi lenne a különbség közöttünk
 hogy ő gondolja nekem előre
 amit én vele gondolok
 ez a költészet első pillantásra
 csodálatraméltó részvétlenségével hat
 csaknem személytelen
 – ezt a mondatot Kavafiszról írja
 Marguerite Yourcenar
 nem én írom Sartoriusról
 az igen hasonló arányok miatt idézem
 Kavafisz miatt idézem
 amúgy is alig van mestere
 holott fordítóként
 igazán nem hiányzik belőle a képesség
 hogy másokba beszélje át magát
 Sartorius költészete személyhez kötött
 ám abban már nem lennék biztos
 hogy ez az ő személye lenne
 nem önös
 nem énes

vannak ugyan erősen egoista kedvencei
édesek és gonoszak
gyermetegek és nyersek és fájdalmasak
ő nem ilyen
habár a lehető legintimebb dolgok körén belül
mozog
a szó erotikus és ritmikus értelmében egyaránt
el nem oldja magát tőlük
lélegzete olykor a históriától mégis
oly súlyosan akad el –
a cunnilingustól nemkülönben
– lénye eltelt
ez a költészet első pillantásra
az emberi együttérzésével ragad meg
ami személyes benne
az másokra vagy másra vonatkozik
minden versének mindig van egy másik tárgya
nem én
minden belső tiltakozásom ellenére kimondanám
hogymint
alázata nem keresztényi alázat
jegyezzük meg mellékesen
hogymint tárgyiassága a lehető legnémetebb
a költői én mindig másokat szolgál
feloldódik a tárgyakban
kérelhetetlenül
nyomtalanul
tiünteti el a dologban a saját hangoskodó tulajdonságait
visszafogott személyességétől hosszú időkre moccanatlanná
dermed a lét a versben
megint a sötét szembogár
tárgyiasság és személyesség
e két nagy költészeti tradíció
egymás tekintetibe vész
amint verseinek holland fordítója
Cees Nooteboom utánózhatatlan élességgel
jellemmez
mindezt egyfajta figyelemmel áll kapcsolatban
mondja
így gondolom
mondja
inkább megfigyelésnek kéne nevezniünk
e megfigyelés akkor áll elő
amikor a figyelem látássá változik
másként kifejezve

mondja Cees
szemlélődés lesz a megfigyelésből
vizionárius erővé változik
amitől a megfigyelés tárgya
titokzatos tartalmakkal és történetekkel
telik fel
s ettől maga a költő is átváltozik
mondom én
„sage ich wem”
idézem őt
aki a versben a kontempláció eleven tárgya lett
német nyelven messzibbre jutni az érzéki absztrakcióban
nemigen lehet
az én önfeláldozása a végére ért
nagy emocionális munkájának komolyságából
majd mindig az utolsó szó
billenti ki
tegyük hozzá
igen jótékonyan
nála az utolsó szó csaknem poén
az érzelmeknek ugyan nincsenek
az érzékeknek bizony vannak vaskos
poénjai
jól rejtgetett tulajdonságaival váratlanul
áll elő az ember
olykor még önmagát is sikerül
meglepnie
utolsó soraival kitart
monotóniája megtart a levegőben
s akkor a kedély úgy billenti meg
mintha költőstül rögtön szakadékbá taszítaná
Sartoriusnál a poétika
csakugyan távol áll attól –
írja róla Márton László a ronda magyar kiadás
okos utószavában
– hogy készen kapott dolog legyen
költeményeinek formája nem valamiféle
hagyományos metrikán alapul
így folytatja
hanem a láttatások nyelvileg és képileg
szigorúan megkomponált belső ritmusán
aki nem tudná
László a német költészeti hagyomány
egyik legjelentősebb
magyar ismerője

Luther Gryphius Kleist és Novalis fordítója
ezek a versek
olyan emberrel üzennek
s itt most ismét a mindenkinél világosabban
látó
holland költőtárs
Cees beszél
aki nagyon messzi járt
csillagöveket hagyott maga mögött a belső
utazással és olyan helyen járt
ahová az ember
normális körülmények között nem jut el
Cees szemében Achim
egy úrkapszula
mintegy Camus szellemében foglalva össze a dolgot
„la physique finit dans la poésie”
egyfajta kíméletlen bár nem tolatkó
tárgyiasság
egyfajta szemérmes és hallgatólag személyesség
„il faut choisir
entre la contemplation et l'action”
mondja más helyen Camus
s nem kétséges hogy mire hajlanak
Camus-t azért kell itt előcibálnom
hogy jobban lássék a szellemi környezet
amelyben a fizikai a filozófiai és a költészeti
nem áll olyan távol egymástól
mint a német gondolkodásban
Achim német nyelve
egyfajta mediterránizmusra hajlik
a szónak nem csak a földrajzi értelmében
magába fogadja az antikvitást
a görögökkel és a latinokkal
a meleg tenger lustálkodásait
az élet testiségben felizzó örömét
„jusqu' à l'os sagte ich ihr
bis zum Knochen”
a kontemplációra való hajlamot
az akciótól való verstani idegenkedést
Egyiptomot
az afrikai és az ázsiai partokat
ez a világ
az ízeivel és a fűszereivel és
a nyelvi ellenkezésével együtt
az otthona

nem csak azért mert Tuniszban nőtt fel
 miként lehetne pusztán életrajzi adat
 Bordeaux-ban gimnáziumba járni és Párizsban
 egyetemre
 képzelete más európai régióban él
 mint ahonnan a nyelve származik és
 a családja
 „wohin hefte ich meine Augen“
 az értelem nem önálló princípium a költészetében
 ami németül elég meglepő
 annál inkább a szenvedélyes figyelme –
 amolyan angyali obszerváció
 a botrányos dolgokkal szemben is
 – Cees okos költőként írja le
 s akkor még hozzá kell tenni
 hogy a magyaroknak bizonyára más
 az okossági koefficiensük
 mint a hollandoké
 akiknek megint más
 mint a németeknek
 magyarul mindenesetre fel lehet feszülni
 a mediterrán értelemre
 ha képeit elég élesen követi az ember
 olyasmit ért meg
 azonosulása és ellenkezése
 olvadási pontjain
 „hol a kristály már füstölög“
 amit magyarul különben nem
 egyszer megkérdeztem tőle
 valami olyasmit kerestem
 amit a két nyelv közé sodródva
 valószínűleg nem lehet megérteni
 vannak dolgok
 amelyek se innen se onnan nem érthetőek
 az ember
 hol az egyik lábára hol a másikra áll
 nagy zavarában
 valójában kit szeret
 ennyi mindenkire egyszerre nem lehet
 nem lehet
 hogy senkit ne szeressen
 éppen ment volna el az utcán
 Pierre Jean Jouve
 mondta
 de nem németül

tette hozzá gyorsan és élesen
s már ott se volt
olyan világos
meghökkenítő
mikor az ember utána megy
mire gondol
s így aztán az asztalán véletlenül
egymás mellé kerül
Kavafisz és Pierre Jean Jouve arcképe
meghökkenítően hasonlítanak
ugyanolyan szemüveg ül a megszólalásig hasonló
orrukon
ilyen hülye kis bajuszt
Budapesten
legfeljebb kishivatalnokok és nagykörúti
cipézmesterek
viseltek
talán mindketten észrevétlenek akartak maradni
a tömegben
Sartorius német költészetéből
„qui brûle de l'esprit muet”
tényleg kihallani
azt a valamit ami
Pierre Jean Jouve verseinek német
vagy akár magyar
fordításából nyomtalanul eltűnik
hát körülbelül így
és idáig
aminek őrzöd szellemét
annak nem veszítheted el a hangalakját
vagy a hangvételét
ennyit lehet mondani
ha az ember a magyar nyelvből
kihajolva nézi
legalábbis a technéről ennyit lehet mondani
egy olyan korszakban
amelyben szemérem tiltja
hogy az ember tychéról beszéljen –
„a lakott világ e legnagyobb és leggyönyörűbb empóriumában
mely most kőhalom és tenger
és a végkimerültség puszta érzete”

Vieux Jeu

*Bőrére száradt béka nélkül
nincsen vándor
fojtott vitát
minden kávéházban hallani
bokrok tövéen minden macska
elvan az egere életével
minden borbélynak vannak
saját beretvajátékai*

*Kofák
mézédese fürtöktől terhes meglepetéseiből
mindenkinek jut*

Tanácsadó osztriga fogyasztásához

*Felnyitásához még
az egyszerű zsebkész is
elegendő
erős rövid pengével*

*ha a dologban nincs gyakorlatod
inkább vedd el egy asztalkendő
fel ne sértsd magad
A kés hegyét*

*a vastagabbik oldalán kell
a záróízomba
belöknöd
a két kagylóhéj közé*

a fedőt lepattintani
eltávolítani a héj törmelékét
de soha ne a vízzel együtt
hiszen a húsát majd
ezzel kell kihörpíteni
soha ne fogyassz
olyan osztrigát
mely megnyílik magától

A vizével iszod meg
a rákok kiáltozását
a hullámok árnyékait és a
mélység örvénylését

Húsán ráharapsz a szerelemre
nem enged el
mintha lenne még mit
felderítened a

kellemek és rémségek között
ahol kisarjad a bánat
egy életen át elkísért
még jó sokáig ki fog benned tartani

Régi naplókat olvasgatva

Min meredtem el ennyire?
Kik vagyunk mi éjszaka?

Roppant zümmögésre lépek.
Itt virágzik leginkább
és a talaj is laza.
Sárga tőle a levegő
és feketéllik.
Feketéje halálom napjáig
ki fog tartani a fülemben. Sötétségét
adom neked. Legkisebb része
szárnycsapás, légzés – a szó

*felejtés. Felejtsd el. Ne lopd ki
magad belőlem. A játékhoz tartozik.
Milyen játékhoz? Amit páncélzatban
és sisakrostéllyal játszanak. Ami neuronokról
és szinapszisokról tudható, nem vesz el a gyászból,
nem fokozza a boldogság érzetét. Elménk
cockpit.*

*Kinézel a fülke hideg kis ablakán.
Városok, utcák, mennyi moccanatlan nyomvonal,
miként szavak egy nyitott könyvben. Csillagokra
látsz, melyek régen kihunytak, ahogy
emlékeid. Ellátni ilyen messzire?
Vajon az időt milyen anyagból csinálták? Most,
amikor pontosan olyan, mint mindenkoron,
vegyünk egy öreg kagylót, emléköreje benne
az óceán. Mi ellenkezőleg vagyunk
vele: minél vénebb, egyre nagyobb
és egyre hosszabb fülekben
a zúgás annál hangosabb.*

*Végül is mások zajából van az ember
összerakva. Ezek a minták,
ez a dolgok rendje, tisztában kell lenned vele, éjszaka,
a rozsdás sodronyon, zajokra hangolódva,
az ujjak érzékeny szárnyaival a nyakadon.
Ne feledd. Ne tedd rajta túl magad.*

NÁDAS PÉTER fordításai

BAROKK SZLOVÉNIÁBÓL

Barokk volt a munkacíme a szlovén Drago Jančar 2000-ben kiadott regényének, amely *Katarina, a páva és a jezsuita* címmel lát napvilágot a Jelenkor Kiadónál. Jančar a kilencvenes évek közepén beszélt először arról, hogy nagyregényt tervez a krajnai, karintiai és stájeri szlovénok hétévenkénti kölni zárandoklatairól, vagy ahogy Köln am Rhein neve a szlovén vallásos folklórban élt, *Kelmorajn* búcsúsaíró. A szerző az 1756–1773 közötti időszakra teszi a cselekményt, ezekben az években a nagy búcsújárás viszontagságos kalandok sorozatát jelentette: átkelést az Alpokon, a Dunához érve a csatlakozást a Habsburg Birodalom más részeiből, főként Magyarországról érkező zárandokokhoz. Érdekes adalék, hogy az utóbbiak nagy száma miatt német földön *magyar zárandokok*nak nevezték a sok száz főből álló tömeget, amely a Rajnán felhajózva jutott el a vágott városba, a kölni dómba, a háromkirályok csonterekléihez. Ezekben az években zajlott az osztrák–porosz háború is Szilézia birtoklásáért, ami ugyancsak befolyásolja Jančar hőseinek kegyes útját.

A zárandok-tábortüzek, az oltárképek, a templomok homályából felragyogó ereklyetartók és a pazar öltözékek, kalpagok, szalagok, sujtások barokkos gomolygásából válnak ki Drago Jančar regényének alakjai, egy leány, egy katona és egy szerzetes: *Katarina, a páva és a jezsuita*. Mindhármukat a jellegzetes szlovén életérzés, az elvágódás (*hrepenenje*) mozgatja, ezért vágnak neki a viszontagságokkal teli útnak. Katarina mindhiába várta a vőlegényt, és a zárandoklaton a boldogságot akarja megtalálni. A jámbor krajnaiak népi vallásosságában feloldódva véli megelégni a lelki békét Simon Lovrenc, a jezsuita szerzetes. Franc Windisch, a páva, a hetvenkedő katona dicsőségre vágyik, és csapatával hadba indul Mária Teréziáért, a porosz ellen. Jančar barokkos körmondatokkal szövi a kalandos, színes történetet a XVIII. századi szlovénok hiedelmeiről, szokásairól, vallásosságáról, a korabeli Közép-Európa háborúiról, uralkodóiról, és nem utolsósorban egy nagy szerelemről.

Bizonyos előképe volt ennek a könyvnek Drago Jančar ez idáig legjelentősebbnek tartott és legismertebb regénye, *A gályarab* (1978), amely 1985-ben jelent meg az Európa Könyvkiadónál. Ez a kötet a fiatal Drago Jančar börtönméltóságának a lenyomata, a kor terrorjának kiszolgáltatott, a történelembe vetett emberről beszél. Gályarabja „az üres égbolt alatt” menekül a sorsa elől. A földi üdvöt vagy inkább a túlélést hajszolja a XVII. század eretneküldözései, inkvizíciós tortúrái, lobogó máglyái közepette. Semmi reménye a megmenekülésre.

A *Katarina, a páva és a jezsuita* zárandoklatát kezdettől fogva végigkíséri az ígéret, hogy útjuk végén várja őket az aranyláda a szent ereklyékkel, azaz Isten földi jelenvalóságának, kegyelmének látható bizonyítékai. Az eltervezett, a vágott üdvözlést persze egyikük sem éri el, mindhárman csalatkoznak abban, amit keresnek, mindent elveszítene, hogy végül rátaláljanak valami egészen másra, a mélyebb, igazibb valóságra.

Drago Jančar nagyregényben gondolkodott a barokk könyv gondolatának fogantatásától. Olyan tabló felrajzolásáról, amelyen fellépnek egy kor jellegzetes alakjai, történelmi események, csaták és uralkodók elevenednek meg, és a régi szlovénok jellegzetes alakjai, hiedelmei, szokásai, örök elvágódásuk szűk alpesi völgyeikből. Olyan ismert helyszíneket komponál e képbe, mint a Starnbergi-tó, Feldafing vagy Münster. Egy pillanatra felvillan Pécs, és regényalakként, salzburgi remeteként lép elénk a mai közép-európai irodalom egyik legendás alakja, Ludwig Hartinger osztrák szerkesztő, műfordító, aki végigkísérte a mű megszületését.

A legismertebb szlovén szerző számos műve olvasható magyarul, így három regénye, *A gályarab*, *Kaján vágyak*, *Zajgás a fejben*, novelláskötete, *Az angyal pillantása*, esszéi, *Az eltört korsó*, *Közép-Európa eszméje*, *Tito szigete*, továbbá *Godot-ra lesve* és *A nagy briliáns valcer* című színpadi művei.

Katarina, a páva és a jezsuita

(részletek)

Harangoztak Szent Rókus templomában, ezüst harangszó kondult a sötét hegyoldalban, odafent fény csillant az ablakokban, a templomban zarándokok virrasztottak. Katarina becsukta az ablakát, odament a holdfényes szobán át a sarokban függő feszülethez, a korsóból vizet öntött magának, sietős mozdulatokkal mosakodni kezdett, ott, az Isten képe alatt.

Az Isten képe alatt, a Megfeszített képe alatt, a Szeplőtelen Szűz áldott képe alatt, a sötét aranyozásban ragyogó oltár szentjeinek és patrónusainak képe alatt hallgattak, mormolták imáikat a kelmorajni zarándokok, reszkettek, mint a kezükben a gyertya lángja, reszkettek a rájuk váró nagy út előtt, az ismeretlen előtt, mely valahol a messzeségben készülődik, hogy jót vagy rosszat hozzon nekik, adja Isten, hogy jót, és Szent Kristóf meg Szent Bálint, az utazók védőszentjei segítsék meg őket.

A vigíliákon, melyekre azok is eljöttek, akik nem készültek a zarándoklatra, az éjszakai virrasztók, ijedt arccal, a falut, a hegyet és a völgyet egész héten öntöző esőtől gőzölögve, miután erre az éjszakára egyszerre hűvös, holdas ezüstre derült az idő, a félelemnek a bőrükből áradó szagával, az éjszakai virrasztástól duzzadt szemhéjjal, a vigíliákon a halványan megvilágított templomban a keresztút falra akasztott stációi a gyűlölet és a fájdalom néma kiáltásait visszhangozták. A római katonák arcát, a vörös ruhás, fogatlan pribékek arcát, fogatlan röhögésre nyílt, vigyorgó, üres szájukat megvilágította a gyertyák lobogó lángja, és megvilágította a parasztok lehorgasztott fejét, akik féltették a faházak falai között nyugtalankodó jószágukat, zaklatott éjszakájukat, álmukban felsíró gyermekeiket, visító disznaikat, öklelő marháikat, és féltek a harangtorony körül, odafent cikázó árnyaktól. Sápadt arcok és hadaró szájak, lesütött szemek, melyek nem mertek fölpillantani a falakon és az oltárokon lévő képekre, a falakra, a rettenetes mártíromság képeire, a fájdalom és a szenvedés képeire, melyeket oly sokszor láttak reggeli és nappali fényben, a vasárnapi miséken, amikor ezek mindössze csak képek voltak, csak képek, most azonban egyszerre megmozdultak az éjszakában, és valóságossá váltak, mint amilyen valóságosak voltak ők maguk is. Olyan képek voltak ezek, melyeket nem kellett látniuk, hiszen őkbenük lakoztak, külön-külön mindegyikben, kinek-kinek a legbensőbb mélyében, olyan képek, amelyek gyermekkoruktól kísérték őket, és amelyek ezen az éjszakán nem voltak a segítségükre, mivel ezek a szentképek a szenvedést örökítették meg. A lobogó gyertyák árnyékai között Keresztelő Szent János levágott fejéből, nyakából sötétvörös vér szivárgott. Mind ismerték a szent férfiak és asszonyok kínjait és szenvedéseit, akik ezen az éjszakán a templomfalakról az álmaikba

léptek, a belsejükben őrzött képekből, a történetekből, melyeket felmondtak, ha álmukból ébresztették is őket, mint ennek az éjszakának a vigíliáján. Szent István karját emelte a reá záporozó kövek ellen, elesett és több sebből vérzett. Szent Sebestyént nyilak döfték keresztül, Szent Márta arcát kopja döfte át. Szent Jeromost elevenen megnyúzták, ahogyan a parasztok nyúzzák a disznaikat. Az egyik szentnek a nyelvét tépték ki, és dobták oda a kutyáknak, Szent Ágotának a mellét vágták le. Vitust elevenen eltemették, Erasmusnak összezúzták a heréit, üvöltött vad fájdalomában, Szent Mihály mérleget tartott a kezében, harcolt az ördöggel, letaszította a sátánt a poklokra.

Janez plébános az oltár előtt térdelt, és széles háta óvta szegény nyáját, az ijedt, az imát mormoló csordát mindattól, ami külső veszély, s mindattól a rossztól, ami a képeken történt a szentekkel, amikor még itt jártak a földön, most azonban fönt vannak a mennyekben, ahogy ők is a mennyországba kerülnek, ha szívükben áldással térnek vissza a nagy zarándoklatról, imádkozott érettük és önmagáért, irgalmatlanul cseplő a kísértőt és összes ördögét, mely csak rájuk jött Isztria felől, cseplő, egyszersmind csodálkozott, vajon miért jöttek éppen Isztria felől, miért onnan szóródtak szét Stájerben és Krajnában meg Pannónia síkjain, ha egyszer Isztria olyan jól védett, hisz ott van megannyi templomával Vodnjan, a röpülő ördögöknek messze ki kellett volna kerülniük öreg harangtornyait. Isztria tele van ereklyékkel és templomokkal, az ott a szárazföld szilárd védőbástyája, ott nincs rés, melyen keresztül az ördög utat találhatna. Velence ugyancsak védve van, csak úgy süt onnan a hatalmas ereklyék ereje a tengeren és a belső vidékeken át, Szent Sebestyén földi maradványai, nyílveszőkkel átluggatott testének maradványai, ezt az egész országot messze ki kellene kerülnie az ördögnek, olyan szent dolgok vannak itt, melyek rémülettel töltik el a nyughatatlan gonoszok szívét, a szent el nem porladt koponyája, gerincének, vállának darabja és izmai, minden, ami megmaradt belőle, miután a római börtönben a szent férfiú fejét kitepték a testéből. Janez Demšar plébános mindezt tudta, arra az erőre támaszkodott, amely az égből érkezett hozzá, a kinti ezüst éjszakából, a templom szentképeiből, a megkínzottak és a próbatételnek alávetettek csontjaiból, felállt, magasra emelte a szentségtartót, benne a szent ostyával, ott állt a hívek előtt, mögötte nyitva volt a tabernákulum ajtaja. Istentől, odafönt, ahová törekszünk, ahová kíváncsoznak lelkeink, le a lábunk alá, a sárig, az ördögig, mely itt settenkedik körülöttünk, és suttogja a fülünkbe undorító mondatait, ez minden, ami itt van a kettő között, ez minden, egész életünk e két pont közé feszül, a fent és a lent közé, ez határozza meg összes cselekedetünket.

Útnak indulunk, Köln am Rheinba, vagy ahogy a szlovén zarándokok mondják, Kelmorajnbba, ahol ott az Aranyláda a szent ereklyékkel, mire a riadt fejek fölhorgadtak: Kelmorajn. Az Aranyláda. Az Aranyláda, mindnyájan, akik azon az éjszakán a templomban voltak, látták a ládát. Egyszerre ott lebegett a templom hajójának közepén, a fejük fölött, a füstölő felhőibe burkolva. A Vörös-tenger, mondta Janez plébános, ez a zarándoklat átkelés a Vörös-tengeren, vándorlás az ígért földjére, ez maga a kinyilatkoztatás a Sínai-hegyen, találkozás a pusztával, a zarándoklat a régi életmód elhagyását jelenti, az isztriai ördögök elűzését, a zarándoklat nem más, mint utazás az üdvösség felé, szenvedés, elmélkedés, megtisztulás és felmagasztalás, alleluja! A végén mindenki részesül az

arany, a tömjén és a mirrha áldásában. Az emberek elkábultak az éjszakától és a plébános szavaitól. És amikor azt mondta, Vörös-tenger, átkelés a Vörös-tengeren, a fejük felett a ködfelhőkben felragyogott az Aranyláda. Mindnyájan ismerték már, apáiknak, az egykori búcsújáróknak a zarándoklatról hozott szentképén látták a három Napkeleti Bölcs csodálatos ládáját Kelmorajnbán, habár a képen jelentéktelennek, szürkének és feketének látszott. Most azonban arany volt a láda, mint ahogy arany a valóságban is, ragyogott az ezernyi drágakő, mint egy kis bazilika szállt a fejük fölött és lebegett a levegőben. Űristen, teremő Atyák, az angyalok között, alleluja! Mózes is rajta van, aranyba öntve, mozdulatlanul, kezében a tízparancsolat táblája; az apostolok, a próféták, János evangélista, Salamon király és a ládában a három Napkeleti Bölcs ereklyéi, aranyba foglalva és drágakövekkel kirakva. Azoknak a csontjai, akik a csillagot követve rátaláltak a megszületett Megváltóra. Hát még Aachenban – Cahenban, ahogy a szlovén zarándokok mondták –, mi minden volt még Aachenban! Ott a Szűzanya sárgásfehér ruhája, melyben világra hozta az Üdvözítőt, a gyermek Jézus pólyája a szentestéről, sötétsárga gyapjú, a Krisztus vérével áztatott lepel, alleluja, a lepel, amely Krisztus ágyékát övezte a kereszten, amikor megkoronázták, megostorozták, keresztre feszítették, és a lepel, melybe a lefejezett Keresztelő Szent János holttestét burkolták, a négy nagy aacheni szentség, amely ezer éven keresztül vándorolt oda Konstantinápolyból. Kelmorajna a világ végén van, Cahen még messzebb, éber és mégis már elhomályosuló szemük előtt ott lebegett az Aranyláda. És vele az ismeretlen földek, a tér tágassága és mélysége, amelyen át kell kelniük, a térnek, mely nem tenger, hanem föld, a súlyos kontinens hegyei, erdei, völgyei, falvai és városai, melyeken át kell kelniük. Az Aranyláda előttük fog úszni az égben, sokan fogják majd látni a távolban, messzi fák koronáiban, a messzi templomok harangtornyai között, a behavazott hegyek fölött és az ismeretlen országok síkságai fölött.

És akkor, amikor az éjszaka futva távozott a hegyoldalon át a völgybe, amikor a templomablakot megfestette a hajnal első pírja, mikor a Hold ezüst fénye összefolyt a Nap arany ragyogásával, az első reggeli fényben szétfoszlott az Aranyláda is a fejük fölött, jött a reggel, a messzeségben megdobbant a föld, hatalmas csordák sok ezer patája dobogott végig rajta.

Néhány nap és éjszaka alatt a falu és körülötte az egész tartomány nyirkosságba és sötétségbe merült. A rövid napok és hosszú éjszakák sáros függőnye borult a világra, a sáros és nyugtalan álom függőnye, melyben nyugtalanul forgolódnak az állatok, és amelybe időnként inkább belecsobbant, mint belekondukt Szent Rókus templomának harangja. Belezendült az éjszakába, mely földi, mely mindig a földből jön, annak gyomrából, annak kiterjedéséből, ahonnan az árnyak nőnek. Az árnyak az erdőszéleken, ahogy egyenesen hullanak le a földre, hosszán, mind hosszabban, majd sötétén, mind sötétebben. A falu, körülötte az erdők és az éjszaka, beborítva a nedvesség hálójával, virrasztva, várva, a falu nyugtalan népével, amelyet nem tud megvigasztalni az eső tetőkön doboló, majd elvonuló hálója, az emberekkel, akikre már néhány éjszaka egymás után átragad az állatok nyugtalansága, nyájaik nyugtalansága.

A sötét csend a faluból, a hegyoldalon, ahol a nyugtalan emberek aludtak és forgolódtak az ágyukban, mint ahogyan pár éjszaka egymás után az állataik is

nyugtalanul mozgolódtak és dobogtak. A disznók visítottak, sírtak, mint a gyerekek, és a dobzvai majortól lent, a völgyben, fel a hegyen Szent Rókus falváig felhallatszott éjszakai nyugtalanságuk. Katarina minden este, mielőtt minden nyirkos álmaiba süllyedt volna, elnézte a házak sötét csoportját; a falu a hegyoldalban, ahogy ott feküdt a csöndben és az eső pászmáiban, minden éjszaka ott feküdt az ő álmában is. Ahogyan elpihentek egy-egy parasztház apró szemei, ahol a nyugtalankodó állatokat gyógyították, ahol Katarina apja is ott volt minden éjszaka, csak azok az apró fények pislákolnak még a sötét hegyoldal közepén. Minden egyéb sötétben volt, az eső pászmáiban, a sötét hegyoldalban, a teremtés előtti időben.

Napközben bebugyolálva, földött fejfel jártak, ijedten pillogtak föl az égre, orvosért szalajtottak Ljubljánába, de az csak nem akart megérkezni, gyertyát gyújtottak, káromkodtak, és egyre jobban féltek. Hiszen az istállókban és a disznóólakban a falu közepén, a lábuk alatt, faházai falai mögött, a juhok aklaiban, a legelőkön fent a hegyoldalban az állatcsordák, amelyek előre megéreznek mindent, amelyek előre tudnak mindent, láthatatlan és az emberek számára ismeretlen, nyugtalan híreket küldözgettek. A marhák dobogása, a disznók rívása és a juhok éjszakai nyögései fent, a falu fölött, mindez már több éjszaka nyugtalanította az embereket a faluban, a hegyoldalban, az embereket a majorban, a völgyben, az embereket az Alpok szűk szurdokaiban és az északi tágas síkságokon, meglopta álmukat múlt és láthatatlan sejtésekkel és jelenésekkel, az éjszaka jelenéseivel, az erdőszéleken, az istállókból és a disznóólakból előjövő árnyak jelenéseivel teli, csatakos álmaikat. És amikor első harangoztak, amikor éjszaka belekondult a harang a sár és a víz tömkelegébe, ennek az éjszakának a nyirkosságába, már tudták, hogy az Isztriából származó félelmetes hírek olyan igazak, mint amilyen igaz ez a víz és ez a sötétség.

Isztriában észlelték először az ördögfajzat légióját. Harangoztak, mert ezen az éjszakán a virrasztó férfiak itt is megéreztek a jelenlétüket, a hegyoldal fölött, a csúcsokon, ahol a hegy a felhők sötétjével találkozott. Előtte sok éjszaka és utána is sok éjszaka látták már a jövetelüket az emberek lent, Isztriában. Amikor felhők borították az eget egész a föld pereméig, sötét felhők az égbolt tetejétől a föld mélyéig, és a felhők meg a föld sötétje között csak a lenyugvó napot övező keskeny csík tátongott, vagy netán az alvilág fénye, amikor a napnak még nem volt vége, és az éjszaka még nem kezdődött el, akkor látták az ördögöket megérkezni azon az ég és a föld között ásitó résen. Nyitva volt az alkony, annak a részéből érkeztek. Senki sem tudta, melyik messzeségből vagy mélységből került elő ez a légió. Azt mondták, hogy abból az izzó és sugárzó nyílásból röptültek ki a vidék fölé, alacsonyan a tenger színe fölött, a sötét felhők alatt, a sziklás partokon és a pusztá országon át, és annak kőházai fölött az ország belsejébe, föl, az Alpok völgyeibe és az északi síkságok fölé. Mondták, hogy a déli napfényes vidékekről röptültek az északi éjszakába, ahol majd szétrajzanak. Isztriából terjedt el a hír a felső tartományokba, suttogással és harangszóval, de amikor harangoztak, már ott is voltak. Lent Isztriában kőházak álltak és olajfák, lent sok volt a napfény, mely a tenger színéről verődött a tájra, itt nyirkos hegyoldalak, fák zöld sűrűjével borítva, lélegezve az éjben, idefent koromsötét éjszaka volt, sejtések nyugtalan csöndje, éjszaka és csönd, amelyben dobogott és fészkelődött a jószág az ólakban. Az ablakban világosság égett, az asztalba bele volt vágva a kés.

Az asztalba bele volt vágva a kés, a zarándokok vajdája, Mihael vágta a pálinkáspoharak közé az asztalba, hogy a kés nyele még mindig vadul remegett az olajmécs fényében, árnyéka végigsiklott az ital tócsái között, és belenyilallt a részeg parasztok riadt lelkébe. A kés árnyéka remegett a falon, a megfeketedett mennyezet alatt, mely óvta őket az éjszaka üregében, a hegyoldalban, a sötétség kozmikus üregében, melyben ördögök röpdöstek, és a háztetőkre telepedtek, felröppentek az eső sűrű függönyén át Szent Rókus harangtornyához, s onnan, megrémülve a harang bronzütéseitől, a levegő megszentelt rezdüléseitől és az esőtől, zuhanórepülésben ereszkedtek vissza az erdőbe, a disznóólakba, a házak tetőire. Az emberek ott gyülekeztek az asztal körül a fekete tetők alatt, már a vécsernye óta pálinkával locsolták ijedségüket, hívták a lenti major intézőjét, az özvegy Poljanecot, akinek a még mindig hajadon leánya, név szerint Katarina, valamennyiüknek megjelent álmában, hogy fölébredtek és éberén feküdtek a feleségük mellett, aztán virradatig bámulták a fekete mennyezetet, melyen kirajzolódott Katarina csípője, melle, hosszú, sötétbarna haja, egészséges, csillogó haja, miközben a fekhelyük alatt a beteg jószág hánykolódott, a szobájuk falához dörgölözött. Hívták Poljanecot a majorból, hívták Mihaelt, vagyis a paraszts és a zarándokvajdát, a kereskedőt a városból, aki gyógyszert hozott a jószág számára, mivel a jószág napról napra furcsábban viselkedett, nem mozgolódott többé ismerős topogásával, súlyos tehénoldala és bendője ismerős ringásával, nem dörgölődött a falhoz, ami az embereket minden éjszaka megnyugtatta és reggel ébresztette, hanem a szarvasmarha topogott, a disznók az ólakban ríttak mint a gyerekek, a juhok a falu felett az aklokban nyögtek, valami történhetett, megérkeztek a gonosz lelkek. Amikor még azt hitték, hogy betegség gyötri a jószágot, bekenték a disznók lábát élesztős pálinkával, a moslékba keserűsöt, gilisztafűt, szárított varádcicot és tölgyfakérget tettek, ezt itatták az állatokkal, a teheneknek szárított sóskát adtak, a tőgyüket puha agyaggal kenték be, ecetben ürmet főztek, azzal kenték be a megtetvesedett testrészeket, szárított árnikát adtak nekik, patáik közé hagymát, fokhagymát dugtak, mindent, de mindent kipróbáltak, amit az állataikkal való együttélés századaiban kitanultak, a végén levágták a disznók fülét, farkát, hogy kifolyjon az állatból a rossz vér, de ez sem segített, a disznók emberhangon ríttak, a tehenek dobogtak félelmükben, és nekimentek az istálló falának, az emberek virrasztottak és a fekete mennyezetet bámulták, körülvette őket az éjszaka hatalmas ürege, amelyben hihetetlen dolgok történtek. Nem volt menekvés, Isztriából a felsőbb vidékekre érkeztek az ördögök, most itt voltak, a faluban, a nagy hegy oldalába tapadva, a tetőkön, körberöppültek a templomtornyot, az állatokat az istállókban, talán már itt voltak közöttük is.

– Ha itt az ördög – mondta Mihael, a zarándokvajda, miután magába döntött még egy kupica pálinkát –, ha itt az ördög, akkor húzza ki ezt a kést az asztalból.

– Részeg vagy – mondta Poljanec –, részeg vagy, Mihael. Azért jön, hogy vezesse a zarándokokat, azért jön, hogy meggyógyítsa a jószágot, erre teleissza magát pálinkával.

– Ez a Miha – mondta az egyik ugyancsak részeg paraszt –, kurafi, szoknyapecér ez, nem ám zarándokvajda.

– Húzd ki – mondta Mihael –, majd meglátod, mit tud a kurafi.

– Részeg vagy – mondta Poljanec –, eredj aludni.

– Húzd ki te – mondta Mihael –, húzd ki, Poljanec, aki legény, húzza ki!

És a kés árnyéka remegett a falon, az Isten képmásán.

Ezerpatás, hatalmas állatsordák dobogtak a hegyoldalon át a reggelbe hajló éjszakában. Mint távoli mennydörgés, mint a föld rétegeinek tornyosulása és robaja, közeledett a paták dobogása az üreges föld felszínén. A hívek rémülten tódultak ki a templomból, Mihael kifutott a kocsmá elé, nyomában a többi, bepálinkázott férfi dagadt szemhéjjal, véres szemmel tántorogva. Az éjszakai esők után a reggeli felhők alól halvány fény kúszott elő, megvilágította a hegyoldalt és az alatta fekvő völgyet. A faluból, a disznóólakból, a sáros utakon, a köveken keresztül vágtattak a disznókondák, a bepálinkázott férfiak azzal próbálták őket megállítani, ami a kezük ügyébe esett, de a disznók elvakult tekintettel vágtattak, mint a tarpatak, s a férfiakat a házakhoz szorították, Mihaelt egy hatalmas fehér disznó ledöntötte a sárba. Szent Rókus temploma mellett rontott el ismeretlen célja felé a megvadult, vak csorda, rettentő rívás és visítás közepette robogott a rívó és visító légió a hegyoldalban, Szent Rókus templomától az összes faluból, a hegyeken, az ólakból, a házakból, a lenti üreges, föld alatti vidékekről, a völgyben hatalmas csordává nőttek, mely el fog taposni mindent, ami az útjába esik, földeket és réteket, állatot és embert. Szétáradt a hatalmas disznócsorda a síkságon, elvágtatott a major mellett, a szoba ablaka alatt, melyben Katarina aludt, és rettentő dobolásról álmódott a hegyen. Kinyitotta a szemét, hallgatta a távoli mennydörgést, nem volt sehol az ezüst holdvilág, megrázkódott, mi történt, mi történik? Meggyújtotta az olajmécsest a fészület alatt, és hirtelen felzokogott, megnedvesítette a zsebkendőjét, és buzgón tisztogatni kezdte a piros foltot az ágyon, az ingén, a lába között.

A paták dobogása közepette odakint mindenütt gyülekeztek a megvadult fehér ördögök újabb csoportjai. A pannon síkokról, az alpesi szurdokokból rohantak a disznócsordák a vizek, a patakok, a tavak, a tenger felé. Nem torpantak meg a vizeknél, látták a kétezer fehér ördög seregét, amint belevágtatott a fekete vízbe, felzavarta, és fehér hátával hatalmas disznódagonyát kavart. A földi nyugtalanság a vízbe, annak mélyébe merülve elnyugodott, tisztátalanságát annak mélyére süllyesztette, a víz alá, a sötétbe, ahonnan ezek az ördögök jöttek. És az emberek futottak a vizekhez, botokkal, villákkal, kapával a kezükben, férfiak és nők álltak a partokon és taszították vissza a vízbe a disznókat, az ördögöket, melyek a beléjük költözött ördögökkel, ki tudja, miért, vissza akartak térni a szárazföldre, nem akartak megfulladni. Ütötték a fejüket, a fehér hátukat, beledőfték a vasvillákat a szalonnájukba, az orrukba és a szemükbe, a nagy, fehér ívóhelyeken úgy gomolyogtak egymás hegyén-hátán a fehér disznóhátak, a lábak, hogy a víz csak úgy piroslott az ördögök véréből. Amíg mind el nem süllyedt, amíg a víz színe el nem simult, és már csak buborékok és a víz felszínén a körök jelezték, hogy a légió elsüllyedt, és a vizek felett csak ködfátylak maradtak, csak az átszűrődő világosság jelezte, hogy reggel lett, hogy vége van ennek a hosszú és szörnyű éjszakának. (...)

– Tehát – mondta a hercegérsek –, hányszor kérdezzem még, hogy mi van mára?
– Előbb a kelmorajni zárandokok – mondta a titkár.

Persze, ettől tartott már reggel is. A Kelmorajnbba tartó zárandokokkal való foglalatosságtól, hiszen több baj volt velük az utóbbi időkben, mint a templom-tornyok körül röpködő ördögökkel, ha szabad egyáltalán tréfálnia és a csúf nevet ismét többes számban használnia a hercegérseknek. Az itteni hívek régtől fogva zárandokoltak, századokon át, a szájhagyomány és a püspökség legrégebbi feljegyzései hírt adnak a Magyarországon és Törökországon áthaladó szent-földi zárandoklatokról, hírt adnak a százötvenek csoportjáról Ljubljanából, akik közül csak kilencen értek el Jeruzsálembe, a Szent Sírhoz, az összes többit leöldösték vagy rabszolgaságba hurcolták a törökök és az arab kalózok; elmentek Rómába és a messzi Compostelába, gyalog, hónapokon, néha éveken keresztül, a Czillei grófok gazdag kísérettel vonultak, hogy bűnbocsánatot nyerjenek rettenetes bűneikért, a gyilkosságokért és a hús, a bírvágy meg a hatalomvágy szörnyű mohóságáért; egyszerű parasztok járták véresre a lábukat, rettentő messzeségekbe mentek el zárandokköntösben, bottal és a köntösükre varrott kagylóval; és a hercegérsek nem állja meg csodálat nélkül, csodálja nyájának odaadását, mely időtlen idők óta viszi őket a szent helyekre és a szent városokba. A katolikus Anyaszentegyház büszke lehetne Alsó-Ausztriában élő szent szláv népére, ahelyett, hogy őt a Rómának szóló jelentések írására meg a bécsi világi hatalmakkal való viaskodásra kényszerítené. Tudhatnák, hogy egyedül ez a nép nevezte el e szent utazásokat, a búcsújárásokat a szent városról, ahol ott a *Sedes Apostolica*, Rómáról „rómázás”-nak. Időtlen idők óta rómáznak, időtlen idők óta sok a bűnük és sok búcsút járnak, minél több a bűnük, annál hosszabb és nehezebb zárandoklatokra indultak, olyan mély volt ezekben az emberekben az égi királyság iránti vágy, ahová egyszer hazatérnek, hogy mindez méltó volt a tiszteletre, el kellett látni áldással és jó tanácsokkal. De a Rajna-vidékre vezető zárandoklatok az utóbbi időkben valahogy elfajultak, elég adat feküdt a püspök asztalán ahhoz, elegendő levél a bécsi kancelláriától, ahonnan úgy fenyegették, mintha ő maga járt volna Bajorországban és a Rajna-vidéken; tudta már, hogy az utolsó zárandoklaton odáig fajult a dolog, hogy Bécsben, a kancellárián már nyíltan azt beszélték, hogy egyszerűen be kellene tiltani ezeket a zárandoklatokat. Legalábbis a Rajna-vidékre vezető utakat, melyek végül különféle visszaélésekhez vezettek. Kínos volt a legutóbbi jelentés, ha hinni lehetett neki: tétlen heverészás, ivászatok, mulatozások, tobzódás, üzérkedés, mindenféle botrányokozás szerepelt a bűnlajstromon. Alázatos megtisztulás, vallásosság, elmélyülés és imádság helyett még a rablás és az erőszak is elterjedt, ha hinni lehetett ennek a jelentésnek, hacsak nem gonosz és rágalmazó emberek írták. A viszonyok évről évre romlottak, ahogy mondani szokás, helyesebben szólva hétévente súlyosbodtak, mivel ilyen időközönként indultak útnak a Rajna-vidékre a zárandokok. Csak minden hetedik évben fogta el különös nyugtalanság, mint valami lázzal járó járvány Alsó-Ausztria vidékein a vallásos embereket, hogy elhagyják paraszti és polgári hajlékukat, családjukat, felelősségteljes munkájukat, és gyalog nekivágnak a távoli, bizonytalan és veszélyes útnak. A német vidékeken is egyre kelletlenebbül fogadták hétévente a magyar zárandokokat, ahogyan felületes földrajzi ismereteik folytán a szlovén tartományokból érkező búcsúsokat

nevezték, azokban a városokban is, amelyekben valaha szívélyes vendégszeretben részesültek. Mígnem a hetedik év, a búcsúé, a félelem, a sáskajárás vagy török dúlás éve lett, mint némely jelentésekben áll, melyeknek a ljubljanai hercegek nem ad hitelt, túl kevés a bizonyíték, s ezt elmondta a római vizitátoroknak is. És e jelentések szerint csak kevés helyen tartották meg a régi szokást, miszerint a város kapujában a helyi hatóság képviselői és a tartományi nemesség fogadták és vendégelték meg a vándorokat teljes tisztelettel. Bajorországban, ahol a zarándoklatok még mindig szokásban voltak, még mindig megörültek érkezésüknek, noha a tartományt a legutolsó háború letarolta és elszegényítette, Kölnben és Aachenban viszont legutóbb már a városi csendőrség fogadta a híveket. Ezek már nem azok az idők voltak, amikor szlovén nyelvű útmutatót nyomtattak számukra, *Magyar zarándok* címmel. Magyar vagy krajnai, német földön tehát egyre ment, tömegek özönlöttek Keletről a szent ereklyékhez – ki tudott köztük eligazodni! És egyre jobban hasonlítottak is egymásra: a valaha végtelenül vallásos emberek helyett, akiknek istenfélelmét, szerénységét és kitartását ugyanúgy megcsodálták, mint az éneküket, a táncaikat és példás erkölcsüket, végül ama kellemetlen és alig hihető híradások szerint vadul hadonászó, elborult tekintetű, hangos, olykor részeg, olykor erőszakos idegenek csapatai vonultak keresztül a német városokon és falvakon. Nemcsak hogy szőrcsuhát nem viseltek többé, hanem a jelentések szerint egyesek drága ékszereket hordtak, mások fegyvert viseltek, és valamennyi csoporthoz kétes hírű nők és férfiak falkája csapódott. A hercegek tudja, hogy az utazás maga a kísértés, a rossz ragályos, férfiak és nők utaznak együtt, a széna lángra kap a tűz mellett. Valóban megvolt a veszélye, hogy az élenjáró hívők és a kitartók hasonlatossá válnak a hátul kullogókhoz, a kurvákhoz és a tolvajokhoz. Mintha a tisztességes polgárok a hosszú úton tobzódó korhelyekké züllöttek volna, ahogy az meg is történt, ha hinni lehet a jelentéseknek, mintha a parasztgazdák többé nem tisztelték volna a más tulajdonát, és mintha a férjes asszonyok és az ártatlan leányok rikoltozó némberekké váltak volna pohárral a kezükben és feltűzött szoknyájukkal, amint arról egy dominikánus híradásában olvashatni. A legutolsó zarándoklat Kelmorajnbba magát a római vizitációs bizottságot hozta a püspökség nyakára egy csokorra való feljelentéssel, és ő mindet visszautasította. És most megint itt vannak a kelmorajni zarándokok. Még ez a gond, ez a hatalmas gond is neki volt kimérve, ő viseli a felelősséget mindenért, lelkekért és törvényért, becsületért és tekintélyért, a püspökség jó hírnevéért; mindezt ő viseli a vállán, hogyan is győzi? Mint a többiek, csakis úgy – Isten segítségével, Isten segítségével.

– Jöjjenek hát – mondta a hercegek –, mire várunk?

A titkár kinyitotta az ajtót, belépett egy polgári öltözetű, megtermett ember, utánatódult a fogadóterembe néhány paraszt, és végül hordágyon behoztak egy óriásnőt, aki olyan széles volt, hogy a kitárt ajtón alig bírták átréselni. A megtermett ember levette a kalapját, és elbődült, hogy beleremegtek az ablakok:

*Jesus cum Maria
sit nobis in via.*

És végigcsörtetett a helyiségen, hogy csókkal illethesse a püspöki gyűrűt.

– Isten úgy is hallja – mondta a hercegek –, ha halkabban beszél.

Bár túl hangos volt és zavaró, mégis azt gondolta: ez a basszus hiányzik ná-

lunk, a székesegyházban a *Te Deum*nál. A parasztok és az asszony megilletődve hulltak térdre a jelenet nagyszerűsége, a magas ablakok, a fényes padló, a falakon függő képek, a szobrok, a fehér parókás püspök és titkára, az egész felemelő jelenet láttán. Kérem kegyelmedet, mondta a püspök kedvetlenül a basszistának, ha a zarándokok principálisa akar lenni, tegye vissza fejére a parókát, az asszony pedig álljon föl. A hatalmas férfiú kiegyenesedett és zavarodottan nézte a parókáját, amit a kezében tartott. Nem értette, hogy került oda, az első pillanatban maga sem tudta, hogy alázatának jeléül akaratlanul is lerántotta a kalapjával együtt. A nevem Mihael Kumerdej, mondta zavartan, bőr-, bor- és lókereskedő vagyok Slovenj Gradecből. Gyorsan visszarakta oda, ahová a méltóság jeleként tartozott. A paróka a fejen több tiszteletet kelt, mint a kézben. A püspök mögötti ablaküvegben próbálta kilesni, hogy jól rakta-e vissza. Négy paraszt nagy nehezen talpra állította az asszonyt. Ez Magdaléna, mondta a principális, a feleségem. Jól van, jól, mondta a hercegérsek. Jó, ha velünk van egy gondos asszony efféle úton, mely sok nehézséget, hogy azt ne mondjam, kísértést tartogat. De még a feleségnél is fontosabb, hogy szilárd hit és imádság kísérje utunkat. Egyes zarándokok erről időnként megfelelkeznek.

Ha rázendítenek az énekre, Isten dicsőségére, messzire elhallatszik majd.

Nem vagyok valami muzikális, mennydörögte Mihael, viszont mélyen vallásos és becsületes vagyok.

Az asszony sietve bólogatott, a parasztok, akik az ajtónál szorongtak, szintén megerősítették, hogy Mihael nagyon derék ember. Érték az üzlethez és az utazáshoz, mondta, tudom, mibe kerül az éjszakai szállás meg az étel, a kocsbérlet és a ló, értek a betegekhez és az egészségesekhez, a becsületesekhez és a tolvajokhoz, ismerem a külsországok illemét és szokásait. A hercegérsek azt kérdezte, vajon a zarándokok vajdája, Mihael Kumerdej principális tudja-e, mekkora a felelőssége? Mihael rábőgte, hogy tudja, tudatában van a nagy megtiszteltetésnek és a nagy felelősségnek. De a kíséretében lévő urak, mutatott az ajtóban szorongó parasztszámra, igazolhatják, hogy ismeri az utakat és az embereket innentől északig, Poroszorszáig és a Jeges-tengerig. Magdaléna hozzátette, hogy Mihaelt is mind ismerik az összes fogadóban, az összes kocsmában, s a parasztszám rábólintottak. Mihael sorolni kezdte a kocsmákat Ljubljanától Villachon át Salzburgig és tovább. A hercegérsek fölemelte a kezét, hiszen az ő beteg fejének már túl nagy volt a z sivaj a teremben, eleresztette a füle mellett a monostorok és fogadók nevét, csak arra figyelt föl, hogy van valahol, hol is, Landshutban, igen, van ott egy Szent Vérhez címzett kocsmá. A Szent Tehénhez, mondta az egyik paraszt az ajtónál, nem tudván visszatartani a durva tréfát, és felröhögtek. Vérhez, javította ki, Heiligenblut, a hercegérsek mintha meg se hallotta volna.

Intett a titkárának, aki odahajolt hozzá. A püspök azt tudakolta, mi lesz ezeknek az embereknek a lelki gondozásával. A titkár felvilágosította, hogy a zarándokokkal tart Janez Demšar, a Szent Rókus templom plébánosa. Az, gondolta a püspök, amelyik szerint nem a megfelelő időben van a tavaszi böjt. Talán néhány stájer, karintiai és friuli pap is csatlakozik majd hozzájuk.

Mind feszülten várták a püspök szavait. Vajon megáldja őket? Nem mondott semmit, maga elé nézett, arra gondolt, hogy még mindig fűti a láz, és vissza kell feküdnie az ágyába. Ha menni akarnak, gondolta, hadd menjenek Isten nevé-

ben. Visszafekszik az ágyába és imádkozni fog, hogy e zárándoklatot ne kövesse megint a vizitációs bizottság.

Nehogy úgy járjatok végig nekem ezt az utat ott, Bajorországban, mondta aztán mégis, mint valami török martalóchad vagy sáskaraj. Azt mondta, menjenek Isten nevében. Ügyeljenek, hogy minden rendben legyen, és ne legyen panasz rájuk. Mihael Kumerdej rázendített valami Mária-énekekre, de a titkár félbeszakította, s a hercegérsek azt gondolta: valóban nem muzikális. Az áldás, mondta a titkár. Persze, mondta a hercegérsek. Összetette a kezét és rövid imát mondott, aztán széttárta és áldásra emelte, Magdaléna és a parasztok térdre hulltak, a zárándokok principálisa tévedésből megint lekapta a parókáját, az erős férfiaknak aztán soká tartott, mire a súlyos, lihegő Magdalénát talpra állították.

A püspök hátratett kézzel állt az ablaknál. Megint kinézett az esőbe, mely ezen a napon sűrűbbre varrta a sötét nap szövetét a püspöki palota előtt. A vizes utcán a szállítók hevederekkel és kötelekkel éppen a kiürült hordókat rögzítették. Az üreseket a szekerekre, a teliket a pincébe, gondolta, de nélkülem, az idei édes stájer bort nélkülem. Arra gondolt, hogy talán mégis meghallgatná a szerencsétlen Poljanecot, aki ott téblábol az ablaka alatt – ha már azt a zárándokprincipálist meghallgatta, aki tán még Jerikó falait is ledöntené a basszusával, akkor Poljanecot miért ne, hisz fát adott Gornji Grad, a nyári rezidencia építéséhez, szólhatna hozzá egy jó szót, küldhetne a lányának egy rózsafüzért az útra. De ezen a napon még sok tennivalója volt a hercegérseknek. Levelet diktált Bécsbe, miszerint foganatosított minden szükséges intézkedést, hogy az idei zárándoklat a Habsburg tartományok hatóságaival való bonyodalmak nélkül folyjék, illetve mindenütt, ahol keresztül fognak utazni báránycái, aztán nagy nehezen átmegy a székesegyházba, és megáldotta a tüzérregimentet, amely csatázni indult Poroszországba. Háború Poroszországgal, költségek, adók, sáncok, temetések, öldöklések, bűnre bűn. Megáldotta az egész regimentet, meg kellett áldania, sose bocsátották volna meg, ha nem így tesz, és úgy is tett, noha a betegség lázában tette; arra a plébánosra gondolt, aki nem szereti a böjtöt, mit mondana Janez, a Szent Rókus plébánosa: ördög vigye a hadsereget! Aztán keresztet vetne és megbánná, hogy ezt mondta. Alá kellett írnia néhány beiktatást és áthelyezést, végül ennie és pihennie kellett, várta a breviárium, és amikor este kinézett az ablakán, már nem voltak ott a rakodók, és amikor elhatározta, hogy fogadja Windisch intézőjét, Jožef Poljanecot, noha későre jár, annak kabátos alakja nem volt többé az ablak alatt. Most bánta már a püspök, végtére is megértette Poljanecot: ha mind elmennének, ki maradna itthon, talán csak Poljanec meg a hercegérsek? Egyre ritkább a rend és a tisztesség, mindenütt a hivalkodás uralodik, pompás ruhák, kávéivás, festmények és táncok és koncertek, a rablók és a züllöttség országol, és mind utazik valahová, Triesztbe és Bécsbe, még tovább, talán a tengeren túlra, kontinenseken túlra, mindenkit űz valami, búcsújárásra és háborúba; de valakinek itt kell maradnia, megművelni a földet, őrizni a nyáját, vajon a hercegérsek és Poljanec maga marad itt, vagy hogyan lesz? De mit változtathat ő? A zárándokok menjenek Isten hírével, a bagó rúgja meg az udvari kancelláriát, menjenek a regimentek Poroszországba, ez a babonás nép meg éljen tovább a farkasembereivel és a disznaival, amelyek belerohannak a vízbe, ő

majd elmegy Gornji Gradba, olvasgatni fog és sétálni, beszélgetni a fákkal és az egekkel. Nem gondolkodhatom így, ezek rossz gondolatok, a fáradságtól jönnek. Ha valamit, mondta hangosan a hercegérsek, akkor a háborúkat tiltsák be, az a regiment, amelyet megáldott, maradjon itthon, a férfiak, a legények dolgozzanak a földeken, suhogtassák a kaszákat ahelyett, hogy fejeket hasítanak szét, görgessék a hordókat a pincékbe, ez szép munka, és hasznosabb is, mint ágyúkat vonszolni a sárban. A zárandokok pedig menjenek, Poljanec Katarina is hadd menjen, ha a szíve oda húzza, vonuljanak Kelmorajnbba, mely csak állomás a mennyei Jeruzsálembe vezető úton, ahová valamennyien utazunk.

E gondolatokkal feküdt le a ljubljanei hercegérsek a pirosposztság, egészséges angyalokkal telefestett baldachin alá. Hívni akarta a titkárát, hozatni egy kávét, hiszen még olvasni kívánt, de tudta, hogy az ügyetlen titkár végigönti rajta a kávét, ezért inkább teát kért. Persze, a teát is ki fogja lötytyinteni, de azért nem olyan nagy kár. A mennyezetre nézett az ágya fölött, nézte a színes angyalokat, és mielőtt hívhatta volna a titkárát, hogy teát kérjen, annyira elmerült a baldachinra festett egekben, az angyalok és az aranytrombiták között, hogy ügyetlen titkára helyett arra gondolt, az angyaloknak tulajdonképpen fehéreknek kellene lenniük, ragyogóaknak, mint Lukácsnál és Márknál és Jánosnál, fehérnek, amilyen tiszta és fehér az isteni igazság értelme, ami az ő teológiai alaptétele, egyszer még idézni fogják a ljubljanei püspököt; e gondolatra melegség járta át a szívét, a baldachin mennyei puttóit sem látta már olyan utálatosan gömbölydednek és pirosposztságának, hanem inkább fehérnek, amilyennek az égnek is lennie kellett, fehérnek... tovább nem jutott elmélkedéseiben, mert elaludt. És nemsokára nyugtalanul hánykolódni kezdett a fekhelyén, azt álmodta, hogy e fehérség és tisztaság körül forgolódik a titkár egy kancsó feketekávéval a kezében, a fekete ital vadul hullámoz és kifröccsen. (...)

*

Ott, Dobravában, ott talán süt a nap. Itt borús az idő, a szél hajlongatja a fákat.

Franc Henrik Windisch százados az ablaknál áll és a súlyos felhőket nézi, amint leereszkednek a síkságra.

– A német tartományok – mondja kifelé az ablakon –, egy adta síkság, egy kis bucka, aztán megint síkság, akárcsak Lengyelország.

Hangosan nevet az elméletén, még mindig szívesen nevet, olyan hangosan, ahogy a torkán kifér. Katarina nézi a széles hátát, amely elfedi előle a német síkság látványát, és Dobravára gondol, ott bizonyosan süt a nap, egész biztosan süt. Apja lovagol hazafelé, a kútnál lemossa arcáról a port. Krajna nem német föld, Dobrava nem Lengyelország, Dobrava csak egy széles, derűs és zöld völgy, sötétzöld erdőkkel övezve, amelyek felkapaszkodnak a meredélyekig, ahol eltűnnek, odafönt sziklák ágaskodnak, amelyeken semmi sem nő. Azokat a sziklákat éri legelőször a nap, mielőtt elöntené egész Dobravát.

– Ezért jó a német vidék a hadviselésre – krákgja Windisch. – Kicsit ugyan sok a sár, az ágyúk és a szekerek elsüllyednek benne.

Katarina a kutyát látja, a bozontos Aront, ahogy odaszalad a kúthoz, csóválja.

a farkát, apja megpaskolja, az ablakra pillant, az ő ablakára, mindig végignéz a házon, mindennap, amikor hazatér a legelőkről és a földekről.

– Minálunk – bölcsekedik Windisch, mintha Katarina a tisztje volna –, minálunk az ágyúkkal sehova se lehet eljutni. Nincs is hova lőni. Mindenütt hegy meg völgy. Legfeljebb a rókákat meg a szarvasokat lehet eltalálni az erdőn.

Megint nevetett, töltött az asztalon álló borból. Most, hogy nincs ott Windisch széles háta, most Katarina is láthatja az ablakon át a sötét síkságot, a felhők a láthatár felett összeérnek a gömbölyded tájjal, a tölgyről a ház előtt hullanak a levelek, a mező sötét, lekaszálták, ősz van, hamarosan itt a tél, Katarina Dobravára gondol, hogyan süt ott az őszi nap. Nincs honvágya, mert Dobravában ott a szobája, amely most elhagyatott, ott az ablak, amelyen némely vasárnap vagy némely húsvéton nézegette a kényes pávát, az önelégült pávát, Windisch báró unokaöccsét, és noha páváskodott, mégis csodálta őt. Most itt ül Windisch báró unokaöccsével valahol németföldön, ez még mindig páváskodik, selyem a harisnyakötője, a parókája a fogason függ a kabátja felett, mintha egy ember lógna ott, kövérebb lett, hasat eresztett a tábori lakomákon és ivászatokon, a lovaglás és a sok fáradság ellenére is átlóg a hasa az övön, de még most is páva, olyan a járása, mint egykor az udvaron, a hangja ugyanolyan rekedt, a nevetése hangos, mint egykor, még mindig hetvenkedik, mint egykor.

– Rókák helyett itt a poroszokat fogjuk elkapni. Kifüstöljük őket mocsári odvaikból.

Windisch még mindig győzedelmeskedik, pedig még egyetlen ütközetet sem élt át. Sok utat, sarat, sok katonai tábornak és kocsmát, sok leölt báránykát és malacot és pulykát, de még egyetlenegy poroszt sem, egyetlenegy dicső harcteret sem látott.

Windisch ezrede a nyári forróságban vonult a Rajna felé, hogy ott egyesüljön a francia hadsereggel, amely Köln felől volt érkezőben, pontosan attól a Költől, ahol a zarándokok már bizonyosan célba értek, ezután jött az új parancs, erdőkön át vonultak csaknem egy hónapon keresztül észak felé, Münster érintésével, hogy a sátni Frigyet hátba támadják, majd az ősz beálltaig várakoztak erdőszéleken vagy falvakban, amíg a menetoszlop el nem indult, Windisch valahol messze elől lovagolt, Katarina a szekerek tarka táborával utazott, az elején lovakkal és gyalogosokkal, ahol a hadtáp menetelt, a szanitécek és a tisztek női, a legvégén meg a koldusok tömege, amely biztos távolból leste, mint a dögevők csapata, mit szedhet össze, falhat fel vagy ölthet magára abból, amit a hadsereg hagy maga után. Windisch minden este eljött hozzá, ritkán aludtak a szekéren, a hadsereg olyan lassan vonult, hogy Windisch gondoskodhatott szállásról a paraszt- és a polgárházakban, a kocszmákban vagy a szálláshelyeken, Katarina a férfi poros ruháit kefélté és a csizmáit fényesítette, ha az egésznek vége lesz, mondogatta Windisch, elmegyünk Dobravába az apádhoz; Dobravába, gondolta Katarina eltompulva és szórakozott tekintettel, oda, ahol süt a nap, miközben a német dombok fölött súlyos felhők lógnak, amelyekből néha hosszan esik az utálatos langyos eső. Ismerte a városok üres utcáit, amelyeken végigtrappoltak a vértés lovasok patái, és éjszaka lámpáikkal jártak a városi strázsák, amikor a ré-

szeg és jókedvű Windischsel távoztak a tiszti bankettekről, ismerte a gyümölcsösöket, ahogy előnti őket a holdfény, ahogy végigfutnak rajtuk a strázsák kiáltásai és végigzengi a közeli városi templom harangszava... szerencséd, mondta Klara, hogy saját tiszted van, nekem is van, én is szerencsés vagyok, két éve még horvát pandúrokkal voltam, a hadnagyom eladott egy ezredesnek, az átengedett csak úgy az egész vezérkarnak, aztán rátaláltam erre a tisztre, Pécsről való, most jó, de volt már sokkal rosszabb is, az én tisztem jó, mondta, a tied is jó, de nem mind az... vigyázz, mondta Klara, mielőtt hullani kezdenének a fogaid, mielőtt megereszkedne a melled, férjhez kell menned, egyeseknek sikerül, mert ha nem, mondta, akkor kirúgnak, mint egy szukát, előtte pedig odavetnek a többieknek, vigyázz, mondta Klara, nekünk szerencsénk van, nem mind olyan jó, mint a mieink... Katarina Amalijára gondolt, néha úgy vélte, Amalija úgy fogja végezni, mint Klara, most úgy tűnt, hogy ő sincs messze ettől. Klara tudta, elmondta neki, hogy nem mind olyan jó, egyesek verik a nőiket, akik a közös szekereken utaznak, ott mindig nagy a láрма, még hajba is kapnak; a te tiszted gondoskodik rólad, mondta Klara, megverette azt a gránátost... egy szőke hajú fiatalembert, aki szemet vetett Katarinára; ha csak tehette, a kocsijához ment és szólt hozzá, egy nap odament a patakhöz, ahol Katarina a fazekait mosogatta, nézte a világos szemével, megnyálazta a középső ujját, és fölmutatta, Katarina elég sokáig volt katonák társaságában, hogy tudja, mit jelent ez... nem nyúlt hozzá, és Katarina úgy tett, mintha semmit sem látott volna, látta azonban más, a seborvos, jelentette Windischnek, másnap a fiatalembernek lehúzták az ingét, és dobpergés közepette szétverték egy botot a hátán, letépve róla a bőrt a vészjósló dobpergés és a létrás szekereken ülő nők víg rikoltásai közepette, akik így vettek elégtételt a katonáktól elszenvedett mindennapos megaláztatásokért, sértésekért, a kétértelmű szavakért és a lopva feltartott középső ujjakért; úgy megverték, mint azt a strázsát a landshuti kolostor udvarán, csak most Windisch az orvossal folytatott tanácskozás után nem állította le a botozást a tizenötödik csapásnál.

Ifjúkori választottja valóban tartotta a szavát: Katarina fedett úti kocsiban utazott, amely nagy hintóhoz hasonlított, csak kissé ormótlanabb volt, de olyan tágas, hogy fekhett is benne, ahogyan régebben látta feküdni Nagy Magdalenkát. Néha úgy érezte, hasonlít Magdalenkához. Lelkében még mindig ott lebegett az Aranyláda, habár most úgy érezte, sohasem fogja megpillantani, ott voltak az orsolyák iskolájának zsoltárai, ott a szent asszonyok, Margit és Ágnes, Egyiptomi Katalin és Sienai Katalin, éjszaka, ha imádkozott, rájuk gondolt, az otthonára gondolt, Simonra gondolt, aki börtönben ül, tudta már rég, hogy ifjúkori választottja juttatta oda. Imádkozott és beszélt magában, de nem sóhajtozott, nem nyögdécselt, mint Magdalenka, hallgatott, hallgatagon beszélgetett magában Simonnal és a dobravai kutyájával, nézd, mondta Simon, lehet hogy az egy rossz csillag, nem tudom elengedni, mert az sem enged el engem, talán magához húz, talán az vezeti az életemet, az nem Simoné volt, most már tudta, az ő rossz csillaga volt, az a rossz csillag vezeti őt, olyasmire csábította, amit nem akart, mégis megtett. Windisch elnézően mosolygott imádságain, örülök, mondta, hogy ilyen istenes nővel élek együtt, tudtam, mondta egy este, részegen motyogva, tudtam, mondta Windisch, hogy eljön hozzám az igazi nő, te vagy az

igazi nő, Katarina, tudtam, hogy eljön egy ilyen, és én elveszem, amikor elég közel jön. Katarina, motyogta, nem olyan, mint azok, akik a katonaság után lófrálnak, akik kellenek magukat, aztán parancsra szopogatják a tiszték sima madarát, hanem egy igazi nő, egy becsületes nő, egy tisztességes nő, aki nem tud ellenállni a vonzerőnek, e vonzerőben bizonyára senki sem kételkedik, motyogta, becsületes nő a becsülettel ékes tisztnek, a tiszt becsület a tiszt arca, akinek becsülete van, arca van, a becsület az arca van írva, kitetszik a testtartásból, abból, ahogyan megüli a lovat, a csata előtti bátorságból, ez látszik az emberen, a nemesség és a becsület az arca ékessége, csak nézd meg a polgárnőket, a tisztességes nőket, kivel társalognak, kinek kiáltanak oda, amikor belovagolunk egy városba, és feltűrt ujjal kapom el a felém dobott zsebkendőket, szablyámmal kapom el az ablakokból kihajított virágkoszorúkat, hajlongok a hölgyek felé, akik legszívesebben elébem pattannának a lóra, tudjuk, motyogta, hogy mi a férfiúi vonzerő, amelynek a nő nem képes ellenállni, különösen, ha a parókámat is fölteszem, az előkelők díszét, mely az arcomat keretezi, és arra a kalapot... Katarina hallgatott... zsoltárok kerengtek a fejében... aki megfélemlít Istennel kötött szövetségéről: aki hajadon szajha... Windisch hozott neki csipkével díszített olasz ruhákat és selyemharisnyát, fényes fűzőt, amit fel kellett vennie, hogy aztán Windisch bontogathassa... És ímé, egy asszony eleibe jó, paráznának öltözetében, álnok az ő elméjében... elhagyott az eszem, gondolta tompán Katarina, egy pillanatra úrrá lett benne valami üresség... nem sírt, hallgatott, mégiscsak jó így, mondta Klara, gondolj azokra a nőkre a létrás szekéren, hogy fogják azok végezni, máris micsoda soruk van... a sötétség, amelyben Katarina mozgott, nem éjszakáról éjszakára, hanem napról napra egyre feketébb, egyre sűrűbb lett... Windisch egy éjszaka kihajította az ágyból: takarodj az ágyamból, azzal az átkozott fekete csuhással henteregtél... ez súlyosabb sértés annál, mint hogy az ágyába csábította... Windisch ott feküdt a fejében, a fejében és a testében volt szüntelen, Simon szertefoszlott, amikor fájdalommal gondolt rá, akkor is, ha a legrosszabbra gondolt, hogy haldoklik a börtönben, hogy gályára került, mindez az emlékezés és az elképzelések kódében gomolygott, Windisch ott fészkelte a fejében a feslettség minden képével, hangjaival, lihegésével a fülében. Az ormányával volt benne, az ormányával túrt belé, a kecskeszakállával kotorászt az arcát, a mellét és a hasát... csak amikor lelökte az ágyról, és ő járkált fel-alá, Windisch meg holtreszegen aludt és részeg álmában vezényszavakat ordibált, csak akkor érezte úgy, gondolt arra, hogy megkeresné azt a szőke gránátost és bosszút állna Windischen... Végy czipőket, járd be a várost, elfeledett parázna nő; pengesd szépen, dalolj sokat, hogy így emlékeztetbe jöjj! ... Ezt azonban nem tette, reggelre kelve Windisch teljesen össze volt törve, boldogtalan volt, féltérdre ereszkedett és lehajította a fejét, Katarinának nagyon tetszett ebben a tartásban, amely nem volt vezeklő, egy csöppet sem, úgy térdelt le, mint akit éppen lovaggá ütnek... Nincs hova menekülnöm, gondolta, ha akarja, kidobhat az ágyából, vissza is fogadhat... Az én bűnöm, hogy nincs hová menekülnöm ebből a fertőből, ahogyan Simon sem menekülhet az álmatlanságától. A börtönből kikerülhet, az álmatlanságból soha... Windisch rég megmondta, hogy ő juttatta börtönbe, Simon rátámadt a strázsára, el kellett távolítania, sokkal rosszabbul is végezhetné volna, az ilyeneket valamikor felhúzták az első fára, sokkal rosszab-

bul is járhatott volna... mindig volt valami, ami sokkal rosszabbul is alakulhatott volna, Katarina is járhatott volna sokkal rosszabbul... És nem volt haj, ami befödte volna a pőreségemet, beszélt magában, ahogyan Nagy Magdalenka beszélt és sóhajtozott és nyögött magában valamikor, nem volt hajam, ahogyan benőtte Ágnest, amikor a szablyájával emelgette a szoknyámat; és amikor meztelen voltam, úgy járkált körülöttem, mint a vadállat a ketrecben, körbe-körbe, csak hogy a vadállat kifelé fordul, kinéz a rácson, ő meg a fal mellett járkált és bámult engem, körbebámult, forgattam utána a fejem, de nem engedte, bekötötte a szememet, és én hallottam, hogyan járkál körülöttem, néha odajött hozzám és megérintett, a kezével, a szablya élével, néha megállt a fal mellett vagy valahol a sötétben, és bámult engem. Nem volt ott mellettem az égi vőlegény, aki a hajammal betakarta volna a testemet, aki angyalt küldött volna, hogy ragyogó fényével elfordítsa Windisch tekintetét és szüntelen, telhetetlen vágját. Verítéke van rajtam, mondta némán, a bűze mindenütt, a nyála egész testemen és bennem. Mi lesz, ha gyereket szülsz tőle?

Isten régente szigorú volt, akkor nem engedett ilyesmit, most megengedi, hogy Windisch egyszer azt mondja neki, hogy szép, angyali a szépsége, benne van Dobrava bája, Dobrava epekedése; a gőg, az uralja, ez a gőg minden bűn eredője, a bűnös, szörnyű állat, mondta egykor Janez plébános, a bűnös, a szökevény ördög... Ez ő, Windisch, ez vagyok most én is, a felfuvalkodott angyalokat Isten a pokolra taszította... Engem is oda fog taszítani, romlott férget. Mi van velem? Szajha vagyok? Azon bestiák egyike, akik a hadsereg után kóborolnak, a szalmában henteregne, a leölt bárányok vérére nyalják?

Mi lelt, mi lelt engem? Ez még én vagyok? Alázattal kell fogadnunk Isten szándékát, mondta egyszer Janez plébános... Katarina némán beszélt magában, mint Magdalenka, egész éjszaka beszélt szavak nélkül: azt tesszük, amit nem akarunk megtenni? Igen. Pillanatnyi vakság lel, amikor nem veszed észre, hogy... megmenekülhetsz, Istennek néha az a szándéka, hogy próbára tegyen bennünket... Katarina felkiáltott fájdalomában? Ez volt Isten szándéka? Hogy a szerelmem hóhérával feküdjem egy ágyban? Ez?

Tarpatakok zúgtak benne, leszakították a partokat, nyögtek és beomlottak a hidak, állatok tetemét dobálta a víz. Minden ítélőképességét elvesztette, elnyelte a zúllás. Tobzódó, parázna jelenetek, a cselekedetei, amit Windisch követelt tőle, amire a teste ráállt. Fák jönnek utánam, mondta, meghajlanak a harangtornyok, eltévedtem egy erdőben.

GÁLLOS ORSOLYA fordítása

A vers ellen

*Igazuk van azoknak, akik
nem akarnak verset olvasni.
Mert mi a vers? Kis szendvics,
sushi-box, egy deci bor.
Nem lehet jóllakni, nem lehet*

*berúgni tőle. Nem úz unalmat.
Legfeljebb démont. De démonok
nincsenek. Nem tanulsz belőle,
nem szórakoztat. Nem mutat*

*irányt. De mutat nem-irányt.
Nem hagy éhen halni. 7 csepp
bor mindig marad az alján.*

*A verset el lehet cserélni
egy fürt szőlőért, pár gesztenyéért,*

20 deka gorgonzolasajtért.

A hűtlenség dicsérete

*Igaza van annak, aki elhagyja
a szülői házat. Ötvenéves
korában legfeljebb öngyilkos
lesz. Különben nem tudja
a halottaknak átadni a helyét.*

*Igaza van annak, aki elhagyja
a hazát. Kilencvenéves
korában legfeljebb öngyilkos
lesz. Mire elhagyja, nincs*

*haza, nincsenek szülei,
mire visszatérne, újra van,
újra vannak. A halottak szőke*

*haját fésüli. A halottak
rőt szakállát nyírja. Fél kiló*

lisztet vesz egy halott boltjában.

Óda az öngyilkosságról

*Az ember egyik legmagasabb
rendű tette az öngyilkosság.
Mindenkit lebeszélnek róla.
Szembe menni a jóval, az élet
eleve elrendelésével, sőt alighanem*

*Istennel is. Az öngyilkos meg van
győződve Isten létéről, a
képébe akarja vágni bátorságát,
talán a fiát gúnyolja.*

*Az öngyilkos mindent tud.
Nem érdemel kíméletet.
Ki kell mosni a gyomrát, vissza-*

*pofozni a végesbe, a bizonytalanba.
Az élet szép, hát nem látja?*

És nem lehet különb a többieknél.

Ignorancia

*Igazuk van azoknak, akik
nem akarnak olvasni. Ne
kelljen már soha egész
mondattal találkozniuk.
A mondat fontoskodás, elég*

*pár szó. A betű fontoskodás,
és nehogy azt hidd, hogy bármi
olyan nagyon fontos. A gondolat
mindig hazugság, és ez az egy*

*módja a hazugságnak, ami
tényleg tilos. A tökéletes keresése
nagyképűség, a történet*

*fölösleges, a haláltól kár
félni, mert csak addig van,*

amíg élünk. Élni hazugság.

A túlvilág legyőzése

*Igazuk van azoknak, akik
már nem élnek. Jobb korba
születtek bele, és meghaltak,
csak hogy ne kelljen ma élniük.
Kísértetek azért nincsenek,*

*mert utálják a repülőket. Démonok,
mert félnek a műanyagtól.
Az angyalok megijednek
egy biciklitől is, és*

*a szentlélek irtózik a telefontól.
Az ördög irigyli a gázkamrát,
a villamosszéket. Isten használati*

*utasításokat olvas. Fizikatankönyvből
tájékozódik, hogy mit csinált.*

A szentek csapdája a mosógép.

Egerek népe

*A besúgóknak van igazuk.
A barátainknál nincs utálatosabb.
Mindent tudnak rólunk. Még
nálunk is többet. Akkor hát legyünk
az ő lelkiismeretük. Az előjegyzési*

*naptárunk. Izgalmas dolog titkos
találkozókra járni, és erről is,
arról is a nagy ügy szolgálatára
lenni. Üzenetiinket az egyébként
süket hatalmasok fülébe ordítani.
De amikor egyszer, kivételezés-
képpen megmutatják őket, csak
három egér szaladgál a tartótiszt
dobozában. Akinek igaza van, nyávogva
kikap egyet közülük karmos mancsával.*

A templomkerülők

*Igazuk van azoknak, akik nem
akarnak idegen nyelveket
tanulni. Az anyanyelv is sok.
Képzelt kötelekkel a szülővárosunkhoz
köt, egy utcához, egy archoz.*

*Az anyanyelv tele versekkel, emlékek-
kel. Igazuk van azoknak, akik
nem szeretnek emlékezni, nem
gügyögnek, nem hallgatnak*

*az anyai szóra. Igazuk van
a templomkerülőknek, a gyónás-
bliccelőknek, az imaelrontóknak.*

*Veszélyes egy szöveget kívülről mondani,
veszélyes felolvasni, veszélyes*

érteni, veszélyes meghallgatni.

A telepátia veszélyei

*Annak van igaza, aki nem tart
mobiltelefont, számítógépet,
kutyát. A telefont folyton
sétáltatni kell, és ugatásával
elárulja, hol vagy. A kutya már*

*kora reggel csörög. A számítógépet
többet bámulod, mint a szerel-
mesed arcát. Ülsz előtte, és
fogod a kezét. Annak van igaza,*

*aki nem szeret bele senkibe,
különben állandóan rá gondolna,
csörögne a belső telefon. Kitalálná,*

*mit csinál, hol van. Elhanyagolná
a sétát, a magányt, hagyná*

elveszni a kutyáját.

vas

*vasasztalnál ülök
a teraszon vasszéken
és vaslábosból levest eszem
nem én főztem
forró hűl
levél száll a korláton száradó törülközőre
színe hasonlít a levesben úszkáló répakarikákra
üzenetet küldök magamnak
magányból a magányba
fitzgerald is írt magának
dear scott how are you
ez nem hollywood csupán csobánka
légy férfi mondta a barátom
és vágd ki a szíved
hazugság van mindenben
nem csak a vasban
szívemben
nagyjából tudom
a hegyek nevét szemben*

házban

*az idén bent voltam a házban
nem sétáltam a kertben
nem használtam a teraszt
kakaskukorékolásra ébredtem
a szobából néztem a napfelkeltét
nem öntöztem
nem nyírtam fűvet
a rózsákat nem metszettem
beáztam
nem bántottam a hangyákat
a szúnyoghálón át néztem főt fényeit
elszenderedtem*

*egy madár az ajtó feletti peremen
töltötte az éjszakáit
nem félt tőlem
ki-be kapcsolt a bojler és a fridsider
nem főztem
nem törtem diót
kemény körtét ettem
nem hívtam vendéget
későn kezdődött a nyár
a hév-en és a buszon
ugyanazokkal az arcokkal
nem utaztam*

nincs

*nincs vágy
nincs támadás
üres kagyló vagy
mint zelda
aki még emlékezett
ceruzák illatára
oh do-do-do
mindig szeretni foglak
írta a kórházból scottnak*

(vissza)galopp

lírai utószinkron

4.

mint oly sokan én nem vágyom történelmi érdemekre de egy őszi nap alig lett kész a lecke s ráestünk a menzán a káposztalevesre jött igazgató bácsi kissé remegve jeges szemekkel bámulva a sok éhes gyerekre s mint ki berekedve reszelős hangon kék nyakkendőinket levettette úgy zavart mindenkit haza megérteni sok volt ez nekünk tódultunk hát hangosan rajokban a ronda nagy irodaház előtt emberek zajongtak nagy létrák rohamoztak a homlokzatára dühösen verték a csillagot én is ott voltam én is láttam még az is megeshet hogy tetszett nagyon pedig ki tudta mi a forradalom de már a gyerekekben is van valahol egy finom kis műszer mert a fojtott estét máig örööm apámat én eddig a tanácsban láttam nem pedig tanácstalannak amint halk izgalommal szótték anyámmal fonalát a napnak ránk is mélyebbeket néztek a lendület és az enyészet együtt kavargott tekintetükben penates mei lett (ha a későbbi latint jól citálok) a singularisra megoldást most nem találok hamar elnyűtt néprádiónk az éjjeliszekrényen kezdetben szólt is néhány nap múltán kukoricadarálóként recsegett később már tudtuk orosz radar a hegyeken de ekkor még apuka megfagyott megnyúlt füle dühben fuldokolva mi van hol lőnek azt nem volt nehéz felfedezni hogy a tankok napokon át özönlnek s olykor benzines üveget vág hozzájuk néhány bátor felzaklatott hazafi most nem ők pofáznak szétlőtt gerincük rég avarba mállott talán ők voltak az igazi naiv proletárok harc van háború lesz – hallottuk villanyoltás után a suttogást innen visszaképzelem öt év háborúskodás után apát ahogy naftalinos zubbonyt ölt s nem tudja hova álljon chagall elhíresült festményeként kereng a világon körbe övéi lézengenek itt is ott is felfelé bukdácsolnak mások gödörbe aztán mikor már minden elcsöndesedett egy üres pisztolyt a tanácsban csak körbeültek vagy húszan tudták sokáig rájuk ugyan nem nyit ajtót senki de csak nincs vége a világnak számokat illik a rubrikákba tenni ha már fizetik őket utcánkban aztán még néhány rossz arcú hőbörögtek senki sem tudta mit akarnak harcolni ha vége van a harcnak vagy abbahagyni mert még pesten lőttek eleink olykor még eltűnődtek s lett változatlan minden főleg a megszokott szegénység tovább kezdett minket boronálni a féltés mire kitavaszkodott egymásba lettünk zárva aztán bizonytalanul valamennyien csak elindultunk tanácsba gimnáziumba új iskolába az enyém az utcában volt káderképzőből alakította neveldévé a tragikus kényszer a homokbányán túl szemközt a hímesben furcsa fűszerbolt nyílt naponta legalább kétszer odavágtattam egy elliptikus női kerékpáron kenyérért zsírért s milyen büszke voltam mikor megdicsértek ennél csak a kristálycukor volt nagyobb érdem s a bicikliző merész kacsázása mert a rögtönzött kukoricatábla igencsak különösen zizegett csak később tudtam meg részeg verőlegények lövöldöznek a magas terméskő mögül

honnan még két tanév után is kiszivárgott a szétovert testek pokoli jajgatása míg elől vizenyős tekintetű rabok sepergették a falomb maradványát anya a fociizgatás közben almát küldött velünk zsíros kenyeret sárgarépát keménycukrot s mi arra gurítva a pukkant gumilabdát az unatkozó ór felé nézve egy bambát a zsákmányt odakotortuk bajban azok a hálás szemek – becsületes ember ezzel már le is zárja az egyenleget de hát lassan a szellem első moccanásainak is illik utánanézni közeledvén a hatvanas évek fordulója a házi feladatok mögül némi öntörvényű mozgás beindult jött a fizika az átütő nagy élmény csillagászzal telten amint a sötét égen a végtelen riasztó orgonái felénekeltek s kezdeti nagy riadalmaikat tovább gerjesztette gyermekagyakba a halál soha ilyen összeizzadtan az ágy a temetőkből ellesett feneketlen vermek melyek huzatában meggémberedtek a nem értett vég motiválatlan sírásra ingerlő szipogásai no meg a számtan utolérhetetlen gyönyöre még ezen a szinten hol a talált logika a lumpen rugdosódások s a spiccel vágott gól múlt öröme fölé nőhetett fölérezve a zajban alig vagy zárwatermő görcsöket melyek freudi alapon mint árvalányhaj a kalapon stigmaként megmaradtak aztán ahogy sötét mélyvíz a halaknak az eszmélkedés peremén a prések felmorogtak a zavart ifjú kezdett éllel állni valahová a fajtájához eltalálni ötlettelenül és öntudatlan ezt az üres teret mágnesezte a nagy tan a história és az érző szívekbe nyilazó irodalom ne túlozzunk – az ízes verbális kényszer csak utólag roppan meg a havas giccsek alján míg a távozó olcsó utóérzések halmán elbukdácsolt az első szerelemig jobb perceiben tágabb összefüggéseket húzott magára százéves tölgyekből fölrémlett a göcsörtös világfa nem több csak annyi – így lehetett a villasor szakadt tudatát sokáig magára hagyni s elmerülni a kora kamasz évek centrifugájában kitapogatva az első megtartott szavakat mikor egy-egy baráti kézfogásban valami furcsa gög megakad nyápic gerincek alól kiemelve a tettet ami olykor egy el nem fogadott sütemény letagadott csíny kitarzott harag belül bőszen zúgó viharai a gyerekek s még szerencse hogy nincs külső nézőpontja a parány tér miként felelhetne az ajzott galoppra mellyel hősiünk sorsának nekiinal még mindig kátrányos szörp az ital egyetlen népiünnepély a kirakodó vásár hol pörög a műselyem a málgyöngy mint rossz szívórvány s ereszkednek alá a zsíros illatok nagyapa mindig benne van a képen enyéim érzem nem nagyon remélnék de élvezik ahogy vállakon lassan enged a kor irdatlan szorítása áporodott izzadt mozikban peregni kezdenek a neveltető filmek bennük már nem veretes igor és amazon mása pátoszába fullad a gyakori filmszakadás ólmos esőket követő riadt áramkimaradás meg van andalítva a zene mókáznak a jeles színészek anya mindent néző apa csak a megbondorított primadonnák üveg csengésű hangjaitól részeg s telik lelki pohara néha már pajkosan évődve érkeznek haza olykor már a lekopott színházba is járnak ránk lehelve visszacsempészett légkörét a távoli kispolgárnak persze az elnyűtt városka szűk utcáin még éles huzatok vad csattanások ők újra óvatosan rébuszokban beszélnek két koszos száguldás között ebből legfeljebb annyit értek apával baj van a pártban anyának is menni kell munkába ami a gyerekek persze a szabadság emeltebb foka kevesebb a szülői kontroll később a vacsora s a naiv lény gyakran rossz irányba igazul nekivág olykor kis terének panait istrati módra a nevet később söpri be a képbe a nóta megszívja a kukoricaszárat otthon néha csúsztat zavartan előre igyekszik utálja a múltat

(cantan los grillos)

hajnal felé azt álmodtam, hogy egy erdőben
 kószálunk négyen. te, én és két ismeretlen férfi.
 az egyik, akit árpádnak szólítottam, lemaradt.
 a másikhoz spanyolul beszéltem, pedig ébren
 egy mukkot sem tudok spanyolul. négyen
 indultunk tehát, de már csak hárman voltunk.
 a férfi, akihez spanyolul beszéltem, mindenáron
 ki akart jutni az erdőből. *que otra cosa puedo
 hacer para que existas?* hátraszóltál, hogy nyugi.
 mentünk utánad az ösvényen, és hirtelen egy
 meredek sziklafal előtt találtuk magunkat.
 te könnyedén kapaszkodtál fölfelé, amin, figyelembe
 véve tüdőtágulatodat és a koszorúér elmeszesedését,
 joggal csodálkoztam. a spanyollal egyszerre
 léptünk az első kiszögellésre. fentről a hangodat
 hallottam. azt mondtad, ez halálos játék lesz.
 nem ránk, lemaradt társunkra értettem. mindenesetre
 előreengedtem a spanyolt. *cantan los grillos esta
 noche mientras velos.* a spanyol is ügyesen húzta
 magát fölfelé a sziklafalon. most én jövök, gondoltam.
 de a lábam nem engedelmeskedett, függtem a falon,
 mint akit odaszögeztek. kiáltottam, hogy segíts.
 nem feleltél, vagy csak én nem hallottam, mert
 saját kiáltásomtól fölébredtem. csalódott voltam,
 amiért mindent értek. kivéve persze a spanyolt.
 „*que otra cosa puedo hacer...*” két éve halott vagy,
 most már ellehetnél magad is. ne küldj álmokat.

(maraton)

ha futó lennék, az én távom a maraton lehetne.
vagy csak a remény hosszú lejárati, kamatmentes
kölcsonét kívánnám megszerezni? és ha igen,
kitől? a szerencse bájosan telt istennőjétől,
akinek van némi tapasztalata a TB-tartozások
eltussolásában is, a négy nyelven perfektül
beszélő sorstól, akit idomított titkárnője
állandóan letagad, vagy töletek, bárkik
vagytok is, csak ne fogyjatok ki a jólatokból,
ígéretekből? rövid távon mindenesetre nem
válnék be. részletes indoklás helyett mondjuk
azt, hogy rossz a kezdősebességem. a maratonnak
viszont örülség nekivágni. mintha vesztett
csatából menekülnénk, futni csak úgy lehet,
arcát, combját csapkodva senki sem áltathatja
magát, hogy azt a negyvenkét kilométert meg teszi
reggelire. futás közben bonyolult kémiai
folyamatok zajlanak a testben. a tudat megbízható
műszerré változik, a nyomtatókar alól nyivákolva
tekerednek elő a szapora görbék, pontosan
jelölik a szívverés, a légzés ritmusát. ha
a papírszalagra nézek, megbizonyosodom róla,
mégis képtelenségnek tartom, hogy az energiáknak
ez az áradó eloszlása, ez a fájdalomtest,
ez az örömtest, ez a munkatest halálbábja,
ez a színpadi gépezet, amelyről megtanultam,
hogy én vagyok, működik, eljár tengelyén.
a görbék persze sokszor zaklatottá válnak.
szakadozik a lélegzet, minden omlik, elsötétül,
eltűnni, mint egy falevél, hullani vágyom, nem
állni többé ellen, elesni, érezni, hogy mindene fáj
a testnek, miközben a fájdalom máshol van,
nem itt, én üres vagyok. ezeket az állapotokat
már ismerem. ilyenkor meg kell próbálni ugyanúgy
továbbfutni. mintha amputálnánk a lábokról
a törzset, hagyni kell, hogy tovább forogjanak,
és mintha ehhez a forgáshoz már nem lenne közünk,
meg kell próbálni a fájdalmat a test egyetlen
helyén összegyűjteni, a mellben, a bordák alatt
vagy a rekeszizomban, ahonnan, mint egy labda,
kiszakítható. a lényeg, hogy a kijelölt távot
lefussuk. egyetlen méter sem maradhat el.

Rétegek

*Azt mondjuk: „Örök szeretettel”.
Azt mondjuk: „Hagyj lefeküdniünk!”
Azt mondjuk, arcunkba törölve:
„Kit sabesz!”
Aztán elfogy a hal és a kenyér,
a sütemény fekete magvai.
Aztán a borág gyümölcse is elfogy
a mintázott pohárból.
Köztünk a szombati gyertya.
A gyermekkori magány
játéka: nézem a lángot;
most élesek a körvonalai;
most mögéje nézek, bele
a valóság nyiladékaiba;
most újra a láng, látom
a hártyák libbenését.
Így gondolták a régiek is:
„anyagtalan rétegek hámlanak
a dolgok arcáról”.
A láng mögött: sötétlő arcod.
Ma ellátni Jeruzsálemig.*

Péntek este

*Nem azt kérdezem, hogy milyenek
szemtől szembe – szőkék és kék
szeműek-e vagy sémiiek, metszett
orral, penge-arcéllal, vagy feketék
(mint az abesszinok), s hogy a kezük
nehéz-e vagy átlagos, vagy kecses,
amikor eltakarják a szemük vagy
jó szombatot kívánnak, és átlagos-e
a talpuk, amint elszállnak egyenként*

*vagy sűrű rajokban, tehát hogy
páros talpuk összezárva milyen,
amint nézünk utánuk, fénylik-e
puhán, vagy kérges-e – hiszen
ha már beléptek ide, a mi időnkbe,
gondolom, van koruk –, s azt is
kérdeném, bár félve, mert férfiak,
ha nem nélkül is, hogy akkor
ők most mégsem férfiak s nem
nők, vagy nem nem-férfiak
és nem nem-nők, és ha úgy van,
hogy ők így, és akkor milyenek is,
az Isten udvartartása, azt kérdeném,
bár félve, békesség angyalai.*

Tiltott Ábrázolások Könyve

Anekdota

A mondatokkal mindig baj van. Legtöbbjüket nem lehet elmondani, mert nem arra teremtettek, hogy a hangok hullámán szálljanak, hogy betűkbe öltözve lófráljanak a fórumon. Az a mondat, amelyről éppen szó esne, most éppen az Aventinus citrusligetében hezitál, holott Bizáncban a helye. Remeg fényes, halbőrszerű felülete, egyszerre tükrözi vissza a Tevere és a Pontusi-öböl vizének képét, azt, amelyben a régmúlt és a távoli jövő vízparti jelenetei is föltűnnek, s a mostanit, amelyben egy nyárs éppen szétveri a szapora jelzők pitypangszürke, puha fejét.

Most pedig, hogy először szó esett arról, hogy Justinianus miként vállalkozott a birodalom feltámasztására, miként harcol a Sasanida-dinasztia legnagyobb uralkodójával, Chosroesszal, úgy, hogy örök békét kötött vele, s mégis huszonnégy évet fegyverekkel csatázott ellene, elmondtam, hogy Nelisarios hadvezérként elfoglalja Karthágót, és felszámolja a vandálok setét afrikai királyságát, majd elkezd a háborút, Itáliába térve, a keleti gótokkal, s meghódítja a félsziget középső és északi részét, továbbá elfoglalja Ravennát, a keleti gót fővárost, de hamarosan fel is adja azt, elmondom, miféle ember volt Justinianus és Theodóra, és hogyan tették tönkre, mint az augusztusi hőség a Taurus ormainak gleccserét, a római államot. Abban az időben, amely hol volt s hol nem volt, s a holban és a hol nem voltban éltek a soknyelvű birodalom polgárai, s mindegyik homlokán ott fénylett a mediterrán derű, s amikor Leó császár uralkodott Bizáncban, három parasztleány, illír származásúak egyként, Zimarchos, Dütibistos és Justinos, mert nem volt munkájuk többé a földeken, s nem kaptak gyapjas birkákat sem, hogy őrizzék, szaporán éheztek, és szegényes rongyokban jártak, elindult, hogy beálljon éhenkórász katonának. Odahaza nem tudtak küzdeni a szegénység ellen, s szerettek volna kiszabadulni a nyomor börtönéből, úgy döntöttek hát, majd harcolnak más ellen – de nem volt elég eszük ahhoz, hogy ezt a mást fölismerjék és megnevezzék, így rábízták magukat olyanra, aki képes fölmérni az ellenfelet. Gyalogosan mendegéltek Bizánc felé, elkápráztatta őket, hogy szabályos időnként szembe jön velük a vörös képű Nap, a sárga pofájú Hold, subájukat a vállukra dobták, ha megfáradtak, leheveredtek, ha éhesek voltak, szöcskéket fogtak s azt rágicsálták, s amikor megérkeztek a sokházú városba, semmi sem volt a subájuk zsebében, csak az otthon beledugott kétszer sült kenyér emléke, és a kezük, amely szüntelen a múlt időben kotorászott. Föltették őket a hadseregbe, s mert mindegyikük délceg termetű, miként a hegyi

Részlet egy készülő regényből. (A szerk.)

emberek, a császár az udvari őrségbe osztotta be őket, magasodjanak a kevésbé délcegek fölé, s tekintetükkel és erejükkel tartsanak rendet. Mert mindig az tudja a legnagyobb fegyelmet tartani, akinek nem kell a fegyelemről gondolkodni, s akinek az önfegyelme nem téres vidéken rohangál, afféle zablát vesztett lóként, hanem szűk sikátorban halad. Egy későbbi alkalommal Anastasiosnak, aki Leótól az uralmat átvette, háborúja támadt az ellene fölkeltekkel. Jelentős és jól felszerelt sereget küldött rájuk, dicső sikereket ért el, miként nincs császár, akinek tetteiről ne mint sikeresekről írna a történetíró, ne mint győzelmesről emlékezne meg a történelem. A hadsereget parancsnoka, valami egérfarknyi vétek miatt, amelyet a gyors történetírónak nincs lehetősége, ha munkáját idejében kívánja bevégezni, följegyezni, börtönbe vetette Justinost, hogy harmadnap, a hagyomány szabályozta pengeéles módszerekkel, kivégeztesse. Meg is tette volna, ha közben álmában nem lepi meg egy nyomasztó látomás, és ez meg nem akadályozza. A parancsnok beosztottjainak elmondta, hogy első álmában megjelent neki egy természetes-marcona alak, akinek birkaszaga volt, s amely minden részében fenségebb volt annál, hogysem embernek vélhette volna, kékfekete haja a vállára hullott, mellkasa fújtatott, akár a pontusi bikáé, csípője akár egy évszázados paratölgy törzse, ágyéka félelmet keltő, vádlija acélos, a lábnyomában pedig, hogy fölfakadt testének súlya alatt és összegyűlt a víz, gyereklányok feredöztek, és felszólította őt, bocsássa szabadon azt a férfit, akit éppen aznap veretett láncba és csukatott le. Ő azonban felébredése után nem törődött sokat az álmképével. De amikor a Hold szarvára akasztva megérkezett a következő éjjel, s fekete lepelként lehullt és ráterült a világra, álmában ismét hallotta azokat a barbár, kőkockagurulásra emlékeztető szavakat, amelyeket előzőleg hallott, ám még így sem volt szándékában teljesíteni az egyszerre szörnyeteg és isten kinézetű alak utasítását. Az álmkép azonban harmadszor is megjelent, és véres büntetéssel fenyegette meg, ha nem teljesíti be, hiszen azért kapott életet egykor, hogy feladatát elvégezze. Még annyit mondott a jelenés, hogy szüksége lesz erre az emberre meg az illír vérű rokonságára, ha majd a jövőben az alig bejárt világokra gondol, és nagy haragja támad.

Így történt egykor, hogy Justinos életben maradt, de a csuklójáról sosem vette le annak a láncnak az utolsó szemét, amellyel gúzsba kötötték s a tömlőcverem falához akasztották. Idő múltával aztán hihetetlen hatalomra tett szert, ugyanis Anastasios császár, aki pedig ha késével belenyúlt a patak vizébe, véres lett az, s késével átszúrt, kidülledt szemű halat emelt ki belőle, kinevezte a palotaőrség parancsnokának. Amikor pedig a nyers hallal táplálkozó császár elhunyt, parancsnoki hatalma és Nagy Constatinus solidusai segítségével Justinos szerezte meg a halszagú uralmat, noha fél lábával már a sírban állt, és úgynevezett analfabéta lévén hójával volt mind a római, mind a görög műveltségnek is. Ilyesmi azelőtt sosem fordult elő a rómaiaknál.

Az a szokás, hogy a fenséges császár saját kezűleg ír néhány gondosan megformált betűt minden olyan okmányra, melyet az ő rendelkezésére adnak ki, Justinos viszont nem volt képes sem arra, hogy rendelkezze, sem arra, hogy föl fogja az előtte tárgyalt ügyeket. Mondtam, fél lába már a sírban rohadt, és szívesebben kesergett teste elmúlásán, rettenetes bűzhödésén, semmint azzal foglalkoznék, hogy az ölébe hullt birodalom gondjait vállára vegye. Proklos intézett

mindent önhatalmúlag, a questori tisztség viselője, akit tanácsadóként melléje ültetett a véletlen, de ő sem tudta, mi a katána pontos értelme, s a régi szavakhoz nem volt képes a maga szavait hozzáragasztani. Hogy az illetékes hivatalnokoknak ne hiányozzék a császári kéztől származó hitelesítés, kitalálták, a mozaikkészítők munkáját példaként véve, a következőt. Négy betű alakját kivájták egy lecsiszolt kőlapocskán; ezek azt jelentik latinul, hogy „elolvastam”. Hosszú pennájú tollat mártottak abba az aranyport tartalmazó bíbor tintába, amelyikkel a császárok szoktak írni, és kezébe nyomták ennek a császárnak, majd az említett kőlapot ráhelyezték az iratra, és biztos kézzel megragadták a császár kezét, a tollal együtt végigvezették a négy betű formáján, és végigvezették vele a kövön lévő kanyargós réseket. Így távoztak aztán tőle, hónuk alatt a császár saját kezű írásával!

A császár azonban tudott írni, még ha azt a rómaiak nem is tekintették írásnak. Az illíreknél az volt a szokás, hogy az üzenetet kődarabkákkal írták meg: ahány szó, annyiféle színű, alakú, nagyságú kövecske, s nem kellett semmi mást sem tenni a levél írójának, mint mozaikká fogalmazni az üzenetét. Ennek a szokásnak a régi rómaiak termeket díszítő mozaikjaiban van az eredete, habár ők elfelejtették, hiszen nehézkes és lassú volt az üzenetek megírása, s talán azért is, mert hosszú szöveget, a kirakott lap súlya miatt, nehézkesen juttattak el az egyik helyről a másikra. A szöveg megalkotása így történt: a mozaikkészítő megérkezett kövekből álló szótárával a levélíróhoz, s diktálás után összerakta a mondatokat. Legvégül összeragasztotta: az ékeesszólás mestereinek kimondott mondatai alapján rendszerint pompás tájak, szép tartású ember és állatalakok, gyümölcsökből, zöldségtermésekből és virágokból bonyolult módon egybefont füzérek alakultak ki, amelyekkel aztán, minthogy a rómaiak közül senki nem ismerte és értette a képek valódi értelmét, nemhogy el tudták volna olvasni, a termék padlóját díszítették, templomok falába építették vagy fogadó csarnokok bejáratának falára függesztették őket. S bár a császár mozaikírási képességéről alig tudtak, s ez idővel feledésbe is merült, a mesterek munkájára igény mutatkozott: a csarnokok díszítésének egyetlen módjává változott. Ezt később Justinianus és Theodóra megrendelésesei tették ismét divatossá a maradék birodalomban, de sosem fedték fel, hogy maguk is megírták az üzeneteiket s a nekik tetsző, illetve kíváncsi történetet.

Így jártak a rómaiak Justinossal.

A feleségét Luppikinának hívták, barbár származású rabnőként előző tulajdonosa ágyasa volt, s a Justinos bőrén kidagadó erek alapján meg tudta mondani a jövőt. Ez a nő volt a hatalom birtokosa Justinossal együtt élete végéig, s ők ketten kínáltak mintát mindenben az utód császári párnak.

Justinos képtelen volt arra, hogy feddhetetlen rómaiként alattvalóival akár jót, akár rosszat tegyen. Csupa ártatlan együgyűség volt, ki se nyitotta a száját, akár egy igazi falusi tökfilkó, aki csupán irdatlan falloszára büszke. Helyette unokaöccse, a még fiatal, pelyhes ágyékú Justinianus kormányozta az egész napkelet és napnyugat között elterülő birodalmat, ő volt az oka annak, hogy a rómaiakat oly sok és oly nagy szerencsétlenség érte, amelyhez foghatókról ezelőtt bizonyára nem hallott a földi és égi világban senki. Sorra készítette a mozdíthatatlan napórákat, a különféle hordozható víz- és homokórákat és az olyan rafinált szerkezete-

ket, amelyek hanggal jelezték az idő múlását, s mindegyiknek az volt a feladata, hogy a többitől különböző módon tudósítson ugyanazon napszakok múlásáról, s mindenkinek más legyen a napirendje. Voltak, akik számára gyorsabban, s voltak, akiknek lustábban haladt az idő, s a kaotikus helyzetben sosem találkozott össze a különböző hivatalnokok munkarendje és az eredménye. Ha valaki vétkezett, vagy bárkiről is úgy vélték, hogy vétket követett el, Justinianus repeső szívvel ölette meg és rabolta el vagyonát; semmiségnek vette, hogy tízezrével pusztulnak el az emberek, akik mit sem vétettek egymás ellen s neki. A hagyományos rendből semmit nem tartott méltónak a megőrzésre, miként az az időmérők használatánál is látható, örökösen meg akart változtatni mindent, másrészt ugyanazt a dolgot több ügymenetbe is bocsátotta, éppen azért, hogy minden alattvaló érezze, ellenőrzi a munkáját, s meglehet, nem ítélik azt megfelelőnek. Röviden szólva, ő volt a helyes intézmények fő-fő tönkretévője. Lám, a dögvész, amelyről munkám korábbi részében beszéltem, az egész földre kiterjedt, mégis legalább annyian megmenekültek belőle, mint ahányan elpusztultak, mert vagy egyáltalán nem kapták meg a betegséget, vagy kigyó-gyultak belőle, bár elérte őket. De az ember elől, aki a dögvész idején tehenekkel hált együtt, s a beteg állatok tejét itta mindennapi silány étkezéséül, senki nem menekülhetett meg, legalábbis egyetlen római polgár sem. Mint valami másik égi csapás, lesújtott az egész, hajdan még büszke nemzetre, és teljesen érintetlenül senkit nem hagyott. Volt, akit minden ok nélkül fölnégyeltetett, s a negyedrésnyi testdarabokat a megölt ember négy örökösével etette meg, s volt, akit még az elpusztultaknál is szerencsétlenebbé tett, mert úgy hagyta életben, hogy azzal a nyomorral hagyta egy ágyban aludni, amelyet ő fektetett melléje, hogy álmaiban se hagyjon neki békét; ezek azért könyörögtek, hogy szabadítsa meg őket a legkegyetlenebb halállal jelen helyzetükből, vagy feszítse őket egyágú keresztre, vagy hajítsa a távolról idehozott, vérszomjassá nevelt vadállatok közé, amelyet Chosroés kertjeiből ajándékként kapott. Mivel meg se kottyant volna neki, ha csak a Római Birodalmat teszi tönkre, sikerült leigáznia Afrikát és Itáliát is, pusztán avégett, hogy azokkal együtt, akik már korábban uralma alatt éltek, elpusztítsa az ottani perzsákat, vandálokat, keleti gótokat, longobárdokat és gepidákat, a teljes lakosságot. Még tíz napja sem volt kezében a hatalom, és kivégeztette az udvari eunuchok ártalmatlan főnökét, néhány más személlyel együtt, minden bűnéül azt róva fel neki, hogy valamilyen meggondolatlan megjegyzést tett a város amúgy is szerencsétlen főpapjára. Ettől kezdve minden ember közül Justinianustól féltek a legjobban, s inkább laktak volna medvék és farkasok és krokodilok között, mint a császár birodalmában. Nemsokára magához hívta a volt ellencsászárt, Bitalianost. Előzőleg együtt járult vele a keresztények szentségeihez, és biztosította, nem esik bántódása. Nem sokkal később az ellencsászárt gyanúba fogta, hogy megsértse őt, és lemészároltatta. Egyetlen percig sem gondolt arra, hogy esküvését betartsa. Hamarosan bezáratta a pogány műveltség fellegvárait, az athéni platánok leghűvösebbjei alatt meghúzódó Akadémiát és a peripatetikusok Lúkeionját is, remélve, hogy gyilkosságai miatt elfogadja ilyen vezeklését az Isten, akitől azonban válasz nem érkezett, s aki hallgatott.

* * *

A bizánci rend, amelyet a gázai szónokiskola mesterei dolgoztak ki a mindent el-
árasztó, szegyetlenes műveletlenség ellen, amely a világ özönvízszerű elöntésé-
vel fenyegetett, megmutatta, hogyan kell az összes, egyszer már megszerzett tu-
dást fenntartani. A katena azonban, amely már nem az a lánc, amelyet a hajóra
vagy a kapukra akasztanak, hanem a módszer, amelynek értelmében az ismert
könyvek valamennyi mondatához hozzákapcsoljuk a magunk értelmezését,
művemben tovább él. A történet, melyet korábbi munkámban – ámbár töredéke-
sen – elmondtam, meghal, s helyette másik virul tovább, amint nem tekinthető
az alma sem az almafa virágának, holott abból lett, s bízvást mondhatjuk, hogy a
halovány szirmok, az enyhe illat, a sárga porzók mind, mind mégis benne van-
nak a gyümölcsben.

Amint munkám korábbi részében elmondtam, a római nép régtől fogva két,
összevegyíthetetlen pártra oszlott, amint nem elegyedik egymással az olaj és a
víz sem. Azzal, hogy Justinianus az egyik párt, a kékek mellé állt – már korábban
is ők voltak a kedvencei, hiszen elemi vonzódást érzett minden iránt, ami kék,
azokat a halakat ette, amelyeknek a bőre vagy főzés után a húsa kék volt, az
olyan virágokat kedvelte s túrtte meg az ünnepségeken, mint a viola, a kőmag, a
katáng és a hegyi tárnics, amelyek az encián színét utánozták, kék márványlapo-
kon sétált a kék ég alatt, s még a nők szemében is a kéket kereste, s így talált rá
Theodórára; s magam az okát is tudom: annyira gyűlölte a görögöket, hogy szí-
néül azt választotta, amelyet azok nem ismertek, hiszen nincs rá szavuk sem –,
sikerült általános zűrzavart és fölfordulást támasztania. Ezzel a rómaiságot
hangsúlyozó módszerrel ugyanakkor térdre is kényszerítette a római államot.
Nem minden kék követte azonban készségesen a császár agyafúrt, kékköves ter-
veit, hanem csupán a készségesek, akiket aztán arról is föl lehetett ismerni, hogy
maguk is a kék szín legkülönbözőbb árnyalatában pompáztak a templomokban,
a lovuk sörényét és palotájuk falát is ilyenre mázolták, s ha gyermekük kék
szemmel született, a gondviselés különös jegyét értették ki belőle. De ahogy
romlott a helyzet, mert a hegyek is a maguk természetétől fogva omlanak meg, s
kőgörgeteggel zúzzák szét a lábuknál lakók villabirtokát, s a tornyos hullámok
is szétfoszlanak, s ilyenkor húzzák mélyükre az addig önfeledt úszókat, még
ezek is a világ legmérsékeltőbb embereinek tűntek föl, mivel sokkal több
farkaspupillájú gonosztettre nyílt alkalmuk, mint amit ekként elkövettek. De
nem maradtak nyugton a zöldek szélsőségei sem, hanem ők is örökké garáz-
dálkodtak, nem volt számukra elég az az idő, amikor, tavasz kezdetétől az őszi
közepéig, a növények legtöbbje zölddé változtatta a föld fölötti s ég alatti vilá-
got, s mindenkit figyelmeztettek a pártosodásra, már amennyire lehetőségük
volt rá, bár egyet-egyét, amint vihar nélkül is leszakad a levél a fákról, mindig el-
ítéltek közülük. Ez azonban csak mind nagyobb vakmerőségre kényszerítette
őket, hiszen az igazságtalanság elkeseredésbe szokta kergetni az embereket. Eb-
ben az időben tehát, miközben Justinianus kékre festett talpú saruban ítélkezett,
s csöpp kék tintát kevert a császári bíborba, amikor aláírta a *Corpus Juris Civilis*,
a római jog új összefoglalását, s így nyíltan bátorította és uszította a kékeket, a
Római Birodalom a hajólapáttól a hullámokat hasító, szoborral ékesített hajóor-
rig recsegett-ropogott, mintha földrengés vagy vízőzön vagy katonás rendben
lépkedő perzsa hódítók tömege támadta volna meg, vagy mintha minden város-

ban bekövetkezett volna a manicheusok végítélete. Mindenütt teljes volt a kavarodás, pajkos énekek keveredtek a kontakion soraiba, s a bárd nem a bárányt, hanem a hentest sújtotta halálra, semmi nem maradt a maga helyén, s Bizánc és Róma között, azzal, hogy Justinianus városa egyszer csak fogta magát, s nyákos csigatalpán egy római mérfölddel keletebbre csúszott, megnőtt a távolság, és a bekövetkező zúrzavarban a törvény és az állam rendje teljességgel az ellentétébe csapott át. A *Corpus Juris Civilis*, amelyet Tribonianos jogtudós készített el, mélykék betűkkel kék kódexlapokra írták ugyan, de mire a provinciákba s az illetékes hivatalokba eljutott, a szín megromolhatott, s zöldessé penészedett valamennyi betűje.

A szélsőséges férfiak először felháborítóan új, a korábbihoz nem hasonlító divatot vezettek be a haj- és szakállviseletükben: a többi rómaiktól teljesen eltérően nyíratkoztak. A bajszukhoz meg a szakállukhoz egyáltalán nem nyúltak, hanem hagyták, hogy szőkére koptassa a Nap, s azt akarták, hogy mindig egészen hosszan és természetes csigákban omoljon le, mint a perzsáknak, vagy a hideg fűvet legelő hegyi juhoknak. A hajukat elől a halántékukig lenyírták, hogy olyan magas legyen az arcuk, mint az erdőlakó longobárdoknak, hátul meghagyták, hogy egészen hosszan és rendetlenül lógjon, mint a massegatáké. Ezért hun formának is nevezték ezt a hajviseletet. A római szőrzet immár minden nép jegyét magán viselte, ami a római államot veszélyeztette, s ugyanakkor mutatkozott benne valami vadállatias is, már ami a szagát illeti.

Ami a ruhájukat érinti, mindegyik divatosan akart öltözni, s ezért díszesebb ruhát viselt, mint ami társadalmi helyzetének megfelelt volna: a hollón fácánöltözők, a csicsörkén papagájé virított, s még a tölgyek alatt meghúzódó, hosszú nyelvű gombák is pöttyöket illesztettek a kalapjukra, hogy lépést tartsanak a korrallal. Ezt törvénytelen úton, vagy az új, galád törvények által szerzett pénzből meg is tudták vásárolni maguknak, a városok posztóüzleteinek zsibvásárjában nagy volt a tolongás, s a szabók és cipészek sosem kaptak annyi és rendkívül kényes megrendelést, mint ekkor. Az ingük ujja a csuklónál egészen szűk volt, s kapocs tartotta össze, oly szorosan, hogy a titkos levél se hullhatott ki alóla, majd innen a vállig hihetetlen bőségűre szélesedett. Valahányszor a színházban és a lóversenyen tetszésnyilvánítás vagy szurkolás közben integettek a kezükkel, az ingüknek ez a része, természetesen föltűnően, a magasba emelkedett, s ha a szél is belekapott, olyanok voltak, mint a kicsattanás előtt álló, felfújt gömböc-höz hasonlatos, kék labdavirágok. Ilyenkor úgy érezték az ostobák, alakjuk annyira szép és telt, hogy csak ilyen szabású ruhát vehetnek rá. Az nem jutott eszükbe, hiszen kétséges, hogy maradt-e eszük a nagy piperkőcködésben, hogy az a sok vékony és üresen lógó szövet még jobban mutatja nyeszlettségüket, s hasonlók a szélcsendben hórihorgas árboacán denevéryárnyakként lógó vitorlájú, nyikorgó hajóhoz. Köpenyük, nadrágjuk és főként a csizmájuk a „hun” névvel és szabással tűnt ki, s gatyájukból szüntelen kiérzett a nyers hús levének romlott szaga.

Különösen éjjel – vagyis életük idejének felében – nyíltan fegyvert viselt szinte mindegyikük, nappal pedig – életük másik darabjában – kétélű tört rejtegettek a ruha alatt, az oldalukon. Sötétedés kezdetével néma bandákba verődtek, és szinte a főtéren meg az utcákon körülállták és kirabolták a tisztességes polgáro-

kat: aki az útjukba akadt, attól elvették a ruháját, övét, jelenetekkel tarka arany-csatjait és ami netán még volt nála, s úgy fogták körül, olyan tömötten álltak mellé, hogy a járókelőknek gyakran eszükbe sem jutott, hogy éppen mellettük fosztanak ki s vetköztetnek pucérra egy mukkanni sem merő, életét féltő halandót. Néhány áldozatukat nemcsak kirabolták, hanem jónak látták meg is ölni, hogy senkinek ne jelenthesse a rajta esett jogtalanságot. Ezek a mindennapos gaztettek mindenkit mélyen fölháborítottak és reménytelenségbe taszítottak, még a mérsékelt kékeket is, miután őket sem kímélték: azt állítván róluk, hogy színvakok, ezért nem képesek különbséget tenni a halovány és a mély árnyalatok között, s hogy a betegek Isten büntetéséből váltak azzá, tehát bűnösök, s ezért lakolniuk kell. Ettől fogva azután a legtöbb polgár olcsó, és nagy hanggal csilingelő rézövet és rézcsatokat viselt, hogy összefogja öltözkékét, és rangjánál sokkal hitványabb ruhákba öltözötten járt, hogy a jó ízlés ne okozza a veszttét, és még napnyugta előtt mindenki hazatért, és ott lapult a bereteszelt ajtó mögött, a házában. Mivel az alattomos bűnözés tovább folyt, és a város korrupt hatósága nem törődött a tettükkel hivalkodó tettesek megbüntetésével, a bandák tagjainak merészsége, miként a kamatyolásra rászokó félben lévő kamasz fütyköse, nőttön nőtt. A szabadjára engedett, habjával egekig föllövellő bűn ugyanis természeténél fogva nem ismer határokat, hiszen még azokat a bűnöket sem lehet teljesen kiirtani, amelyekért megtorlás jár. A legtöbb ember bizony könnyen kapható a bűnözésre.

Ilyen volt a kékek helyzete.

A zöld ellenpárt szélsőségei közül volt, aki beállt a kékek soraiba, hogy velük együtt büntetlenül garázdálkodhasson, barátainak sokszor azzal indokolva tettét, hogy az így megszerzett javakat a zöldek számára forgatja vissza, s még mindig jobb, ha egy zöld kékként viselkedik, s rabol ki egy zöldet, mintha azt, ki-méletlenebbül, kék teszi. Volt, aki elmenekült és más – sárga szavakkal beszélő – vidékeken rejtőzködött, sokat azonban elfogtak bent a városban: ezek vagy az ellenpárt, vagy a hatóság megtorlásának estek áldozatul, s azt sem lehetett tudni, hogy hol temették el őket. Sok más fiatal csatlakozott a hőbörgő társaságokhoz; ezek korábban semmit sem törődtek a pártokkal, de most odavonzotta őket, hogy szabadon hatalmaskodhattak és erőszakoskodhattak, volt, aki már a szolgák szolgájának szolgájává vált, mert így is nagyobb megbecsülésben részesült, mint a közönséges, dolgát szorgalmasan végző római polgár. Mert nem ismert az emberiség egyetlen olyan pokolbéli bünt sem, amit ebben az időszakban büntetlenül el ne követtek volna, s a jutalom mindenkor többnek mutatkozott a megbocsátásnál. Először az ellenpárt szélsőségeit öldösték (amint a sövény túloldaláról áthajló ágba is könnyebben beleakad a járókelő), később már meggyilkolták azokat is, akikkel semmi bajuk nem volt, s elégnek bizonyult annyi, mintha a gaznövény szárának töve a sövényből éppen kinő. Sokan még fel is bérelték őket, nem volt magas a bér. Közölték ellenségük nevét, akit ezek hamarosan eltettek láb alól; egyszerűen ráfogták, hogy zöld volt, hogy kék volt, noha egyáltalán nem ismerték. S már nem a szemérmes sötétben, félreeső helyen gyilkoltak, hanem a nappal minden órájában, a város minden pontján, olykor a legnagyobb előkelőségek színe előtt. Nem kellett ugyanis titkolniuk a tettüket, mert nem nyomasztotta őket sem huhogó lidérc, sem a megtorlástól való félelem, sőt

kies becsvágyukat még értékelték is, ha bizonyosságot tettek féktelen erejükről és bátorságukról, például azzal, hogy egyetlen csapással megölték egy útjukba tévedt fegyvertelen embert. A mindennapos veszély közepette senkinek sem volt reménye az életben maradásra, félelmében mindenki azt hitte, hogy nem a természetes halál leskelődik rá, s ahhoz, hogy megmeneküljön, nem talált egyetlen helyet sem biztonságosnak, egyetlen alkalmat sem veszélytelennek, mivel minden ok nélkül gyilkosságnak estek áldozatul a legjobban tisztelt szentélyekben és a nyilvános ünnepeken is. Már a legbensőbb barátaik és rokonaik iránti bizalom is kiveszett belőlük, miként erjedő gyümölcsből a savanykás íz; sokan éppen a legközelebbi hozzátartozóik merényletének estek áldozatul, s akkor, amikor nem számítottak rá, lenyeltek egy cukorkába zárt, élő darazsat, s annak csípésétől fulladtak meg, a pecsenyének sült márnát bíborcsiga mérge itatta át, s förtelmes görcsök közt múltak ki az árnyékvilágból, vagy veszett kutyával maratták meg, s hagyták, hogy a veszetséget a harapásával a saját gyermekeire is továbbadja.

Sem a nyílt, sem a rejtett büntettek után semmiféle nyomozás nem folyt: a szerencsétlenség váratlanul sújtott le mindenkire, de az áldozatokkal senki nem törődött. Törvény vagy szerződés nem rendelkezett többé szilárd alkotmányos renden alapuló kényszerítő erővel; kerékként gördült az erőszak, és ostoros zűrzavar uralkodott a társadalomban, de a quadriga elé, amely észveszejtő gyorsasággal gurult lefelé a lejtőn, senki nem fogott lovat, s hajtó sem ült a kocsi ülésén, hogy a kereket fékezze. A rendszer leginkább zsarnok-uralomhoz hasonlított, de nem ahhoz, amely már megállapodott, hanem amelyik polipként minden pillanatban változik, és főnixként örökké újraéled. A főtisztviselők rendeletei rémült trogloditések kapkodására emlékeztettek, mert egyetlen embertől való félelem uralkodott a gondolkodásukon. A korábban oly tisztességes bírák sem aszerint döntöttek, amikor vitás kérdésekről ítéleztek, ahogyan emberségesnek, igazságosnak és törvényesnek tartották, hanem aszerint, hogy az ellenfelek közül melyiknek volt jó vagy rossz viszonya a pártokkal. Azt a bírót, aki nem vette figyelembe a pártok sugalmazásait, büntetésként a halál fenyegette, s a családja sem maradt biztonságban, nem szólva értékeiről.

A nagy fáklyalánggal égő erőszak hatására sok hitelező visszaadta adósának a hitellevelet, bár a kölcsönből még semmit sem kapott meg, s a forró olaj megégette a tenyerét, a szurok összeragasztotta a szakállát, s a tűz leégette arcának bőrét; mások viszont, korántsem önként, a szolgálkat szabadították fel. Azt mondják, néhány nagy becsű úrnőt is rákényszerítettek a rabszolgáik sok olyan cselekedetre, amit nem akartak volna megtenni: huszonegyeztek velük, hogy fájdalmaik után soha egyetlen férfit nem tudtak ágyukhoz engedni. Sok, múltja révén előkelő férfi gyermeke is belekeveredett ezek közé a harcos fiatalok közé, és apját akarata ellenére mindenféleképpen rákényszerítette, még arra is, hogy a vagyonát átadja neki, s tűrje, hogy gyermeke tovább ajándékozza azt a párjának, miközben a családját tönkreteszi. Sok edzett fiú viszont, bár vonakodott, kénytelen volt fajtalanzkodni a bandák tagjaival, és apjuk s anyjuk tudott erről. De ez még férjes asszonyoknál is megtörtént. Állítólag egyszer egy díszes ruhába öltözött, tisztelettől övezett asszony szeretett férjével együtt épp áthajózott a közeli túlsó partra, egyik birtoka felé, hogy ellenőrizték, mi maradt abból a rablóban-

dák dúlása után. Átkelés közben találkoztak a szélsőségesek részeg, fölöpántlikázott bandájával: ezek fenyegetésekkel elragadták a nőt a férjétől, és áttemelték saját csónakjukba. A nő titkon intett a férjének, ne aggódjék, és ne féltse őt semmitől, mert nem érheti gyalázat a testét, s férje még bánatosan rajta tartotta a szemét, mikor az asszony a haragvó tengerbe vetette magát, átázó ruhája a mélybe húzta, és azon nyomban el is tűnt az emberek világából.

Ilyen förtelmes merényleteket követtek el ebben az időben Bizáncban és más városokban. De az áldozatokat, bármennyire is elhomályosodott a látásuk, elfuladt a lélegzetük, ezek az égbe kiáltó tettek kevésbé háborították fel, mint az egyre fényűzőbben élő Justinianusnak az állammal szemben elkövetett alantas bűnei. Mert ha valakit súlyos bántalom, mély sérelem, halál ér a bűnösök részéről, a törvényesség okozta sérelmet nagyrészt enyhítheti az a rendületlen hit, hogy a törvények és a kormányzat majd bosszút áll érte, hiszen valahányszor kövérre hízott reménységgel néznek a közelgő jövőbe, jelen bajaikat is könnyebben és szívesebben viselik az emberek. De ha az államhatalom, miként magoncot a mellette tornyosuló suháng, elnyomja őket, akkor még jobban fáj nekik minden bajuk, és minthogy a tüskés és fullasztó bozótosból nincs kilátásuk rá, hogy meglássák a zöld mezőt, illetve a kék tengert, hogy szívük a végtelenségtől, tüdejük a friss levegőtől elégtételt kapjon, végleg elkeserednek. Justinianus bűne nemcsak az volt, hogy egyáltalán nem akarta fölkarolni a rettegő áldozatokat, holott mindenkor értesült azok sanyarú sorsáról, hanem az is, hogy nem szégyellt nyíltan a szélsőségesek védnökeként föllépni: bársonyzacskókba sülyesztett, nagy pénzeket adott ezeknek a harcos és jóképű ifjaknak, sokat közülük maga mellett tartott, némelyeket még hivatalba és más tisztelt méltóságba is kinevezett: csak azért, nehogy egy vigasságos éjjelen a kék szemű Theodóra forró ágyában kössenek ki.

* * *

A hírét és nevét gyorsan megszerző Justinianus tehát azt tette, amit a hét tekercsen elmondtam, egyre-másra saját lábnyomait követve haladt, így érthető, hogy élete során egyetlen alkalommal sem lépett ki Bizánc kapuján, sosem hagyta el azt a helyet, amely székes városa volt, s mégis, olyan messzire jutott, s azok is, akik zászlókat emelve a fejük fölött utána lépdeltek, amilyen távolságra az emberi nemtől addig még senki.

Mihelyt a kezébe vette ostoba nagybátyja birodalmát, amely már maga is kezdett az uralkodóra hasonlítani, mert szürke volt és számár, sietett az állam pénzét – mintha csak az övé lett volna, akár az élete – gyorsan, mint a tavaszi áradás, és esztelenül, mint a meder töltését, majd a partját is szétkapkodó áradat, elpazarolni. Aki csak elébe került a kóborló és alacsony homlokú, összenőtt szemöldökű hunok közül, annak a birodalom vesztére saját képével eljegyzett, súlyos aranyakat adott, végül már annyit, hogy nemcsak Theodorik ravennai mauzóleumának regimentjét tudták volna annak árából fölhúzni, de aranyból is épülhetett volna mindegyik. Ennek következtében sűrű betöréseknek volt kitéve a római a föld, mert a sárga fényű gazdagságba belekóstoló, az aranyat mágnesként vonzó barbárok többé már nem tudtak megelégedezni az ide vezető út-

ról: csak azokat a csapásokat kellett követni, amelyen szerteszórt tetradrahmák fénylettek a korábban visszatért sarcoló csapatok hulladékaként.

Töménytelen pénzt kidobott tengerparti építkezésekre is, melyekkel, ha már a hunokat nem akarta, a tenger örökös hullámverését kívánta megrendszabályozni és igába hajtani. A legkeményebb köveket hányták a tengerbe, így nyomultak előre a parttól, perlekedésben és vizsályban a víz egyre szennyesebb árával, mintegy a pénz hatalmát állítva versenybe az áradat elapadhatatlan ereje ellen. Megkaparintotta valamennyi polgár vagyonát a római világ mind a négy sarkában, feldúlta a hódvárak mélyét s kifosztotta a cserregő szarka fészket is, ha meglátta, hogy valami fénylik annak aljában, még akkor is, ha aztán csak halpikkelyeket vagy jégmadarak kékesen csillogó tollát találta bennük; némelyeket alávaló büntetettel vádolt meg, amelyet sosem követtek el, másokkal viszont a részegeskedésbe fulladó lakoma másnapjának reggelén csalárdul elhitette, hogy neki ajándékozták a vagyonát. Sokan, hogy képtelenek voltak arcukról és kezük-ről lemosni a vért, s annak száraz maszkjában éltek, és rájuk bizonyult egy gyilkosság vagy valami más büntett elkövetése, megmenekültek a tettükért járó büntetéstől, hogyha Justinianus javára a teljes vagyonukról lemondtak. Mások meg, akik éppen perben-haragban álltak a szomszédjukkal, egy telek, egy insula, egy olajfaliget vagy nyersolajútó miatt, amely nem is illette meg őket, miután semmiképpen nem sikerült – mert nem sikerülhetett – megnyerniük a pert ellenfelükkel szemben, hiszen a taláros törvény ellenük volt, azzal vetettek véget az egésznek, hogy a vitatott birtokot, tulajdont mértéktelen tiszteletet mímelve Justinianusnak ajándékozták. Ez az adomány nekik nem került semmibe, és elérték vele, hogy fölébresztették Justinianus jóindulatú figyelmét és széles margót is rajzolni kész barátságát, az ellenfelükön pedig a törvények semmibevételével felülkerekedtek. A perzsák hön tisztelet káosza, amellyel farkasszemet kellene néznie a rendnek, a kozmosznak, a római kultusz tárgyává vált, mintha nem választottunk volna magunknak tiszteletet érdemlő s egyetlen Istent, a keresztényekét. Így már nemcsak a barbárok ruházata, viselkedése vált a sajátunkká, de istenei közül is jutott belőlük bőven számunkra.

Elérkezett az ideje, állítom, hiszen hét tekercest írtam már tele, s mind a hetet sikerült egy-egy hajszálla föltekernem, hogy leírjam ennek az eget káromló, magasságot bemocskoló, tökéletességeket megalázó embernek a külsejét is. Termelte nem volt sem túlságosan magas, sem alacsony, hanem közepes, minként az öszvére is, ha a ló és a szamár egymással üzekedett, s utódot hoztak létre. De nem volt ösztövére sem, hanem kissé kövér, amint a gumók is megdagadnak a zsíros, jól trágyázott és kellően öntözött termőföldben, amilyen a Római Birodalom volt. Az arca kerek és korántsem csúnya, pír borította, meglehet a görög Heliostól, avagy a római Apollótól, vagy a két neve ellenére egyalakú Isten virágától, a hajnalpírban fürdő rózsától kapta bőrének árnyalatát, s azt kétnapos bőjtölés sem halványította el, miként megtörténik a rózsza törékeny szirmával. Hogy röviden jellemezzem habitusát, rendkívül hasonlított Dometianoshoz.

Dometianoshoz, akinek a neve is csak egyetlen helyen maradt fenn.

A hely pedig éppen ez a mondatok betűivel megpiszkolt irat, amelyet most írok.

Nos, ennek az egykori Dometianosnak a gonoszságával annyira torkig lettek

az öntudatos rómaiak, hogy, arcukat sem fedve el, megtámadták, és élve szétzaggatták, de még akkor is úgy érezték, ezzel kellően nem csillapították le az iránta érzett gyűlöletüket, mert aki ismerte a bűneit, az tudja, hogy nem is lehetett: a szenátus – vita nélkül, egyöntetű szavazással – elrendelte, hogy ennek a mocskos császárnak a tisztátlanságot idéző neve nem fordulhat elő a feliratokon, és egyetlen képmása sem maradhat fenn. A többi név között ennek csupán kitördelt, illetve kivakart helyét lehetett látni mindenütt Róma városában a feliratokon, és másutt is, ahol a neve valaha is szerepelt. Szobra pedig sehol sem látható a Római Birodalom végtelen területén, csupán egyetlen, az is a következő okból. Dometianosnak volt egy nemes lelkű, minden tekintetben erkölcsös felesége, aki soha embert nem bántott, s még az árnyékokra sem pillantott, nemhogy az árnyék sötétebb foltjaira, és nem is helyeselte férje egyetlen tettét sem. Emiatt szerették is, úgy, ahogy a hiéna hímjének társát, a kölykeit nevelő nőtényt, kötelességteljesítő magatartása miatt szeretni lehet, de a közelében élni nem. A szenátus hívatta őt, és felszólította, közölje kívánságait. Ez az erényes, de férje miatt mindenki által került asszony csupán azt óhajtotta, hogy megkaphassa és eltemethesse Dometianos holttestét, és alakos emlékművet állíthasson neki az általa megválasztott helyen. A szenátus ebbe beleegyezett, s a fájdalomában emberfelettivé váló asszony, aki a Teremtőtől mintát kapott a viselkedésre, a következőket találta ki, hogy megőrkítse férje gyilkosainak embertelen tettét. Összegyűjtötte a férfi testének darabjait, a részeket pontosan egyberakta és egymáshoz illesztette, majd összevarratta az egész testet. Azután megmutatta a szobrászoknak, akik elrettenve figyelték a csupa fonál tetemet, és felszólította őket, hogy illő módon, semmit nem titkolva és semmit sem hozzátéve mutassák be férje balsorsát. A mesterek hamar elkészítették a különös szobrot. Az asszony elfogadta a munkát, átvette, és a Capitoliumra vezető út mellett, a Forumról jövet jobb felől állította fel, s az alkotás mind a mai napig ott őrzi Dometianos vonásait és élete balsorsának emlékét – de hogy miként, azt most mondom el.

A szobrászok az egybetákolat testről először agyagmintát vettek, így létrehozták a tetem negatívját. Sietve kellett dolgozniuk, mert a szerteszabdalt, majd összerakott hulla különösen gyorsan romlott, s amint a hús szokása, átható szaggal bűzleni kezdett. A kiszáradt forma üregét vékony bronzsal befolyatták, mintegy kiöblítették, s olyan szilárd burkot hoztak létre így, amely a lehető legpontosabban követte Dometianos figuráját. A tisztességes asszony ezt a tárgyat állította az alacsony talapzatra, s mihelyt ott szilárdan rögzítette, a szobrászok, parancsa szerint, hosszában kettéfűrészelték a bronzalakot, s mint pisztácia héját a magról, a benne lévő üregről két oldalt lefejtették. A levegő hűen megőrizte Dometianos alakját, s a légből készített tökéletes szobor őrzi tehát a nevét elvesztő császár rút alakját.

Az ember azt gondolná, hogy a levegőből készült szobor Justinianust ábrázolja, szakasztott olyan az alakja, különösen a tekintete és egész archerendezése.

Ilyen tehát Justinianus külseje. A jellemét aligha tudnám pontosan leírni. Gonosz mandragóra volt, és könnyen befolyásolható, mint a tavi hínár; rosszindulatú idiótának szokták hívni az ilyet. Sohasem volt őszinte, a fémtükrök tulajdonsága szerint mindig olyan volt, mint akivel beszélt, nem volt őszinte, szavai és tettei mögött hátsó gondolatok lapultak, mégis könnyű prédája volt annak,

aki rá akarta szedni. Valamilyen különös keveréke alakult ki benne a tuskó ostobaságának és a szálfá gonoszságának. Alighanem ilyesmire gondolt az a hajdani peripatetikus filozófus, aki azt mondta, hogy az emberi természetben – éppúgy, mint a kevert színekben – a legellentétesebb minőségek fordulnak elő. Mégis leírom, amit sikerült felfedeznem, még ha a levegőt kell is körbeskribálnom. Nos, ez a császár képmutató, nem hiába tükrökkel vette magát körül a palotájában, ravasz, hisz rókát tartott az ágyában, álnok, mint a víz, amely a fűzfából, akárha kártyalap alakja lenne, kettőt csinált, s lábbal illesztette össze a két, eredetileg egymástól független formát – fát és árnyékát –, álnok, mert még a C alakú Holdat is megduplázta, indulatát rejtegető, mint a mérgező fűz kérge, kétszínű: gondoljunk az éjszaka kezdetére és végére; kiismerhetetlen ember volt. Mesterien tudott valamilyen meggyőződést színlelni; könnyet nem örömeiben és fájdalmaiban ejtett, hanem számításból, amikor a pillanat és a körülmények ezt kívánták. Örökös hazudott, akár a történetmondó, és örökös igazat állított, mint a történet, de nem csak úgy vaktában, hanem írásba foglalva, és legtöbbször esküvel is megerősítette ígéreteit, saját alattvalói előtt. Fogadkozásairól, esküiről gyorsan, miként a tetőre rakott nád a vízpartról, megfeledezett, akár a leghitványabb rabszolga, aki a fenyegető kínvallástól való félelmében bevallja az eskü alatt rábizott tikot. Megbízhatatlan barát, engesztelhetetlen ellenség, szenvedélyes szerelme a párologó, majd megalvadó vérnek és a csengő-pengő kincsnek, izgága és nyughatatlan fölforgató, a rosszra könnyen rávehető, de a jóra semmi biztatással rá nem bírható, villámgyors a gonoszság kitervelésében és végrehajtásában, de a jónak még a híréből is undorodó. Ugyan hogy is lehetne ép ésszel megérteni Justinianus jellemvonásait? Úgy tetszett, hogy a fenti hibák – s még ezeknél súlyosabbak is – nem emberi mérték szerint vannak benne, hanem mint ha a rosszul összetákolt természet minden gonoszságot elvett volna az őselemtől, az ásványoktól és kőzetektől, a növényektől, az állatoktól, az emberektől és valamennyi átmeneti lénytől, szóval a teljes, Aristoteles által megrajzolt scala naturae dolgainak a gonoszságát az ő lelkébe helyezte s biztonságosan odaragasztotta volna. A többi hibáján felül szívesen hallgatott a rágalmazásra, és ostor módján gyors volt a büntetésben. De hirtelen meghozott döntését sosem előzte meg vizsgálát; csak a sokszavú, lapos homlokú, óriás fülű rágalmazót hallgatta ki, és máris elrendelte az ítélet végrehajtását, mint a kígyómarás-mérgezés esetén, nála is megvalósult a tett és a tett következménye közti szoros kapcsolat. Minden tévovázás nélkül adott ki olyan rendeleteket, melyek teljesen indokolatlanul országrészek leigázásáról, villák, telepek és városok felperzseltetéséről, egész népek rabszójára fűzéséről intézkedtek. S ő volt az, akit félhomályos boldogság öntött el, ha látta, hogy mint gyapjú ég el a világ. Így hát, ha valaki a serpenyő mérőtányérjába helyezi az összes bajt, ami korábban érte a rómaiakat, és összeméri ezekkel a szenvedésekkel, úgy találja, többen pusztultak el emiatt az egyetlen férfiú miatt, mint előzőleg az egész történelem folyamán.

Nem tűrt hezitálást, miként az árnyék se, ha a fűcsomókra vetül, a leghatározottabbnak mutatkozott, amikor más vagyonát szerezte meg otrombán és az ellenvetés lehetősége nélkül, még csak tarka ürügyet sem keresett, nem leplezte a maga által teremtetett és bárkire rákényszeríthető joggal, hogy őt meg nem illető javakat birtokolt el; ám mihelyt az övé lett, rögtön kész volt esztelen pazarlással

nyakára hágni és számolatlanul adni belőle a huhogó sztyeppi barbároknak. Egyszóval sem neki nem volt pénze, sem azt nem tűrte, hogy bárkinek az ismert világon legyen, mintha nem a kapzsiság uralkodnék rajta, hanem a vagyonos emberek iránt táplált olthatatlan irigység hajszolná. Egykönnyen elüldözte a szerény jólétben élt rómaiakat évezredes, kiterjedt földjeikről, s megteremtette az általános, agyagföldet zabáló szegénységet. Olyan volt tehát, mint a kígyó: hosszában nőtt, széltében sosem.

* * *

Justinianus feleségül vett egy nőt, hogy ez milyennek született, amikor az anyja méhéből a világra jött, hogyan nevelkedett, s miképpen nevelték az északról jövő hideg, a délről érkező meleg, a keletről futó száraz s a nyugatról futó nedves szelek, s a császárral házasságra lépve hogyan rontotta meg gyökeréig az álmot, ehhez gyűjtöm most össze erőmet, ezt mondom el.

Egy Akakios nevű, gyenge jellemű és feneketlen gyomrú férfi volt Bizáncban a zöld párt cirkuszi állatainak a gondozója, s hiába tartoztak keze alá a tigrisek, oroszlánok, farkasok, rókák, menyétek és nyestek, szóval a térség valamennyi ragadozójának legvérmesebbjei, medvevetetőnek nevezték. Ez az ember Anastasios császár uralkodása idején megbetegedett, mert csupa hencegésből szörögombócokat nyelt le, s azok megakadtak a belében, és meghalt. Három leánygyermek maradt utána, Kompitó, Theodóra és Anastasia, köztük még a legidősebb sem volt hétéves. A virágszálból hamar kóróvá száradó felesége, támasz nélkül maradván, hozzámment egy másik, szintén műveletlen férfihoz, hogy az majd vele együtt gondoskodik csalánként kiterébélyesedett családjáról, és ellátja az állatgondozói munkát is a Hippodrom melletti telepen. Csakhogy Asterios, a zöldek nagy hatalmú táncmestere, akit lefizetett valaki, kidobta őket az eddig biztosnak vélt cirkuszi állásból, és minden további nélkül fölvette azt, akitől e tisztogató munka elvégzésére a pénzt kapta. A táncmesterek ugyanis teljhatalommal és belátásuk szerint intézték ezeket az ügyeket, egyedül arra kellett ügyelniük, hogy a cirkuszi játékokra kijelölt egészséges és agresszív vadállatokat időben neveljék föl, illetve egyéb alkalmakon a mindig cirkuszra vágyakozó rómaiak rendelkezésére álljanak. Az asszony, amikor látta, hogy az egész nép összegyűlt az arénában, lehettek százötvenezen is, ámbár a történetírók milliós tömeget jegyeztek föl, gyorsan font, éppen ezért frissnek látható koszorút rakott a kislányok fejére és kezébe, és odaültette őket, hogy könnyörületért esdjenek. A vadállatok viadalára vágyakozó zöldek egyáltalán nem hajlottak a könnyörgésükre, a kékek azonban fölverték őket ugyanarra a munkára, mivel röviddel előbb nekik is meghalt az állatgondozójuk. Ez azért is különös volt, mert szokásuk szerint csak kék szeműek lehettek a cirkuszi előkészületük részesei, sőt még a vadállataik szemszíne sem lehetett más, de most ettől eltekintettek.

Amint a zöld szemű lányok szeme alja reggelente árnyékba borult, s kétségkívül fölserdültek, anyjuk az ottani színházba küldte őket, mivel szemrevaló teremtésekévé váltak; persze nem egyszerre valamennyit, hanem aszerint, ahogy érettnek találta erre a kifejtett nőiességet igényelő munkára. Kompitó, a legna-

gyobb lány már híres volt a vele egykorú kéj nők között, tudta jól, hogy a kurtizánok mestersége nem való az ostobáknak, és nem akart semmit elkapkodni az ügyeiben. Kitaratásáért megbecsülték a férfiak, mert nem akart senkit sem az első napon tönkretenni, büszke is lehetett rá, hogy nem volt egy héten annyi nap, ahány hónappal előre ne jelentkeztek volna, hogy sorukat kívárlják, ágyába a férfiak. A férfiak szerint, akik barátai, illetve vendégei lehettek, nem is lánygyermekként, hanem anyalként, mégpedig hosszú szárnyú, keskeny bokájú bizánci anyalként született. Theodóra rabszolgagyerekre illő rövid ingecskében járt utána, kiszolgálta a nővérét, még azt a bársonnyal bevont zsámolyt is ő vitte mindig utána a vállán, amin a társaságban ülni, kutyamód kuporogni szokott. Theodóra bokája, lábszára, térde és combja ekkor kapta azt a bársonyosságot, amely mindvégig jellemzője maradt: a sok érdes tekintet állandóan felhorzsolta a bőrét, s a hét rétegből csak egyet hagyott meg, a legérzékenyebbet.

Kezdetben a minden testnyílásában kicsinynek teremtett Theodóra még nem tudott férfival hálai, mert fejletlen volt, s nem tudott nőként közösülni, hanem fiúszerepben s pénzért bujálkodott beteges, alulfejlett phalloszú férfiúkkal, még-hozzá idegen származású rabszolgákkal, többnyire ázsiaiakkal, akik combjukról is leborotválták a szőrt, északi barbárokkal, akik festetlen bajuszt viseltek, és szerencsenekkel is, akik a színházba kísérték urukat, s várakozás közben, kéjes szórakozásként űzték ezt a dolgot. A bordélyban is ezen a természetellenes módon kereste a pénzt. De mihelyt fölserdült, és már a havonta változó hold uralma alá került, érett nő lett, beállt a színházba, s mindjárt az a fajta kéj nő lett, akit a régiak ringyónak hívtak. Nem volt érzékeny ajkú fuvalásnő, mert nem mutatott rá tehetséget, sem jó torkú énekes, még csak a csípőt renető táncban sem szerzett kellő gyakorlatot, hanem egész testével folytatta az ipart, miközben annak bocsátotta rendelkezésre pompás ifjúságát, akivel éppen összeakadt. Mondják, hogy az anyja diktálta le számára a kurva viselkedésének hasznos fogásait, s a tanításokat, hiszen nem volt híjával tehetségnek, szorgalmas elméleti és gyakorlati tanulóként megfogadta. Ezek az írásba foglalt tanácsok, származzanak Theodóra anyjától vagy sem, mindenesetre Theodóra iratai között is fennmaradtak, másolatokban terjedtek, a szakmabéliek forgatták okulásul, s hogy megtudják, melyek a fölemelkedés lehetséges útjai. Efféle passzusok találhatók abban: „Az illendő üdvözlések után a férfi, akivel le fogsz feküdni, maga mellé ültet, s amíg kezébe veszi kezedet – szól anyja, a kerítőnő –, velem kedveskedik, s én, hogy a vendégek tekintetét feléd fordítsam, egyre nézlek, nézlek téged, hogy kellőképpen megdöbbsen őket bájaidd látványa. S a férfi majd bókol, s miközben szépeket mond, hozzád hajol, hogy megcsókolja a szemed vagy a homlokod, s te engedd át magadat kedvesen neki, s eressz el egy alig-alig észlelhető sóhaj, s ha ezek közben is sikerül elpirulnod, nyert ügyed van.” Továbbá: „Mivel az elpirulás és a sóhaj együtt a szerelem biztos jele, a szenvedély első föllobbanása, és mert mindenki habozik, ha azt hiszi, hogy meg kell vennie téged, a férfi, aki aznap éjszaka veled akar élvezni, nos, azt kezdi hinni, hogy te, te vagy oda érte, s annál inkább hiszi, minél inkább követed a tekintetteddel. Beszélgetés közben megpróbál elcsábítani: te kapcsolódj be kedves és ügyes szavakkal, elegyedj vele beszélgetésbe. Időben válaszolj, simogató hangon, s tartsd vissza magad, nehogy közönséges ízű szót ejts ki szádon. Ha kacagnál, ne hangosan, harsá-

nyan, mint az utcanők, s ne tátsd ki a szád, hogy torkodig lehessen látni, oly módon ne vess, hogy arcod egy íze se veszítsen igézetéből, sőt bájjaidat hangsúlyozza mosolyod, s inkább fogad essen ki, mint egy durva szó a szádból, ne esküdj Istenre vagy a szentekre, ha azt mondod, 'nem úgy történt...', s ne háborodj fel, ha valaki a tefélédet csipkedi: annak, aki ünnepségen vesz részt, fontosabb, hogy kedvességbe öltözzön, mint hogy bársonyt vegyen magára; legyen előkelő, úrnői minden moccanása, s ha az asztalhoz hívnak, ha máskor első is szoktál lenni, hívasd magadat többször is, mivel ki magát megalázza, felmagasztaltatik." Illetve: „Beszéljess kissé azzal, aki veled van, de föl ne kelj a szeretőd mellől, s mikor eljön a lefekvés ideje, hagyd, hogy elfogadja, amikor csókot adsz neki, a nyelved hegyével. Aztán, miközben ő kapkodva levetkőzik, vetkőzz te is, de lassan, ejts egy-két szót magadban és sóhajts hozzá, de úgy, hogy kénytelen legyen megkérdezni 'miért sóhajtozol, szívem?'. Te sóhajts újra akkor, és mondd: 'Uraságod elbűvölt!', s ezt mondva szorosan öleld magadhoz, adj csókot neki, még egyet, s utána vess keresztet, és tégy úgy, minthogyha elfeledted volna, hogy tovább menj; s ha imát mondani nem is akarsz, mozgasd az ajkadat úgy, mint aki imádkozik, ahogyan illik ahhoz, akiben mindenben jól nevelt. Eközben a csibész, ki várva vár az ágyban, úgy jár, mint az, aki farkaséhesen az asztalhoz ül, de azon se kenyér nincs, se bor; hozzád simul, előbb kezét teszi melledre, majd ráveti magát, és szopja, szopja, azután a testedet, mindegyre közeledve a puncid felé, meg fogja veregetni a popsidat, kezelgeti, nyomogatja combodat, a hátsód, mint pénzes batyu, vonzza a kezét, s aztán kezd megkísérteni, térdét a lábad közé teszi, vagy próbál megfordítani – első ízben nem kockáztatja meg, hogy kérje is –, de te, ha kérne is, és bárhogy is, vonakodj." És: „S amikor combjaid közé teszi a térdét, és úgy fordulsz, ahogyan megszokott, tapintsd ki, van-e a karján lánc, gyűrűk az ujján, majd aszerint, hogy udvarlód mire akar rávenni, milyen fogásra éhezik, próbáld meg, engedi-e, hogy leszedd, s ha engedi, és ékszereit elvette, bevált a csel, te mindenesetre gyorsan tedd a szádba, majd nyeld le, ne félj, nem marad semmi a gyomrodban, másnap reggel a hashajtó kiűzi testedből, csak arra kell vigyáznod, nehogy a latrinába vesszen. S ha nem engedi, nyíltan mondd meg neki: 'Uraságod hátulról végezné inkább disznólkodását? Nem elég, hogy a rózsáim közé keveredett?' Ezután alighanem maga átadja, te pedig háttal fordulsz, lányom, és törleszted adósságodat." Vagy: „Ha kész vagy, karjaiddal a nyakát öleld át, és csókold meg vagy tízszer egyhuzamban, s miután termőjét a kezedbe vetted, szorongasd, míg földuzzad és megkeményedik, s amikor ilyen lett, illeszd be a helyére. Ő, nincs az a férfi, aki nem érzi a paradicsomban magát, ha a barátnője, akire áhítzik, amíg csókolja ízencént a testét, végigsimítja és megszorítja a micsodáját, s mikor felállította, magába illeszti, bent tartja egy kissé, s csomagját a kezében fogja, csilingel kedvesen vele, majd gyengéden a fenekét paskolja, szőrszálai között megcsiklandozza, majd ismét beilleszti a testébe, amittől szétrobban szinte, és végül láthatja, hogy lovagol rajta az a nő, kit ő akart meghágni, mígnem az élvvel és a gyönyörrel eltelve kielégül."

Az épületes iromány kétségtelenül a jövőről tudósít. Ki merné állítani, hogy az elkövetkező életek nem a szeretkezések, illetve az üzekedések eredményei? S ki, hogy nem a kéj az, amely minden eljövendő nap előjele?

Theodóra az alantas színészek között bármilyen fajta színházi feladatban részt vett, és velük együtt szerepelt az egyre-másra megismételt előadásokon, holmi bohóctréfákban játszva alárendelt, ámbár neveltető szerepeket. Kakaduként rendkívül szellemes volt, papagájként értett a csúfolódáshoz, öszvérként a humorkeltéshez, s foglalkozása révén azok között is közismertté vált, akik sosem jártak színházban. Mert nem volt benne semmi született vagy megtanult szemérem, soha senki nem látta szégyenkezni. Olyan nőnek mutatkozott, aki tud viccelődni és harsányan nevetni azon, ha elverik és fölpofozzák, s aki kibújva a ruhájából meztelenül bárkinek elől-hátul megmutatja, amit a férfiaknak amúgy nem szabad látniuk, és rejtve kell lenni előlük.

Gondosan megválasztott gazdag szeretőiből csúfot űzött, vonakodásával s a közösülés egyre újabb figuráiban való tobzódásával mindig sikerült elvennie kéjsóvár ügyfelei maradék esztét. Híres volt enciklopédikus gyakorlatáról, amelyben a szerelem minden módja gondosan sorra került. Azt sem hagyta senkinek, akivel dolga volt, hogy kezdeményezzen, éppen ellenkezőleg, viccekkel és csípőjének kihívó riszálásával ő kezdett ki mindenkivel, akivel összeakadt, különösen a tapasztalatlan, de szeretői diadalra vágyó ifjakkal. Senki nem volt olyan mohó a lédús kéjre, mint ő; gyakran hívatta meg magát közös, gyümölcsök sok fajtáját ígérő lakomákra, tíz vagy ennél is több, csupa erőtől duzzadó és kamatyolásra termett ifjú társaságában, végigszeretkezte a tobzódókkal az egész éjszakát, s hogy megnyújtsa azt, amikor már egyik sem akarta folytatni, a szolgálkhoz húzódott – olykor harmincan is összegyűltek –, és mindegyikkel lefeküdt.

Egyszer az egyik előkelő házához ment, és borgőzös mulatozás közben, mikor az összes vendég szeme mohón a lábára tapadt, s a tekintetek már-már véresre súrolták a bőrét, állítólag fölugrott a kerevet hattyúnyakú és -fejű ormára, s fölhevén a ruháját nem átallott ocsmányul ott helyben bemutatót tartani – magát Lédának állítva – a féltelenségéből. S bár időben mindhárom, kencékkel rózsásra festett, illóolajokkal harmatossá feltüntetett testnyílását használta közösülésre, elégedetlenül ócsárolta a természetet, miért nem alkotta nagyobbra a lukakat a füln, az orrán, a mellén, s miért nem nyitott újabb réseket a vállán, a hasán, a tenyerén, mert azokkal újabb közösüléseket találhatott volna ki. Gyakran fogant, de mivel szinte minden elvetemült fortélyt ismert, amelyeket a kuruzslók és egyéb boszorkányok, sikerült gyorsan elvetélnie. Ebből is hasznót húzott, az abortumot, mert a varázsszerek összetevői között nagy volt belőle a hiány, ezüstért, aranyért kiárúsította vagy maga is felhasználta, ha szüksége volt rá.

A hön imádott színpadon nagy kedvvel és gyakran levetkőzött az ámuldozó és káprázó nézőközönség szeme láttára, és pozsgás-meztelenül álldogált a színpad megvilágított közepén, csak az ágyékán takarta lebbenő kendő messzire illatozó nemi szervét, nem mintha szégyellte volna azt is fölfedni, hanem mert senkinek nem volt szabad teljesen meztelenül fellépnie, csak ha takarva volt ama szerve. Így állt ott, elég időt hagyva a szemeknek a testen való legeléshez, aztán hanyatt feküdt a padlón, a nézők felé kissé széttárt lábbal, és néhány ezzel megbízott szolga lassú és kíméletes mozdulatokkal árpaszemeket szórt az ágyékára. Ezeket aztán a betanított, hősín libák sok nyaktekergetés közepette a csőrükkel fölszedeggették és megették. Theodóra úgy állt föl a produkció után, hogy el sem pirult, sőt, mintha büszke lett volna a szokatlan mutatványra. Szemérmetlen

volt, mindenkinél jobban szeretett szemérmetlenkedni. Visszaélt bűbájos testével, s ezért úgy látszott, szemérmét nem a természetes helyén viseli, hanem az arcán. Azokról, akik hozzá jártak, már e tényből is nyilvánvalóvá volt, hogy nem a természetes módon közöszlnek. Mások számára baljós előjelnek számított, különösen hajnalban, ha valaki megpillantotta őt! Azt tartották róla, hogy a nyomában vihar jár, ámbár ezt – hiszen nem jött el még a szóból és másból csinált képek tiltásának az ideje – csupán képletesen gondolták.

Amikor Hékebolost, aki tyroszi volt, s mint minden onnan származó, ismert volt mértéktelen szexuális életéről, kinevezték Pentapolis kormányzójának, követte őt. Theodóra elvégezte neki a legaljasabb szolgálatokat is, de amikor valamin összeveszett vele, azonnal elzavarták onnan. Emiatt olykor még a betevő falatja sem volt meg, amit persze továbbra is a szokott módon, teste kitartó munkájával keresett meg. Mindenekelőtt Alexandriába utazott, s nemcsak a kuplerájok lakója volt, de eljárt a neoplatonisták titkos találkahelyeire is, majd bejárta az egész keletet, Mitras szentélyeit látogatta és Astarte nyomát kereste, megfürdött Adonis véréből vörös folyókban, aztán hajóra ülve végiglátogatta a tenger valamennyi kikötőjét, Kerkirában hosszan időzött, Salernóban éppúgy hetekig forgolódott, mint Ostiában vagy Ravennában, az áporodott levegőjű, de selyemágyairól nevezetes Velencében, s a hozzá közeli halászok és márványt fejtő munkások falujában, Rovignóban, ahol hárfán pengette ki a szél, ha egy férfi valakivel sikeresen közöszl. Végül visszatért Bizáncba. Minden városban azt az ipart űzte, amit ha valaki néven nevez, aligha lesz hozzá valaha is kegyes az Isten. Mintha a sátán nem tudta volna elviselni, hogy legyen egyetlen olyan táj, amelyik nem ismerte meg Theodóra erkölczstelenségét, továbbá, hogy – mivel magának nem jutott szerető, s kimarad az ilyesfajta élvezetekből – ne költözzék bele abba a testbe, amelyben Theodóra lakott és dorbézolt.

Így született ez a nő, és így nőtt fel és lett hírhedt a városi asszonyok, sőt minden ember előtt, az emberiség szégyenére. Justinianusban, aki, ha magányosan üldögélt, olajfaleveleket ragasztott a szemhéjára, s azon át figyelte a fényt, akkor támadt Theodóra iránt valami végzetes szerelem, amikor a nő, hírének hosszú uszályával, újra Bizáncba érkezett. Először az ágyasává emelte, de hamarosan levonták ujjairól a gyűrűket s lekapcsolták nyakáról a láncokat, s Theodóra bilije aranybányává változott. Igen, a szeretőjét patríkios méltóságra emelte. Theodórának rövid idő alatt sikerült rendkívüli hatalmat és meglehetősen nagy vagyont szereznie, mert a férfi abban lelte a legnagyobb örömét, ha elhalmozta szerelmét mindenféle birodalmi ajándékkal, vérben és könnyben megmosdatott kincssel, ahogy ez már a megszállottak esetében lenni szokott. Egy alkalommal egy hajófenéknyi császárfasszal örvendeztette meg: a birodalom valamennyi szobrát, amely Tiberiust, Caligulát, Claudiuszt, Nerót, Galbát, Othót, Vitedillust, Vespasianust, Titust, Domitianust, Nervát, Traianust, Hadrianust, Antonius Piuszt, Marcus Aureliust, Lucius Verust, Commodust, Septimus Severust, Carracallát, Alexander Servust ábrázolta, de másokét is, akik korábban éltek, vagy a dominatus korában, s amely szobroknak a hagyomány szerint cserélhető fejük és farkuk-tökük volt, Justinianus megrövidítette, és a nemi szervek rakományát Theodóra lába előtt felalmozta. Ennek a szerelemnek a városát a birodalom köveiből építették, a tüzet a birodalom gyorsan lánggra kapó fáival fűtötték.

Justinianus, mintha minden alattvalója phallosára féltékeny lett volna, Theodóra oldalán még sokkal kegyetlenebbül pusztította a népet, mint azelőtt, és nemcsak itt, Bizáncban, hanem a határokon belül bárhol. Mindketten régtől fogva a kékek oldalán álltak, az egyik ezért, a másik azért, s most a kékek bandáinak teljes szabadságot adtak a mindennapokban és az állami életben. Sok víz foly le a Níluson, mire megjavult ez a szörnyűséges állapot, mégpedig a következő – alig elbeszélhető – módon.

Justinianus a szőlőszemezgetés közben egyszer ráharapott egy darázsra, és sok napon át beteg volt, s e közben oly veszélyesre fordult az állapota, hogy már az a hír kerengett a háztetők fölött madármód mindenhol elcsipogva, hogy meghalt. A hippodrom környéki bandák persze ugyanúgy garázdálkodtak, ahogy korábban elmondtam, és fényes nappal az Hagia Sophia templomban megölték az előkelők legelőkelőbbikét, a császár utáni következő magas méltóságot, nehogy ő legyen az, aki a birodalmat öröklí. Az alaposan kitervelt és gondosan végrehajtott merénylet után a gaztett keltette felháborodás elhatolt egészen a betegeskedő császárig. A császár buzgó környezete kihasználta Justinianus betegségből fakadó tehetetlenségét, és mindegyik égett az igyekezettől, hogy az eset szörnyűségét fölnagyítsa, és elmeséltek kezdettől fogva mindent, ami történt, sőt azt is, ami nem, csupán megtörténhetett volna. Végül a császár megbízta a város kormányzóját, hogy torolja meg a hallatlan büntetteket. A kormányzó Theodotos volt, ő kinyomoztatott mindent, és sikerült a város számos patkányéletű bűnözőjét elfognia és törvényes úton kivégeztetni, sokan azonban elbújtak, és így megmenekültek, mivel a sors úgy akarta, hogy idővel ők irányítsák a római államot. Justinianus azonban váratlanul meggyógyult, de mert a darázs mérge benne maradt, azonnal ki akarta végeztetni Theodotost mint méregkeverőt és varázslót. Nem tudta, milyen ürüggyel ölesse meg. Kínzásokkal arra kényszerítette Theodotos néhány bizalmasát, hogy hazug vallomást tegyenek barátjuk ellen. Mindenki került a beszennyeződni látszó Theodotost, és csak némán kesergett az ellene folyó vak hajsza miatt, egyedül az úgynevezett questori méltóság viselője, Proklos jelentette ki, hogy Theodotost ártatlanul vádolják, és nem érdemel halálbüntetést. Ezért a császár beleegyezésével Theodotos a szent városba, Jeruzsálembe utazott, azonban tudva, hogy odamennek majd néhányan, akik őt meg akarják ölni, a szentélybe rejtőzködött, s így és ott élt a halála órájáig: amikor a meggyengült oltárról rázuhant egy márványból faragott, díszes kereszt, és agyonütötte.

A szélsőségesek a világ legóvatosabb embereinek mutatkoztak, nem merték már nyílt mezőn elkövetni gaztetteiket. Arról ábrándoztak, hogy egy rengeteg erdőt kellene választaniuk, amely, éppen azért, mert az emberek nem szívesen mennek oda, az eltévedéstől és a haláltól félván, számukra biztonságot nyújtana, s nem csupán elrejtőzésükhöz, de ahhoz is, hogy a zsákmányukat őrizetlenül is biztonságos helyen tudhassák.

Amíg Justinos felesége élt, Justinianus semmiképpen sem tudta elérni, hogy törvényesen elvehesse feleségül Theodórát. Ebben az egy kérdésben az idős császárné, aki semmivel nem volt se okosabb, se szamarabb a férjénél, ellenállt neki, bár semmi másban nem szállt vele szembe. Ettől az egyszerű és ártatlan asszonytól ugyanis távol állt minden galádság, noha teljesen műveletlen maradt, és bar-

bár származása magyarázza tudatlanságát, amint már korábban elmondtam. A kormányzásban mindvégig tájékozatlan volt, nem is használta a saját nevét, amikor beköltözött a palotába, mert nevetségesnek találta, hanem Euphemiának nevezte magát. Később aztán a császárné elhunyt, az amúgy is együgyű Justinos pedig elaggott, alattvalói gúny tárgyává tették, és bárki megvetően bántott vele, mert látták, nemhogy nem érti, de meg sem látja, mi történik vele, a birtokaival, a városával és a birodalmával.

Justinianusnak viszont hízelegtek, tőle nemcsak féltek, de rettegetek is, mert örököld újításaival és hebehurgia intézkedéseivel folytonos nyugtalanságban tartott mindenkit. Ekkor sikerült végre megkötnie a házasságot Theodórával – de közvetlenül előtte Justinianus az altemplomból kiásatta Euphemia holttestét, koporsóba tetette, s a koporsót vízre bocsátotta, vigye olyan messze a tenger, amilyen távolra csak tudja, vagy falják föl a nagyétkű halak. Euphemia, így halálában, amire életében sosem mert vállalkozni, tengeren utazott, s különös hajója megkerülte Hellast, s Levsos és Kerkyra szigetei mellett felhajózva, Spoletót is elhagyva, a szárazföldre zsákszerűen betüremelő tenger alján, egy félsziget szikláján akadt fenn, ahol aztán szentként kezdték tisztelni.

Mivel azonban szenátori méltóságot viselő férfi nem vehetett kéjnőt feleségül, Justinianus arra kényszerítette a császárt, hogy a törvényt újabb törvénnyel törölje el, s ezután úgy élt Theodórával, mint feleségével, s mindenki más számára is lehetővé tette, hogy kéjnővel házasodjék. A föveny ábráit elmosás a hullámok, a kavicsokat szétdarabolják, miként a kagylóhéjat, lekerekítik, majd apró szemű homokká őrlik. Így múltak el a régi dolgok, s az emlékek halk hangját is elnyomta a tengerzúgás. Az előkelőségek Justinianust nagybátyjával együtt kikiáltották uralkodó római császárnak, Justinianus és Theodóra tehát hatalomra jutott, éppen három nappal a húsvéti ünnep előtt, amikor még barátainkat sem szabad köszönteni vagy üdvözölni. Néhány nap múlva Justinos betegségben meghalt, Theodóra fogta le a szemét, és a császári hatalom egyedüli jussként Justinianust és Theodórát illette meg.

Csúszda a jövőbe

Zorin tanárnő esete után napokig szinte mindenki csak a csúszdáról beszélt. Az embernek olyan érzése támadt, mintha ez a több évtizedes fateknő életre kelt vagy legalábbis megelevenedett volna. És mindezt úgy tette, ahogy egy hosszú ideje halálos beteg szokta: egyszer csak közölte, hogy ma mintha jobban érezné magát. Aztán másnap örökre távozott az élők sorából.

Az iskola régóta nem használt távolugrógödre fölé magasodó csúszdát ugyanúgy lepte be az enyészet, mint a halálos kór az évek óta magatehetetlenül fekvőket. De azon a hétfői napon, amikor az iskolavezetés a gyakorlatban is rászánta magát, hogy lebontassa, ha nem is elevenedett meg a fa, de a maga eszközeivel közölte: még ne temessetek. Legalábbis többek szerint ez történt.

Persze más vélemények is megfogalmazódtak. A hetedikesek például, akiknek Zorin tanárnő éppen kémiaórát tartott, először egyöntetűen azt állították, mindössze annyi történt, hogy a szemléltető kísérlet nem volt megfelelő. Zorin valamit összekutyulhatott, és a felszabaduló gázok és gőzök okozták a fejében azt a végzetes zűrzavart, ami nem sokkal később a tragikus esethez vezetett.

A saját osztálya, a hatodikosok persze mindezt cáfolták. Szerintük a tanárnő nem hibázhatott. Olyan régóta végzi ugyanazokat a kísérleteket, hogy ez teljesen kizárt.

Ezt a véleményt erősítette a nyár elején elballagottak többsége is, csak egészen más indokokkal. Akik részt vettek a szerenádozáson, valamennyien azt állították, hogy Zorin tanárnő félelmei nélkül nem történhetett volna meg az eset. Baráti körben állítólag még maga Zorin, az iskolával szembeni járásbíróság vezetője is ezt az álláspontot hangoztatta. A tanárnő volt férje ugyanis a válás után is figyelemmel kísérte egykori felesége sorsát. Igaz, csak ritkán beszéltek, többnyire akkor, ha a tanárnőnek problémái adódtak. Ezért is tűnt annyira meglepőnek, hogy most, amikor egykori felesége igazán bajban volt, a bíró nem tett meg minden tőle elvárhatót.

A nyár eleji szerenád után Zorin tanárnő szokatlanul nyíltan és őszintén viselkedett végzős tanítványaival. Többük szerint biztos volt abban, hogy olyan jó osztálya, mint az övék, még egyszer úgyse lesz. A végzősök másik része azt mondta, aznap este csak azért reagált ilyen érzékenyen, mert akkor még nem is sejtette, hogy újabb ötödik osztályt kap, akiket aztán végigvihet a ballagásig. Bárhogyan is történt, tény, hogy a szerenád alkalmával Zorin tanárnő a szokottnál jobban megnyílt egykori osztálya előtt, és olyan személyes dolgokat is közölt a diákokkal, amiket talán nem kellett volna.

Az egyébként mértéktartásáról és szigorúságáról ismert Zorin két üveg édes vörösborral és poharakkal jött le volt diákjaihoz. Körbeülték a távolugrógödör betonperemét, aztán mesélni kezdett mindenféle régi dolgokról.

Jó harminc éve, mióta elvált a férjétől, Zorin bírótól, az iskolával egybeépített szolgálati lakásban élt. Ezzel nagyjából tisztában volt mindenki, a végzős diákok is. Azt azonban kevesen tudták, hogy a tanárnő, vagyis akkor még csak Erzsike, a gyerekkorát is a közelben töltötte. A főiskolai évek kivételével gyakorlatilag itt, az iskola környékén élte le az életét.

A csúszdát 1955 tavaszán állították az óvoda udvarára. A mai általános iskola épületét ugyanis akkor még óvodaként használták. A játszóudvar elkészítését a helyi asztalosipari egyesülés társadalmi munkában vállalta. A facsúszda alá homokozógödört ástak, nem messze innen, a mai iskola felőli focikapu helyén pedig felállítottak két kötélhintát, fapados ülőkékkel, biztonsági rudakkal az elején. Jó tíz évvel később, a hatvanas évek közepén szerelték le őket, akkor, amikor elkészült a focipálya. A homokozót ugyanakkor kerítették körbe a betonszegéllyel, ez lett a távolugrógödör. Csak a régi facsúszda maradt érintetlenül.

Az átépítéskor Erzsike már húszéves volt, főiskolára járt. Néhány héttel azelőtt itt, a bodzabokrokkal szegélyezett kötélhintáknál ismerkedett meg a későbbi Zorin bíróval, az egyetemista Zorin Ferencel. Aztán amikor a hintákat leszerelték, az egyiket ülőkéstül, kötelestül hazavitte emlékébe. Megvan ma is, mert a válás után elhozta a családi házból ide, a szolgálati lakásba.

Feri nagyon okos ember volt, emlékezett Zorin tanárnő a távolugrógödör szélén ülve. Okos és gyakorlatias. Egyszerre végeztek. A férfi az egyetemen, a tanárnő a főiskolán, és még ugyanabban az évben össze is házasodtak. Feri a járásbírósgón kapott állást, ő meg az iskolában. Minden ideálisnak tűnt, még napközben, az ebédszünetekben is együtt lehettek. De amikor kiderült, hogy nem szülhet a bírónak gyereket, szép lassan minden kezdett megváltozni. Ötévi házasság után férje egyre gyakrabban emlegette a válást. A tanárnő hiába igyekezett, hiába próbált meg többféle gyógyszeres kezelést, semmi sem segített. Az orvosok szervi bajt nem találtak, és mivel többen közülük lelki okokra gyanakodtak, Zorinék elmentek a bíró pszichiáter ismerősehez, aki szerint a meddőség a tanárnő gyerekkorában történt lelki megrázkódtatásra vezethető vissza. Minden terápiát kipróbáltak, még a hipnózist is, de ezek a kezelések sem hoztak eredményt. Jött tehát a válás, törvénytörően.

Zorin tanárnő keserűen elmosolyodott, aztán nagyot kortyolt a vörösborból.

Amikor a csúszdát felállították, ő kilencéves volt, a nővére, Mária pedig tizenegy. Sokat jártak ide. Mária állandóan szaladgált felfelé a falépcsőn, de őt nem lehetett rávenni, hogy akár csak egyszer is lecsússzon. Amikor fent volt, mindig az a furcsa érzése támadt, hogy ha megpróbálná, azonnal megöregedne. Úgy képzelte, hogy Máriának az se ártana, ha akár százezerszer lecsúszna, de ha ő egyszer is megpróbálná, mire leérne, hófehér lenne a haja, a bőre petyhüdt, nyaka, keze ráncos, a háta pedig görbe, akár az öregasszonyoké. Egy szempillantás alatt száz évet öregedne, és amikor felállna a homokból, pontosan százkilenc éves lenne. Persze ha egyáltalán fel tudna állni bot nélkül.

A gyerekek nevettek. Zorin tanárnő is elmosolyodott, aztán megint kortyolt a borból.

Mária is mindig kinevetett ezért, mondta. De tévedett. Bár mindig csak ő csúszott le, mégis ő maradt örökre fiatal, napra pontosan tizenhárom éves. Én meg csúszda nélkül is megöregedtem.

Nézték Zorin tanárnőt, aki elmúlt már ötvenkettő, de akár negyvennek is mondhatta volna magát. Nem igazán látszott rajta a kor. Vékony volt, ápolt, akár csinosnak is mondható, rövidre vágott, sötétbarna haját pedig még nem kellett festeríteni.

Másfél évvel azután, hogy a csúszdát felállították, egy vasárnap délelőtt együtt szöktek el otthonról. Mária tizenharmadik születésnapja volt. Ő is elmúlt már tíz, de még akkor sem mert lecsúszni a magasból, és később már soha meg se próbálta. A kötélhintáknál játszottak, aztán, amikor megunták, elindultak hazafelé. De előbb Mária még fel akart szaladni a csúszda tetejére. Nevetett és cukkolta őt, közben pedig szaladt felfelé, aztán megbotlott egy lépcsőfokban, és fejével előre ráesett a falépcsőre. Néhány másodpercig nem látszott rajta semmi, csak az, hogy az ütéstől nagyon megszeppent. Aztán, amikor újra elindult felfelé, egyszerre elszállt belőle minden erő, összeesett, és lefordult a lépcsőn. Erzsike az ölében vitte haza eszméletlen nővérét, szaladt vele, amennyire csak bírt. Talán ezért történhetett vagy a nagy súly miatt, hogy egyszer el is estek. A kórházban még négy teljes napot élt, de ő már nem láthatta, mert a szülei nem engedték be hozzá. Hónapokig gyötrődött, meg volt róla győződve, hogy ha jobban siet, Mária életben maradt volna.

Fél évvel a szerenádok követően, azon a hétfői napon, amikor a csúszdát bontani kezdték, Zorin tanárnő sokáig állt az udvaron, figyelte a munkálatokat. Csak néhány perccel csengetés után ért be a hetedikesekhez a kémia terembe. Két diákot megkért, hogy segítsenek előkészíteni a kísérlethez szükséges eszközöket, aztán visszaküldte őket a helyükre, és öntögetni kezdte a folyadékokat a kémcsövekbe.

Míg meg nem gyújtotta a borszeszegőt, semmi szokatlan nem történt. De ahogy felcsaptak a lángok, tekintete a távolba révedt, és néhány másodpercre olyan lett, mint aki gondolatban messze jár. Ezzel még nem lett volna baj, mással is megesett már ilyen, de Zorin tanárnő csak látszólag tért vissza a valóságba. Igaz, ezután is normálisan beszélt és normálisan cselekedett, de amit mondott és amit tett, az már nem volt normális.

Először hosszan felfelé nézett, a mennyezetre, aztán megkérdezte a hetedikeseket, hogy ők is hallják-e a szivárgást. A diákok először azt hitték, ez is a kísérlet része, csak később jöttek rá, hogy a tanárnővel valami nagy baj van. Az osztály csendben volt, füleltek, hogy meghallják a szivárgást a kémcsövek felől, később a mennyezet felől, de Zorinon kívül senki nem hallott semmit.

– Hát ti tényleg nem halljátok? – kérdezte a tanárnő. – Szivárog az ég! Szivárog be hozzánk az ég!

Ekkor már többen gyanút fogtak. Néhányan kuncogni kezdtek, néhányan harsányan felröhögtek, de Zorin tanárnő szokásával ellentétben most nem intette csendre őket. Olyan volt, mint aki nem is tudja, mi történik körülötte.

– Szivárog be hozzánk az ég, és mi nem tehetünk ellene semmit – mormolta maga elé, aztán elindult a padsorok között, ki az osztályteremből. Otthagytta a diákjait, és becsukta maga mögött az ajtót, mintha már vége lenne az órának.

A hetedikesek nem tudták, mit tegyenek. Aztán az első padsorokban ülők, akik látták, hogy a tanárnő keresztülvág az iskolaudvaron, kinyitották az egyik udvar felőli ablakot. Néhány perc múlva már az egész osztály a párkányon kö-

nyökölt. Figyelték, ahogy Zorin felmászik a betonkerítésre, onnan fellép a szertár épületének cserepeire, és elindul felfelé a tetőn.

Hárman mentek szólni az igazgatónak.

Öt perc múlva a fél iskola a szertár előtt tolongott, figyelték, mit csinál Zorin tanárnő a tetőn. Az igazgató és a tanárok ordítottak, aminek meg is lett az eredménye: az udvar hamar kiürült, a gyerekek visszamentek az osztálytermekbe, és az ablakokból lesték, mi történik.

Bartalos igazgató úr és a helyettese, Margit néni maradtak csak az udvaron. Az igazgató folyamatosan kiáltozott Zorin tanárnőnek, aki akkor már fent állt a szertár tetőgerincén, az eget figyelte, és közben halkán magyarázott valamit. Bartalos jó öt percig beszélt a szertár teteje felé, hol kérlelve, hol utasítva Zorint, hogy azonnal jöjjön le. Aztán, amikor látta, hogy próbálkozása eredménytelen, megkérte Margit nénit, hogy hívja ki a tűzoltókat és a mentőket. Ezt onnan lehetett tudni, hogy amikor az igazgatóhelyettes elindult a tanári szoba felé, Bartalos hangosan utána szólt, hogy Margitka, a tűzoltók mégsem kellene, csak a mentők. Időközben ugyanis a csúszdát bontó munkások is közelebb jöttek, és amikor az igazgató meglátta őket, már tudta, mit fog csinálni. Néhány szót váltott velük, aztán elindult ugyanazon az útvonalon felfelé, amin korábban Zorin is. Felmászott a betonkerítésre, onnan fellépett a szertár épületének tetejére, és a cserepeken elindult a tanárnő felé.

A csúszda akkor már a teherautón volt, a munkásoknak le kellett szedniük a platóról, hogy eleget tudjanak tenni az igazgató kérésének. A hatméteres fateknőt négyen fogták meg, de még így is komoly erőfeszítésükbe került, hogy a szertár ereszsatornájához támasszák. Aztán két munkás tartotta, hogy el ne boruljon, míg Bartalos igazgató úr le nem jön rajta a tanárnővel. Bartalos ölbefogta Zorint, és úgy lépkedett lefelé az ereszsatornáig. Ott beleült a fateknőbe, és a tanárnőt ölében tartva lecsúszott vele az udvarra.

– Nem színház ez – mondta, ahogy leértek, mert a két munkás, akiknek nem volt dolguk, tapsolni kezdett.

Mire a csúszdát visszarakták a teherautó platójára, a mentő is megérkezett. Addig Bartalos igazgató úr szóval tartotta Zorin tanárnőt, aki nem igazán figyelt rá, bár messziről úgy látszott, néha válaszol a kérdéseire, és olykor még bólogat is, mintha egyetértene.

Zorin tanárnővel együtt Margit néni, az igazgatóhelyettes is beült a mentőautó hátuljába. Bartalos addigra kihozta Zorin bőrtáskáját a tanáriból, és miután a mentő elindult, még sokáig ácsorgott egyedül az udvaron, nézte a nyitott iskolakaput.

A diákok szerdáig semmit sem hallottak a tanárnőről. Akkor egy hatodik osztályos nyár elején elballagott nővérének köszönhetően szinte mindenki megtudta a csúszdával kapcsolatos gyermeki félelmeit, és persze a Máriával történeteket is.

Két nappal később, a pénteki óráközi szünetben néhány gyerek arra lett figyelmes, hogy a tanárnő szolgálati lakásának erkélyén ruhák száradnak. Hamar elterjedt a hír, hogy Zorin hazajött a kórházból, és lehet, hogy nemsokára újra tanítani fog. Persze voltak olyan vélemények is, hogy a történetek után ez teljesen valószínűtlen, a tanárnő soha nem áll már munkába.

Egész hétvégén zuhogott az eső, de hétfő reggel, amikor a gyerekek megjelentek az iskolakapuban, a ruhák még mindig kint voltak az erkélyen. Akkor már többen azt mondták, hogy Zorin újra kórházba került, és kint felejtette őket. A fantáziadúsabbak meg azt, hogy a tanárnő otthon van, csak már halott. Nem bírta elviselni a szégyent, ami történt vele, ezért öngyilkos lett. Néhányan közülük azt is tudni vélték, hogy az emlékként őrzött hinta kötelével akasztotta fel magát a nagyszoba csillárjának fémkampójára, és már napok óta ott himbálózik a teste, azért nem szedi le a ruhákat a szárítókötélről.

A vita végül egy ötödikes lánynak köszönhetően zárult le.

A hétfői nagyszünetben újra zuhogni kezdett az eső, ezért a lány odalépett a folyosón ácsorgó ügyeletes tanárhoz, és az erkély felé mutatott:

– Kint áznak a ruhák – mondta.

Egy óra múlva a szolgálati lakásban megtalálták Zorin tanárnőt. A nagyszoba közepén ült, és azt mondta, saját felelősségére jött ki a kórházból, mert abban bízott, hogy a bíró, mint már annyiszor, most is a segítségére siet.

De hiába várta, nem jött.

Senkinek sem volt tehát igaza. Zorint nem vitték be újra a kórházba, otthon volt ugyan, de nem lett öngyilkos, nem akasztotta fel magát semmiféle kötélre.

Mindössze annyi történt, hogy negyedik napja ült a nagyszoba közepén, és várta Zorin bírót. De amikor Bartalos igazgató úr kihozta a lakásból, a diákok alig ismertek rá. Nagyon lefogyott, az arca és a keze tiszta ránc volt, a haja pedig hófehér.

És görnyedten járt, akár egy öregasszony.

Mutatvány

Az ágyról is jól látszik, hogy
 az ég egyetlen szürkés-kék véraláfutás.
 Ha kinézel az ablakon,
 láthatod, hogy hullámozik
 a Badacsony hatalmas sírja előtt
 a mérgezőldbe öltözött gyásznép.
 De maradsz, maradtok mozdulatlanul,
 mint zavargás alatt ledöntött,
 majd otthagyt, néma szobrok.
 A múltó percek suhanó baltacsapások,
 s mindegyik kihalás belőletek
 egy-egy láthatatlan darabot.
 Pedig szólni kellene, dönteni végre,
 majd nem törődve a közelítő esővel,
 viharral, kimenekülsz a kertbe,
 s még a teraszon beleakadsz
 egy pókhálóba, amiből alig tudsz kikeveredni,
 mintha összefonódott volna a belőled kilógó
 elvarratlan szállal, szálakkal,
 s addig gabalyítod, míg saját pókhálójában
 egyszerre leszel áldozatod és gyilkosod –
 Távoli dörgés ment meg, mire
 felemelt karjaival a cseresznyefa
 megadja magát, mint egy szakasz katona.
 Ahogy körbenézel, eszmélsz rá, hogy a
 fűben lapuló szilvák fel nem robbant kézigránátok.
 A diók apró koponyák, s ha megtöröd,
 kifordul barázdás embrióagyuk.
 Az érett paradicsomok szánakozva mosolyognak,
 s míg a virágok radartányérjai
 kódolt üzeneteket küldenek,
 a szomszéd kakasa figyel és elemez.
 Felnézel, hogy most már mikor szakad rád, és
 élményezni kezdesz az ég piszkos vattacukrából,
 aztán, mintha valami látványosság készülne,
 hirtelen fénykonfettik huppannak a fűre,
 felkacag a szél, a levelek megtapsolják
 a mutatványt, ahogy öntudatlanul eggyé
 válsz a kerttel, s az ezer zöld szilánkra hullott
 jelenlétben összevérzik a pillanat...

Kis Festék Ovális Arc

34.

*a hosszú buszozás, sokféle
kacsaringók, hely- és
személynevek gáttalan áradása
tehetett róla – durván*

*kedves manírjába
ásítottam –, ő épp a
teremtmények szemét
említette, rögtön*

*galambokkal példálózva,
mert egyet a napokban
jól megfigyelt: gubbasztó,
borzas semmiséget,*

*repülni sem tudott, reszketve
magát a falhoz nyomta,
láthatólag arról, hogy
saját pusztulását várja,*

*fogalma se volt – szemét,
egészen közelről
vizsgálgatta, hibátlanságát,
riadt szépségét,*

*higgyem el neki, képtelen
leírni, ha az élete
múlna ezen, se tudna mást
mondani, mint ... –*

*ekkor támadt az ásítás:
torkom neki egész mélyen
megmutattam, majd sértődése
szokott rendjében helyem*

*hamar megtalálva
hallgattunk a végállomásig –
dédelgettem csonka
mondatát, és mert éppen*

*tél-féle volt, különösen
rosszat tett nekem, hogy
a madarakkal együtt vész
el csodálatos szemük –*

Egészséges életmód

*Önteni kell. Önteni házra, emberre,
mindenféle nagyobb élő és élettelen testre
a folyékony, enyhén színezett ragasztót,
hogy a részek, a részletek ne essenek szét tovább,
ne mászkáljanak el, mint a bogarak. Legyen
valami homályos benyomás a működő egésről,
amikor minden a helyén van, épp csak oda kell nyúlni
érte, az ember csukott szemmel is megtalálja,
elég egy kicsike tapogatózás, és megvan a villany-
kapcsoló, aztán jöhet a fény, a mesterséges megvilágítás.*

*És lehet figyelni a ragasztó útját, ahogy fönről lefelé
végigfolyik a kiszemelt testeken, a mozgás öröme,
úgyis van ez az egészséges életmód, a pánik,
hogy egy percre se álljon le semmi, maradjon nyugton,
mert hátha kiderülnek az apró csalások. Ezért muszáj futni,
állandó mozgásban tartani a környezetet, a felismerhetetlenségig
eltorzítani az arcokat, vagy rögtön belülről szerelni föl
a névtáblát az ajtóra. Aztán már csak kussolni kell, ha csöngetnek.*

Író a könyvtárban

Városról városra járva nekem otthonos támpont volt a helyi – egyetemi vagy községi – könyvtár. Ott találkozok a szerző az iránta érdeklődő olvasókkal, és ha szabad ideje van, ott, egy ablakhoz húzódva, elbátyázhathatja magát kíváncsiszkodva leemelt könyvek mögé.

Különösképpen vonzottak a rejtett, félreeső, alig ismert és a nyilvánosságot kevéssé hívogató könyvtárak, amelyeknek összetéveszthetetlen a szaga, a homálya, és a napsugárban táncoló porszemcsék maguk is egy titkosírás parányi betűi.

Látogatást téve más auktoroknál, az író hazatalál önmagához, saját gondolati mezejére, visszakapcsolódhat az örökös hangtalan párbeszédbe, amelyet más igazságok szószólóival folytat, akik mindenféle álarcban lépenderülnek, és sakkozni hívják, amiből közelség és idegenség egyaránt származhat.

Sok könyvtárban volt olyan érzésem, hogy akármeddig el tudnék időzni benne, aztán egyszer csak kimenekültem. Itt látja magát az író a könyvespolcon, megpillantja fiatalkori arcképeit, és mindenféle kötésben tartósítva: a sikereit és a bukásait. Azonos ezzel a polccal, amelyen az ő nevét viselő könyvek állnak, ugyanolyan kezdőbetűs élő és halott kollégák között.

Ő annyi, amennyi azon a polcon van, oda ment át, itt sorakoznak az évei, amelyekben különböző alakokat játszott. És ha a szerző elszakad egyetlen figyelemétől a saját könyvei iránt, szívesen beszélget a könyvtárosokkal, akiknek a tájékozottsága olykor megfélemlítő. Ezen a végtelen panorámán, a katalógusok dzsungelében az ő egyetlen neve mindinkább elvékonyodik, amíg alig észrevehetővé nem lesz.

Az olvasóteremben nem szokás rendetlenkedni, hangoskodni, kötekedni, itt a vadóc is megijúszodik, a könyvtáros hölgy pedig szigorúan néz, és még a halk pusmogást sem tudja helyeselni, elvégre is papnő, és a könyv szentségéhez illő viselkedést ír elő a szemöldökmozdulataival.

*

Öröm egy holland–magyar könyvtáros-konferencia emlékét.

Még a kilencvenes évek elején a budapesti Nemzeti Könyvtár (egykor a királyi vár) márványoszlopos aulájában a holland nagykövet üdvözlőbeszéde után az enyémnek kellett következnie.

Kifejezést adtam örömömnem amiatt, hogy a nemzeti könyvtár katalógus-fiókjaiban munkáim különféle nyelvű kiadásai mellett már nem érvényes az egy-

Elhangzott 2005 márciusában a hollandiai Utrecht új Egyetemi Könyvtárának megnyitásán. (A szerk.)

kor odapecsételt és mára némileg kifakult Z betű, amely 1989 előtt azt jelentette, hogy a kérdéses könyv „Zárt Anyagnak” minősül, és csak külön engedély fejében adható ki olvasásra.

A könyvtárosokat ez a téma kevésbé érdekelte, mint az informatika bevezetésével megnyíló új távlat, és ez mintegy a fiatalabb nemzedék egyöntetű orientációjának látszott. A pragmatikus-technikai nézőpont figyelemkeltőbb volt, mint a kultúrpolitikai.

Alighanem életkorunkkal függ össze, hogy a nagykövet is, én is a kézbe vehető, sőt fogdosható, nem vibráló, kinyitható-becsukható, egyszóval érzékileg létező, színes-szagos könyv pártján voltunk érzelmeinkkel elkötelezettek, noha örültünk a holland–magyar informatikai együttműködésnek. Beszédünk némileg defenzív volt, mintha az öregek védelmében szólnánk, hogy adassék kímélő tisztelet a könyvnek mint műalkotásnak a maga egyediségében.

De hadd jusson eszembe a tavaly elhunyt nagy német kiadó utalása Marshall McLuhan jóslatára a Gutenberg-galaxis közelgő haláláról: Sigfried Unseld megjegyezte, hogy három évtized múltán a tényállás annyiban változott, hogy Marshall McLuhan meghalt, a kiadott könyvek száma pedig többszörösére nőtt.

Nem titkolom, ha a humanista tudós arcképét festeném, szívesen látnám körülötte könyvek alig átlátható halmazát, a padlón tornyokban felmagasodva, rejtélyes szisztémák szerint csoportosítva, és ha professzorokkal ilyen tanszéki könyvtárban találkoztam, némi megilletődéssel távoztam, ez a kiváló ember a méltó helyén van, szép napokat élhet meg itt a barlangjában.

A régimódi tanszéki könyvtárban a tudós körül aggasztóan halmozódtak a könyvtárközi kölcsönzés útján érkezett könyvek, amelyeket barátom úgy megszeretett, hogy folytonosan a maga közelében akart tudni, ami viszont kínos adminisztratív levelezést eredményezett.

De ha ez az életkép a könyvmolyról régimódi furcsasággá lesz, akkor az emberiséget komoly veszteség éri.

Mindenesetre átmentenék a jelenkorba egy másik emlékképet, latintanáromét, aki a lyukas órákban leginkább a tanári könyvtárban, és ott is a létra tetején tartózkodott, amellyel oly ügyesen lépegetett oldalazva, mint egy szobafestő. Amikor megkérdeztem, hogy milyen ember az igazi filológus, nyomban rávágta: olyan, aki, ha csak teheti, folyton olvas. Volt is egy pamlag a könyvtárban, és ha a felesége nem jött érte, a tanár úr azon aludt, mert a kora reggeli olvasásnál nincs jobb, mondta olyan mosollyal, mint aki valamilyen titkot rejteget.

Korán feltűnt nekem az óvatos-tapintatos rokonszenv, amely a könyvtárost a kutatóval összefűzi, amikor észreveszi, hogy ez valami érdekeset olvas, hogy itt valami eredeti gondolat keresi a forrásokat. Minél ritkábban kézbe vett könyvet kér az olvasó, annál magasabbra emelkedik a könyvtáros szemében, de az ő szemében is érdekes személyek a könyvtáros hölgyek, akik sokféle könyvbe beleolvastak már, egyik is jó, másik is jó, jönnek és mennek a könyvcsodák. Szerintük a könyvtár több, mint a benne lévő könyvek összessége.

Tisztelet és szájalom keveredik a könyvtáros lelkében, mikor az ádáz filozofát nézi: sejti, hogy ez nem egy nagy táncos, és hogy a tenispályán sem csillog, és lehet, hogy a lányok nem okvetlenül ővele akarnak vacsorázni vagy kirándulni.

Szívesen látom magam előtt néhai Scheiber Sándor nagytiszteletű urat, a rab-

bi-szeminárium egykori igazgatóját a szeminárium könyvtárában, amelynek katólikus állapota sajátos változatlanságot hordott magában, valamint azt, ahogy ő ott jobbra dőlve és könyökölve ült a könyvek között a kifenekelt fotelben, ahol mellékesen házasságszerzéssel is művészkedett, megfelelő fiúnak megfelelő lányt ajánlva, és noha jóban voltunk, félrevonta a leendő feleségemet, és eltanácsolta tőlem.

A főrabbi nagy filológus volt és Talmud-tudós is. Megkérdeztem, szerinte valóban lehetséges-e, hogy az igazi Talmud-tudós, ha látja, hogy egy túvel átszúrják a Talmudot, és azt is észleli, hogy a legfelső oldalon hol megy be a tű, akkor meg tudja mondani, hogy milyen betűkön halad át a további oldalakon. A rabbi alapos gondolkodás után azt mondta, ez szerinte is lehetséges, ha a szúrás nem ferde.

*

Hús kőpadozatú csarnokok és enyhe levegőjű, recsegő falépcsős, viaszos padlójú olvasótermek, amelyeknek futószőnyegén lábujjhegyen lejtnek végig a könyvtárosnők, akiknek a csípője még előnyösebben domborodik ettől a járástól.

Állandóság, csend és neszezések, köpenybe bújt nők és férfiak, akik szakoznak, beleolvasnak, szakoznak, és némelyiknek minden egyes könyv megragad az elméjében, szenved, de nem bírja elfelejteni, a legelképezetőbb témákról is a tudatába mélyed valami szöveg, amelyen átfutott a tekintete.

Megjelennek előttem a hajdani, görgős katalógusdobozok, amelyek annyi régies, enyhén cirkalmas kézírás nyomait viselik.

Könyvbarát nemzedékek halmozták fel egy-egy öreg iskola vagy város könyvtárában a gyűjtésüket, amelyet időközönként durva veszély fenyeget.

Jöttek a hadak, és öröndetes meglepetésként őrt állítottak a könyvtár elé, mert félni lehetett, hogy részegen bejönnek, fáznak, tüzet raknak, és a könyvtár elég.

Az sem lehetetlen, hogy árvíz jön, és úszni fognak a könyvek a folyón a tenger felé.

És lehet attól is megalapozottan félni, hogy valamelyik európai kultúratisztelő ország repülőgépei fognak bombát dobni rá, pontatlanul, oldalkár gyanánt, és megint pusztulnak, mint szoktak, a pótolhatatlanok.

Családi könyvekbe ragasztott *ex libris* vignetták tűntek fel a háború után a városi könyvtárban, szétváltak és egyesültek a könyvtárak, de vannak szerencsések is, muzeális értékűek, kolostorok és mágnások gyűjteményei, amelyek érintetlenül megőrződtek, némelyik így egész, már nem jöhet hozzá semmi, együttlétükben a könyvek végérvényes művet alkotnak.

*

Szerettem nézni a Parlamenti és az Akadémiai Könyvtár ablakából a Dunát, a képzelet kiúszott a folyóval a kőpartok állandóságából. A könyvtár néha menekülésre ösztönöz, üldöz a tudatlanságunk, futnak utánunk az ismeretlen tudnivalók, rohannánk el a lányokhoz, iramodnánk víg társaságba, túl sokat írtak mások, minden meg van írva, miért hozzátenni még egy könyvet?

Csak azért, mert ez a legjobb élet. Ezt irigylik meg olvasni szerető iskolások, hogy egész életükben ezt folytathassák. Ünnepestes érzés egy nagy olvasóteremben lenni, ihlető kép a lámpák fényburájában egy-egy fej, diákok vizsgaidőben, az okos homlok időnként lekókad a könyvre.

Az uzsonnacsomagokkal kimennek a büfé előtti helyiségbe. Mennek vele a Duna-partra fel-alá sétálni.

Az olvasóteremben lát meg egy fiú egy lányt, akit nem szokott látni a szűkebb egyetemi környezetében, és nézi. A lány észreveszi, lopva ő is figyeli a fiút, és amikor összehalálkozik a pillantásuk, mind a ketten elpirulnak. (Remek, ha van egy undok könyvtáros, mert akkor cinkosan lehet összenézni.) Természetesen kíváncsiak vagyunk arra, hogy mit olvas a másik. Ha ilyet olvas, jaj, de érdekes lehet ez a fiú vagy ez a lány!

Az olvasótárs itt legitim módon csúszthat oda egy cédulát a másik elé, és nem sokat várhat magára a randevú a társalgóban vagy az árkádok alatt.

Az eseménynek vannak előzményei, meg lett figyelve a tolla, a füzet, a keze, a szája, egyenes vagy görbe tartása, netán az illata, meg hogy milyen fintorokat vág az olvasottak hatása alatt, és hogy milyen élénk belső dialógust folytat az olvasó a könyv szerzőjével.

*

Vannak az állandó könyvtárlátogatók, akik szinte ott laknak az olvasóteremben. Itt bocsátanak magukból a közös légtérbe mindenféle kipárolgást. Bizarr rigolyák szerint olvasnak. Van, aki építkezik, és látni lehet a fokozatosan előrekúszó elmét.

Szünetben lehet megszólítani a másikat, akihez nem a szerelmi vonzódás visz, hanem a kíváncsiság és a tudásvágy. Barátja lettem egy embernek, aki a könyvtárban rendszeresen elhalásztta orrom előtt a *Nouvelle Revue Française*-t.

Energiasokszorozó körülmény volt, hogy a régi rend vad korszakaiban különleges engedélyező papírokat kellett szerezni kulturális intézményektől, folyóiratoktól, hogy megkaphassuk olvasásra a kért könyveket.

Érdekes volt találgatni asztalszomszédunk szellemi karakterét az általa kért könyvekből megítélve és azok gerincére kukucskálva. A különcök, a tudósok, a filozófok, a pártiskolák növendékei, mindenféle elme megrajzolható volt az olvasmányaival, és azzal, hogy mennyi időt töltött a társaságukban, meg hogy milyen nyelveken olvasott.

Lehetett találgatni, hogy miért jár oda, mihez kellene az olvasmányok.

Valamilyen vizsgálóhoz, fizetésnövelő tényezőként? Vagy az érdeklődő mohóság csap le a kellő és megvilágosító szövegre, a mohó szellemi ragadozó a zsákmányra?

Meg lehetett különböztetni a közhelyes elmét, az eredetit és a különcöt.

*

A könyvtár az együttlét és a messzemenő individualitás együttese.

Azonos vagyok az olvasmányaimmal, azokból építek egész virtuális világot.

Hogy miért haladok egyik könyvtől a másikhoz, és hogy melyikből milyen

mézet vagy mérget szürcsölök, az az én titkom, és megfejthetetlen a mellettem ülő olvasónak. Testi közelség és szellemi különállás.

Jó volt templomi elfogódottsággal ülni az olvasás csarnokában, a koncentráció edzőtermében, ahol az ember testi lényé háttérbe szoríttatik, az elméje pedig rászegeződik a tárgyra.

Az irodalomtörténet tanárát mi más jutalmazná meggyőzőbben, mintha ott látja diákjait egy hosszú asztalnál a könyvtárban.

Ez az a terep, ahol nem illetlenség megszólítani az író, itt mind a ketten, az olvasó is és az auktor is azon a parton vannak, ahol a könyv emberei, szemben a nem-olvasók átelleni partjával. A folyó a könyvek folyama, özönlenek a betűk, ebben a pillanatban sok millió ember ír.

A könyvtár a társadalomgyár komoly műhelye, megérdemli, hogy a város közepén legyen, végtére is itt összpontosul a legtöbb okosság, az összes többi középülethez képest ez a ház magasan szárnyal a gondolat égén. Illene, hogy a könyvtár mellett elhaladva az emberek megemeljék a kalapjukat, vagy legalább is biccentsenek.

Vannak könyvtári szövetségek, készültek már a szerepre mindenféle teoretikus forradalmárok, a tett előtt egész nap a könyvtárban tanulmányozva a szellemi csapat stratégiája szerint meghatározott szerzőket.

Az is nagyszerű, ha látjuk az igaziakat, a valódi tudóst, mibe, mivel jegyezz, milyen arcot vág közben, felkapja-e a fejét, és tesz-e lepöccentő ujjmozdulatokat?

Adomány, ha a könyvtár ablakából pompás tölgyfára, nagy folyóra, izgalmas térre lehet látni, a kint és a bent csupa termékenyítő ellentmondás, ezért hát nem mindegy, hogy mit lát az olvasó, ha fölemeli a tekintetét.

Látjuk a nyomkeresőket, akiket könyv vezet könyvhöz, említések, viták, magasztalások és szidalmak segítik tovább kutatóútján az érdekelt olvasót.

Vannak olyan, szinte hihetetlen könyvtárosok, akik majdnem mindent olvastak, akiknek semmi sem ismeretlen, ami másnak vadonatúj, akik, ha kézbe vesznek egy könyvet, és egy órát eltöltenek vele, akkor megjegyeznek belőle annyit, hogy tanulságos útbagazítást adhassanak a hozzájuk fordulónak.

*

A könyvtárak állapota és állaga pontos jellemzése az adott ország politikai rendszerének; hogy mit válogatnak, hogy mit tartanak és mit tesznek ki a kézikönyvtárba, sokat mond a város nyitottságáról és szellemiségéről.

Amikor a magán-kölcsönkönyvtárakat bezárták vagy államosították, és a közkönyvtárakból zárt raktárakba vagy könyvzúzdákba vonták vissza az indexre tett könyveket, akkor nagyon is számon tartottam, hogy kitől milyen könyvet lehetne kölcsönkérni.

Nagy pillanat volt, amikor tanárom följajánlotta, hogy a magánkönyvtárából tetszés szerint kölcsönkérhetek tőle könyveket, és kinyitotta az üveges szekrény ajtaját.

Olvasóként a tanár is magánemberré változott, a diákhöz hasonlatossá, mert a nagy könyvekhez képest mi mindannyian diákok vagyunk.

Az erősebb képzeletű olvasó lelki szeme előtt a szerző cipőstül, gallérostul jelenik meg, látja az eszméhez társuló fej- és arcszörzetet.

Egy halvány ceruzavonallal a lapszélen felhívtam olvasótársaim figyelmét egy különlegesen érdekes bekezdésre.

A könyvtárban vannak drámák is, valaki lefordul a székről, valakinek megérinti a vállát a könyvtáros, odakinn várják, és két erőteljes ember belekarol.

Ki mennyi fecsegési szünetet engedélyezett magának, és amikor még dohányoztunk, egy cigaretta jó ürügy volt a kimenetelre.

Csak még befejezzem zárásig ezt a könyvet, holnap ugyanitt folytatom, a százhatvannyolcadik oldalon. Érezzük a könyvtárosok türelmetlenségét, legkésőbb negyedórával a záróra előtt elvárják, hogy felálljunk és visszavigyük a könyveket.

Amikor megteltünk a szerzőkkel, amikor átéltük a csodálatot a nagyság iránt, akkor visszakíváncozunk átlagemberi ügyeinkbe, méreteinkbe, s mondhatatlanul jólesik egymásba karolni a szellem hűvös fuvalmai után.

Könyvtárból-könyvekből ihletődnek az együttes séták, a hazakísérések, olykor házasságok is.

Nekem jó és hasznos volt tanóra helyett könyvtárba menni, és még jobb lett volna, ha fesztelenül fordulhattam volna egy beavatott, nagy olvasottságú könyvtári tisztviselőhöz, aki meg tudja érteni és át is tudja élni az én kíváncsiságom természetét, és néhány termékeny útbaigazítással továbbsegít az utamon.

Az ilyen könyvtáros olyan, mint a jó háziorvos, minden problémára tud egy könyvet, amely a problémát ha nem is oldja meg, de valamelyest átvilágítja, és segít tisztábban látni.

*

Vonzódom a kifeszített, hosszú ingalengésű ellentétpárokhoz.

Így például szívesen képzelem el a könyvtárat mint kuckót vagy mint varázslatos menedéket, a könyvet pedig mint az érzékek – látás, tapintás, szaglás – örömet, amely aztán felszáll megfoghatatlan páráként, és létrehozza a mű valamilyen szellemi másolatát, elménkben is, szívünkben is.

Szeretném a globális informatika körében is használhatónak tudni ezt a szót, hogy *szív*, noha egy közönséges katéterezés képernyőjén saját szívünket is megbámulhatjuk, a benne zajló forgalommal együtt, és ott feltehetőleg nem tudjuk elcsípni a titkos érzelmeket – de hát egy ilyen rövid szó oly végtelen képi jelentéssel rendelkezik, hogy nem tud stílusosan kimenni a divatból, nagyon is helyénvaló az alkalmazása.

Így hát visszatérek az eredeti antinómiához, szív és elme hangulatos kisvilágai és az olyan fantasztikus világkönyvtárak között, amelyek létrehozásának kísérleteiről mind gyakrabban olvashatunk, és amelyek a digitalizáció messzemenő teljesítményeinek köszönhetik a létüket.

Projektekről olvasunk, a mindentudás egybegyűjtésének gyakorlati utópistáiról, és ha elszalad ezen az ösvényen a képzeletünk, még azt is el tudjuk képzelni, hogy a holdra vagy más égitestekre eljuttatjuk elmés tartályokban az egész emberiség szellemi vagyonát, mindazt, amit tudunk, hogy ott tárolva megmaradjon, ha

netán baleset érné Földünket, és hogy örökül tudjuk hagyni más értelmes lényeknek, mondhatni, közös lényegünket, az írott szövegek mérhetetlen korpuszát.

Mert milyen szép, hogy a könyvtári szubsztancia mentes bármiféle elfogultságtól annak megítélésében, hogy mi az emberi lényeg. Ha netán szöveg, ha netán könyvbe foglalt tudás lenne az, akkor a könyvtáros megmondja kereken, hogy minden könyv szóba jöhet, ami a könyvtárban van, mert mindegyikben vannak bölcsességek és számárságok elegyesen, áthárítva a posztumusz válogatás felelősségét rejtelmes tudósoknak, akik – valahol, valamikor – időt fognak szánni az előttük elmúlt földi évezredekre, ha kedvük lesz hozzá. Ha ez lehetséges, ha egyáltalán elgondolhatók az ilyen totális memóriák, akkor pusztá létük igazolja az ellentétes pólus, az egyéni könyvolvasás létjogosultságát.

Annál is inkább, mert a könyv aránylag biztos, az elektronikus hordozókról pedig aránylag rövid idő múltán eltűnik a szöveg, és avulásuk mértékében a mágneses jeleket olvasó gépek és programok is eltűnnek. Oktondi diadalmaskodás az a futurista beszéd, hogy a papírkorszaknak vége, és az elektronikus jeltár megbízhatóságban felülmúlja a Gutenberg-galaxist. A gyors és a tartós nem szinonimák. A papírkönyvtár is eléghet, de az elektronikus nem kevésbé veszélyeztetett. A körültekintő és aggályos szövegőrzés ezért nem mond le semelyik hordozóról, és ha lehet, nemcsak papírra vagy pergamenre ír arra érdemes mondatokat, hanem még kódtáblára is vési azokat.

*

Gyakorivá és ezért természetessé válik a két nézőpont váltogatása és dialektikus egymásba játszása, az egész emberisége és az egy szem emberé. A gondolathinta átlendül minden közbülső válaszfalon, az emberi nem különböző elhatárolásaiban. Az univerzális és az individuális nézőpont nem tagadja egymást. Az egyetemes történelem és az egyszeri elbeszélés egymást erősítik.

A mérnök, aki az összes könyvet digitálisan tárolni próbálja, valódi könyvet szeret olvasni a meghitt lámpaernyő alatt. Amikor Bill Gatest megkérdezték, hogy mivel szeret írni, felmutatta a töltőtollát.

A fogható és a foghatatlan, az érzéki és a szellemi nem egymás ellenségei. Író, aki szakmájánál fogva predilekciót kell, hogy érezzen a kettősségek és a paradoxonok iránt, nem foglalhat állást egyik pólus mellett és a másik ellen.

Ám harapjon az informatika minél nagyobb falatot a tudás tárolásából (hála istennek, sikerei vannak), éppen ez a progresszió erősíti a vágyat a privát, az evilágian banális, a személyközeli, a kistársasági, a szemtől szemben együttlétek és párbeszédek iránt.

Minél egyetemesebbek vagyunk, annál egyedibbek leszünk.

Ha tovább fűzöm ezt a gondolatot, akkor a nagy könyvtárak mellett én a kicsiket preferálnám. Utcasarki könyvtárra gondolok, kávézóval vagy teázóval összekötve, társalgó- és olvasórész elmés felosztásával, hogy legyen hova betérnünk, ha van egy kis szabad időnk, és kedvünket leljük az együttes különltben vagy a magányos együttltben, ami oly jellemző a mai nagyvárosi emberekre.

Úgy képezem, hogy az ilyen utcasarki kiskönyvtárak többfunkciós találkozási pontok lehetnének. Az elhagyatott magányra és mindenféle lelki bánatra or-

vosságra lelhetünk a könyvekben, ha valaki barátságos ülőhellyel kínál, és a kezünkbe adja az erre legalkalmasabb könyvet.

Tudom, hogy a börtönök lakóinak milyen fontos lehet a könyv, hogy ne legyenek az emberiségből egészen kitaszítva. Logikus, hogy a könyvtáros magában foglalja az orvost és a szociális munkást.

Én egy magyar vidéki város, szülővárosom, Debrecen refomátus gimnáziumi tanárának és kollégiumi könyvtárosának köszönhettem jóakarató útbaigazítást tizennégy éves koromban a világirodalom felé, és azt, amit sohasem bántam meg, hogy a betű embere lettem, mert szeretem a szavakat és változatos sorbafűzésüket.

Kedvező alkalomnak találok a megújított utrechti egyetemi könyvtár avatását és az önök megtisztelő meghívását, hogy kifejezhessem hálás nagyrabecsülésemet a könyvtárosok mestersége és hivatása iránt.

IDŐJÁTÉK

Fodor András hozzám írt első és utolsó levele

Fodor Andrással először 1955 júniusában találkoztam Pécsen. A „találkozás” nem pontos kifejezés. Valójában csak egyetlen épületben, közös légtérben töltöttünk némi időt. Emlékezetem megőrizte a szituációt: 1955. június elején a könyvhét alkalmából a pesti *Csillag* és a pécsi *Dunántúl* című folyóiratok közös irodalmi estjére került sor a Pécsi Nemzeti Színházban. Fodor András, akinek épp ebben az évben a könyvhétre látott napvilágot első verseskötete, a *Hazafelé*, a műsorban a *Csillag* szerkesztőségi tagjaként és fiatal költőként szerepelt, verseit olvasta föl, én pedig a közönség soraiban hallgattam. Fodor András ekkori pécsi szereplését naplójában is rögzítette:

„VI. 6. Pécs.

Könyvheti meghívás szólít a Mecsek aljába. Busszal megyünk Szekszárdra. Megkapó, rokonias látvány mindenfelé. Komolyan ível az égre a púpos Zengő. A völgyben meghúzódó Várkonyt jól látjuk, s kívánjuk erősen. [...]

Furcsa dolog ez, nevemet hallani a megafonban, s várni azt, hogy valaki ráfanyalodik a kötetemre. Ott állnak szegények glédában... A jövő-menő pécsieknek egyéb dolguk is van, semhogy versköteteket vegyenek. [...]

Csoóri is, én is szereplünk a színházban rendezett irodalmi esten. Én Sándor versmondásával vagyok elégedetlen, ő meg az enyémmel. Mondja is az est után: – Komám, te is megtanulhatnál felolvasni. [...] Úgy látszik, megérezte, mit gondoltam róla, s visszaadja a kölcsönt.”

Korábban is találkozhattunk volna, hiszen a pesti egyetem bölcsészeti karán csupán egyetlen évfolyam választott el bennünket: ő 1947-ben, én 1948-ban iratkoztam az egyetemre. De nem találkoztunk. Abban az időben a különböző évfolyamok hallgatói nem igen érintkeztek egymással, az egyetem légköre nem kedvezett még azonos évfolyamon belül sem a barátkozásnak, különböző előadásokra jártunk, ő könyvtáros és orosz szakon végzett, én a magyar és a történelem szakon hallgattam előadásokat, melyek alatt még ülni is ott kellett, ahol a szigorú csoportfelelős a helyünket kijelölte. Továbbá Fodor Andrást még az Eötvös Kollégiumba vették föl, és egyetemistaként jó ideig ennek lakója maradt, én viszont négy éven át különféle pesti albérletekben kallódtam és nyomorogtam.

Rémlik, mintha Király István, aki több féléven át Adyról és a *Nyugat* íróiról adott elő, egy alkalommal – amolyan „félre” megjegyzésként – hivatkozván az 1950 körül jelentkező fiatal költőkre, a névsorban Juhász Ferenc, Nagy László, Simon István mellett Fodor András nevét is megemlítette volna, mint akinek 1949-ben jelent meg a *Válasz* folyóirat akkori számában feltűnést keltő Bartók-verse.

Fodor András 1951-ben az egyetem befejezése után a Népművelési Minisztérium Központi Iskolájába került tanárnak, Pesten maradt, majd 1954-től a *Csillag* szerkesztőségi munkatársa lett a versrovat gondozójaként. Az én jövőendő sorsomat 1952-ben az egyetemi elosztóbizottság döntötte el. Ennek elnöke Bóka László professzor volt. Az ő kezevonásával maradt fenn minősítésem:

„Tudományos munkára alkalmas, képességei szerint. Aspirantúrára nem javasoljuk, ideológiai fejletlensége miatt.

Apja vasutásból lett vasúti tisztviselő. Jóképességű, tehetséges, szorgalmas. Fejlődését megnehezíti vallásossága. Ha erről beszél, részint hangoztatja a szabad vallásgyakorlás alkotmányos biztosítékait, részint arról beszél, hogy a materializmust nem lehet átvenni, azért meg kell küzdeni. A bizottság úgy látja, hogy ösztönös garancia további jó irányú fejlődésére. Az egyház helyzetéről meglehetősen formálisan, tartózkodóan beszélt, a saját vallási kérdéseiről nyíltan, a lényegét érintően. A tanári pályára elhivatottságot érez, erről komolyan és meggyőzően beszél.

Erős ideológiai vezetésre van szüksége.

Javasoljuk középiskolai tanárnak Dombóvárra.”

Az egyetemi minősítés és a minisztériumtól kapott kinevezés alapján magyar–történelem szakos tanárként 1952 augusztusában a dombóvári Gögös Ignác Gimnáziumban jelentkeztem szolgálatra. Egyetlen tanévet tanítottam ebben az iskolában. 1953 májusában polgári házasságot kötöttem azzal a volt gimnáziumi osztálytársammal és egyetemi társammal, aki akkor már Pécsen tanított, és ez jogi alapot adott arra, hogy Pécsre kérjem az áthelyezésemet. 1953 őszétől a pécsi Janus Pannonius Gimnáziumban tanítottam. Ez már a Sztálin halála utáni, „olvadásnak” mondott idő. Bekapcsolódtam a város szellemi életébe. Iskolai színdarabot rendeztem: diákokkal előadtuk Vörösmarty *Csongor és Tündéjét*. Rendszeresen olvastam a *Dunántúlt*, tisztséget vállaltam a Tudományos Ismeretterjesztő Társulat irodalmi szakosztályában. Tanítványaimmal Babits Mihály pécsi emlékeit kutattuk és gyűjtöttük. Megismertem Bárdosi Németh Jánost, Lovász Pált, Várkonyi Nándort, és valamivel később Csorba Győzöt. Irodalmi előadásokra jártam. Így jutottam el 1955. június 6-án a Pécsi Nemzeti Színházban rendezett könyvheti műsorra is.

A forradalom leverése után sok minden megváltozott a város irodalmi és szellemi életében. A *Dunántúl* főszerkesztőjét, Szántó Tibort és Örsi Ferencet letartóztatták, az írók közül mások – Galsai Pongrácz, Kalász Márton, Telegdi Polgár István – Pestre költöztek. Az 1958 őszén induló, a *Dunántúl* örökebe lépő és akkor kéthavonta megjelenő *Jelenkor* folyóirat körül a városban maradt idősebb írók és néhányan fiatalok – Arató Károly, Bertha Bulcsu, Galambosi László, később Lázár Ervin és jómagam – gyülekeztünk. Először a *Dunántúl* gyakorlatától megörökölt és a szerkesztés mellett tevékenykedő, annak munkáját segítő lektorátus vezetését bízták rám, majd 1959-től a lap szerkesztésébe is tevékenyen bekapcsolódtam, és mindenekelőtt a Pécsen élő írók bizalmából, majd a lapot fenntartó Baranya Megyei Tanács jóvoltából csakhamar a folyóirat – előbb megbízott, majd kinevezett – főszerkesztője lettem.

Ekkor történt, hogy Pécsen Fodor Andrásal személyesen is megismerkedtem. Találkozásunkat naplójában így örökítette meg:

„X. 8. Pécs.

Többnapos könyvtári felülvizsgálat Baranyában. Mihelyt alkalmam adódik[,] megkeresem Csorba Győzöt a megyei könyvtárban. [...] Sorra jellemzi a pécsi irodalmi élet új alakjait: Tüskést, Mészároost, Pál Józsefet, Pákolitzot, Gyenist, Kende Sándort. Tüskés érdekel a legjobban, kivel lán, a szerencse összehoz az utcán, a Nádor mellett. Ránéztiből is nagyon rokonszenves. Ráismerésem szinte atavisztikus, mert gyerekkoromtól ilyennek szoktam meg a rusztikus somogyi értelmiség egyik típusát (pl. Sipos Gyula is ilyen). Az már csak ráadás megérzésemre, hogy Tibor csakis somogyi, sőt ugyanúgy vasutascsaládból ered, mint én. Este nála vagyok vendégségben. [...] Beállít Bertha Bulcsu. Ez a vékony fiú is rokonszenves. [...] Rég éreztem magam ilyen intellektuális mámorban, mint a két fiú között.”

E közlésnek nem az a célja, hogy egy kapcsolat – barátságunk – történetét fölidézzem, részletesen kibontsam. Fodor Andrásról és költészetéről többször írtam, ezeknek az írásoknak a java *Egy költészet horizontja* című könyvemben olvasható.

Kapcsolatunk egy sajátos területe, műfaja: levelezésünk. Fodor András vidéken élő barátai közül alighanem velem ápolta levélkapcsolatát a legintenzívebben. Budapesti barátaival – a legközelebbiekkkel is, Domokos Mátyással, Hernádi Gyulával, Lator Lászlóval, Sárosi Bálinttal –, ha akarta, naponta személyesen találkozott, telefonálhatott. Mi telefonon igen ritkán beszéltünk. Pécsre levelet kellett írnia. S nem csak addig tartott kapcsolatunk, amíg a *Jelenkort* szerkesztettem, és nem csak arra terjedt ki, hogy valamit kérjünk egymástól.

Barátságunk dokumentuma az 1960 és 1997 között született, mintegy 600–600 oda-vissza írt levél. A levelezés mindkét ágán a jogutódok – mind Fodor András özvegye, mind magam, az örököszt megillető szerzői jogok megőrzésével – a levelezés szakszerű feldolgozását unokámra, a 2005-ben a pesti tudományegyetem francia-művészettörténet szakán diplomát szerzett Tüskés Annára bízta. Jövendő mérlegelést kíván a levelezés teljes vagy részleges, válogatott publikálása. Közös döntésünk, hogy a levelezés a szakszerű feldolgozás után kerüljön a Petőfi Irodalmi Múzeumba megőrzésre, illetőleg kerüljön a múzeum tulajdonába.

Hiszem, hogy a levelezés publikálásakor Fodor András már közölt naplóival azonos gazdagságú irodalomtörténeti, művelődéstörténeti, kortörténeti anyag válik hozzáférhetővé. Tartalmában azonos értékű, csak műfajában más, mint a napló. A napló formája monológ. A levelezés színpadi műfaj: itt két ember párbeszédéből rajzolódik ki egy kor drámája.

E helyen – mintegy mutatóként – egy ív, egy csaknem négy évtizeden át alakuló levélkapcsolat két sarokkövét, legelső és – Fodor András tragikus halála miatt – legutolsó dokumentumát bocsátjuk közre.

1.

Budapest, 1960. jan. 31.

Kedves Tibor,

jölesett, hogy írtál. Úgy érzem, nem azért tetted, mert így szokás. Én sem azért válszoló most, mert valami praktikus okom van rá. Megmondom őszintén: szeretnék Veled minden okos számítás nélkül – pusztán belső érdekből – állandó kapcsolatban lenni. Szerintem ugyanis a barátságot nem mindig az érintkezés mennyiségi halmozódása hozza létre. Veled ez ideig mindössze háromszor találkoztam, mégis barátomnak érzek a szó legnemesebb, legigazabb értelmében. Hogy mért van ez, nem lenne nehéz megfejtetni. Nyilván sok hasonló vonás van magatartásunkban. (Ezt Hernádinak írt leveled alapján mások is észrevették s mondták nekem.) – Amit a fiúk érkezése előtt itt nálunk beszélgettünk diákkorunk meghatározó élményeiről, az még inkább megértette velem az első találkozás óta tapasztalt hasonlóságot és vonzalmat.

Persze furcsa volna[,] ha csak úgy önkényesen jelet adnék most a barátságra; de a jelet voltaképpen nem én adom. Bizonyos vagyok benne, hogy a szándék mindkettőnkben megérett, de mivel Te nálam is szemérmesebb, szerényebb vagy – nekem kell kimondanom.

Megértem azt, ha először kissé feszélyezve érezted magad a nálunk megismert idegek közt, de utólag nyilván látod, mennyire nem voltak idegenek, mennyire úgy tekintetek Téged, mint hozzájuk tartozót. – Nem is annyira a pécsiek képviselőjét, egy folyóirat lehetőségeit látták Benned, *hanem* saját-magadat; még egy embert a kevesek közül. – Szavaikból, ahogy szinte megindultan emlékeztek Rólad – ez derül ki.

A családnak – mely a mi múltkori körünknel jóval nagyobb, természetszerűen össze

kell tartoznia; ismétlem: nem külső érdekből. Persze az okos számítást sem szabad egészen mellőzni; de mi e téren is óvni, hasznodra lenni szeretnénk, semmint pillanatnyi előnyökért belelovalni valamibe, amiből károd származna. Neked ugyancsak nemcsak tisztességed, bátorságod, de jó diplomáciai érzéked is van, mégsem árthat, hogyha teendődöt, az egész magunkfajta nemzedék helyzetét a mi nézőpontunkból is látod.

No de nem akarom tovább fűzni ezeket a komolykodóan tisztázó mondatokat; éppen a barátság vágya bizonyítja, hogy a legjobbat akarjuk egymásnak és a közös ügynek. –

Örülök, hogy számíthatsz hivatalos támogatásra. Én is úgy érzem, az Írószövetség pártfogásba veszi a Jelenkort – bár a „negatív ifjak” előnyomulása miatt kifogásai is lesznek bizonyára.

Minap valami apróbb hivatalos ügy miatt Köpeczivel beszélgettem a Kiadói Főigazgatóságon. A tervezett tíz percből másfél órás eszmecsere lett: vita a mi nemzedékünkéről, a korszerű költészetről és prózáról. Onnét indultunk, hogy látja: kötetem jelenik meg a második negyedévben. Erre kénytelen voltam elmondani, hogy a kötetet a Magvetőben éppen most torpedózták meg problematikusága miatt – pontosabban azért, mert a kiadó párttitkára eleve föltételezi, hogy én a lappangó ellenség vagyok (hiszen sosem írtam az És-ben, távoltartottam magam Győréektől, Imre Katalinnak is az volt a véleménye rólam, hogy... stb.). Köpeczi erre dühbe gurult; mit gondolkodik a Magvető másfél évig egy elfogadott kézíraton, amikor okkal problematikusabb műveket gondolkodás nélkül kiad – például Hernádi regényét... Ezt a szembeállítást persze nem köszöntem meg, sőt azonosítottam magam Gyulával; próbáltam magyarázni, milyen oktalanság volna őt üldözni, kiszorítani az irodalomból... – „De hiszen kiadják az írásait!” – Igen, de a Magvető máris kihúzta tervéből új regényét... Köpeczi ezen ismét megbotránkozott, s elárulta, hogy a kettészakadt irodalom eggyéválását tulajdonképpen tőlünk várják – de mi hallgatásunkkal, passzivitásunkkal a sokszor értéktelen hangoskodók malmára hajtjuk a vizet. Azon ne csodálkozzunk, mondta, hogy a politika azokat az írókat használta föl, kik az 56-ban támadt légüres térben hozzászegődtek; azon se csodálkozzunk, hogy ezek kiépítették a maguk személyi kapcsolatait, hogy hatalmaskodnak... ám ehhez hivatalos segítséget nem kapnak.

Amikor én erre azt mondtam: mégis ez a „felfúj” zsoldos gárda akadályozza a hivatalos tisztázást is; avagy mért nem tudtak mindeddig a fiatalokra testálni egy folyóiratot? – K. tulajdonképpen beismerte a csődöt kitérő válaszával, miszerint nem kell fiatalok folyóirata! Legyen csak egy másik írószövetségi folyóirat.

Annyit mindenesetre leszűrtem a beszélgetésből, hogy a látható javulás ellenére az irodalomban „tabula rasa”[-]szerű új helyzet nem lesz, másrészt viszont nem vagyunk mégsem védtelenek. Nem félek például attól, hogy kötetemet csakugyan el tudják vágni.

H. Gyulával beszélgettem tegnap ezekről a dolgokról. Ő is levonta maga számára a tanulságot, hogy részint nincs egyedül – másrészt szükséges valami mást próbálnia; olyat, amit kénytelenek pozitívumként is elfogadni. – Persze az ő helyzetét az is nehezíti, hogy az „arisztokratikusabb” irodalmi közvélemény se fogadja be őt mint „outsidert”. A fiatalok viszont szinte kivétel nélkül esküsznek rá.

Gyula filmje különben készül. A Dramaturgiai Tanács lényegében elfogadta, csak bizonyos változtatásokat kért.

Minap volt Fülep 75-ödik születésnapja. Tizenketten voltunk kint, mint a tanítványok. Bálinttal még köszöntőt is szerkesztettünk három szólamra. Az örökifjú aggastyán igen jól érezte magát köztünk. – Most említette, hogy Cs. Győző elküldte neki kötetét. – Mikor Pécsen Veled beszélgettem Fülepről, előző este Győzővel vitakoztunk róla hosszasan. Ő akkor mint „hitetlen” gyanakodva faggatott engem, a „hívót”. A kötet elküldése jelzi, hajlandó revideálni álláspontját. Az Öreg véleménye viszont Győző költészetéről igen kedvező... Talán már írt is neki erről.

Hallottam róla, hogy a pécsi lap támadta a Jelenkor legutóbbi számát. Írjál erről esetleg bővebben – ha egyáltalán fontos.

Vucskics Lajos küldött nekem három kis novellát. Tehetséges fiú; tud légkört teremteni, de többnyire „túlírja” a helyzeteket. Egyik írását – a legjobbat – próbálom majd közölni – s magának Vucskicsnak is válaszolok a napokban.

Ezt a mellékelt írást add át[,] légy szíves[,] Kendének. Ne lepődjete meg rajta, milyen komikusan nagy feneket kerítettem a témának; de a cikk Franciaországban fog megjelenni egy, a magyar népművelésről szóló folyóirat-számban. Megírását már csak Pécs és Kende miatt is szívesen vállaltam.

Egyébként, kérlek, add át üdvözetemet az ismerősöknek – s ha lesz rá idő, kedved, írd, mi újság nálatok, hogy vagy, min dolgozol, milyen lesz a Jelenkor új száma – minden érdekel, amit csak mondani tudsz.

Baráti szeretettel ölel:

Bandi

[Kézzel, tollal írt levél, borítékban. Címzés: Tüskés Tibornak szerkesztő, tanár. Pécs, József út 13. Feladó: Fodor András. Budapest, Bajcsy-Zsilinszky út 15 E.]

Fodor András (1929–1977), költő, műfordító, esszéíró, szerkesztő. – *háromszor találkoztam:* először Pécsen 1959. okt. 8-án. Erről ír Fodor András: *Ezer este Fülep Lajossal* c. könyvében. (Magvető, Bp., 1986. I. kötet 663. p.) Másodszor és harmadszor Budapesten. – *Hernádi:* Hernádi Gyula (1926): író. A *Jelenkor* Tüskés Tibor szerkesztése idején több novelláját közölte. – *Köpeczi:* Köpeczi Béla (1921) ekkor a Kiadói Főigazgatóság főigazgatója. – *kötetem:* Fodor András harmadik verseskötete, a *Tengerek, dombok* 1961 májusában jelent meg a Magvető Kiadónál. – *És: Élet és Irodalom* című hetilap. – *Györék:* Györe Imre (1934): költő és baráti köre. – *Imre Katalin:* (1923) kritikus, ekkor az *Élet és Irodalom* munkatársa. – *Hernádi regénye:* Hernádi Gyula: *A péntek lépcsőin*. Magvető, Bp., 1959. – K.: Köpeczi Béla. – *H. Gyula:* Hernádi Gyula. – *Gyula filmje:* Hernádi Gyula írta Jancsó Miklós *Így jöttem* című filmjének forgatókönyvét. – *Fülep:* Fülep Lajos (1885–1970) filozófus, művészettörténész. – *Bálint:* Sárosi Bálint (1925): zeneszerző, népzene kutató. – *Cs. Győző:* Csorba Győző (1916–1995) Pécsen élő költő, műfordító, szerkesztő. 1959-ben jelent meg *A szó innep* c. verseskötete. (Magvető, Bp., 1959.) – *Az Öreg:* Fülep Lajos. – *a pécsi lap támadta:* Hamar Imre: *Néhány gondolat a Jelenkor legújabb számáról*. [A II. évfolyam hatodik számáról.] *Dunántúli Napló*, 1960. jan. 17., 3. p. Többek között Hernádi Gyula *Hajamba fűjtak az ólomkatonák* c. novelláját bírálta: „Kár volt közreadni.” – *Vucskics Lajos:* fiatal pécsi prózaíró, korán elhallgatott. *Tányérosok* c. elbeszélését a *Jelenkor* 1959/5. száma közölte. – *Kende:* Kende Sándor (1918–1992) író, a pécsi Magyar Írók Könyvesboltjának vezetője. – *a mellékelt írás:* valószínűleg Fodor Andrásnak a pécsi Magyar Írók Könyvesboltja által működtetett libresszóról szóló írása.

2.

Fonyód, 1997. jún. 27.

Kedves Tibor,

Sárka továbbította leveledet Pestről, merthogy én a Siklós óta (1962!!!) kialakult hagyomány szerint, harmincötödször töltöttem itt a június második felét egyéni „koncentrációs” táboromban. Ha valamikor, most aztán igen cudar penitencia volt szembenézni az elmúlt esztendővel; nemcsak a kórházi vegzatúrák, de a sokféle értékömlés, ideavesz-

tés, ügyekből, emberekből való kiábrándulás, általános kedélytelenedés, érzelmi sivárodás miatt. Már nem is a lírai én megtartása vált viselhetetlenül nehéz próbává, de a morális válasz, az emberi helytállás kijelentésének gyötrelme. Érdemes-e, lehetséges-e, mivelre ez az egész, növekvő közöny által csődre ítélt, lesajnált erőlködés?

Te egyike vagy ama nagyon kevésnek, aki tartásoddal, munkáddal, következetességgel erőt adsz a már-már reménytelen küszködéshez. Mindenekelőtt ezért kívánom: Isten éltesen közelgő évfordulódon erőben, egészségben, csakazértis alkotó kedvben. Öröm látni, ha Te egy folyóiratszámot, új könyvet összeállítasz (mint legutóbb a Csorba Győző-féle *Az utolsó évszakot*), ott valóban a teremtő szellem, az invenciózus látás, az eredendő hozzáértés – és ami ennél is több, a konstruálás, az értéknemesítés, a téma szenvedélyes szeretete mutatkozik.

Jólesett persze, hogy[,] amint írod, már a vonaton hazafelé kézbe vették a „szuntyer-irodalmat”, s látsz benne fantáziát. A sorsszerű véletlen hozta úgy, hogy vallanom kellett ezekről az évekről; ráadásul a Forrás „szerelmes földrajz” számába kb. 30 oldalon megírtam Lengyeltóti (Pusztaberény) lírai történetét is „E hely poétának való” címmel; a nyáron ezt remélhetőleg olvashatod majd a kecskeméti folyóiratban. Pék Pálhoz pedig a tervezett napló-előzmény, *A somogyi diák* 1945-ös őszi fejezetét küldtem el. Mindezzel együtt köszönöm, hogy elsőként figyelmeztetsz közelgő hetvenkedésem ilyen vigasztaló velejáróira, mint ama „dosszié-nyitás”.

Vigasztaló az is, hogy Neked még adódtak jó emléké könyvheti szerepléseid. Én 1957 óta először nem éltem meg ezt az ünnepsort személyes és országos eseményként, mindössze két könyvet mutattam be Pesten: a Kodály emlékkönyvet a Köröndön s a Forum Kiadó „A Fülep család Becskerekén” c. kötetét a Ráday Kollégiumban. Szerzője is Németh Ferenc nevű, derék fiú, rá való tekintettel vállaltam, hogy egy nap alatt elolvastam könyvét, és megírtam róla mondandómat.

Kérem majd Tőled[,] Tibor, *bátyád* pontos címét [csillaggal jelzett megjegyzés a papír szélén:] címről jut eszembe: Hernádi Fodor Marijának a házszáma: Kikerics u. 16. (és nem 1.); meg akarom hívatni őt is a szuntyer jubileumára.

Az esedékes új szám tartalomjegyzékét még nem küldte meg Lajos. Más ügy miatt is várom reagálását; talán ő is bizonytalan a tekintetben, hol vagyok a térképen.

A nyár talán még összehoz bennünket. Nem titkolom előtted tovább, ha már szóba hoztad: az augusztus 20-adi *Somogyi*[-]kitüntetés szándékáról én akkor értesültem (március 16-odikán), amikor Kolber Istvánt előre megfontolt szándékkal arra figyelmeztettem: ne feledjenek Téged ebben az évben a somogyi kultúra buzogányával kitüntetni. Ha már pénz ügyse jár vele, legalább az erkölcsi nyomatékot adják meg illendően elismerésedhez. Azért is hoztam szóba a dolgot, mert előző évben velem terjesztették föl Takáts Gyulát.

Ő akkor, rögtön mondta a tervet: a *megye* szerkesztőségünk iránti kötelezettségét. Nyomatékosan kifejtettem, hogy más a szerkesztőség és más a Te szereped súlya, Téged külön is emeljenek ki. Kíváncsi vagyok, mi lesz a protokolláris megoldás. Kíváncsi vagyok arra is, mi volt a közönségriasztó, felháborodást keltő a Makay Idával, Márton Lászlóval való közös szereplésedben. Reagáltál-e valóban Mészöly Miklós különös, Pécsre emlékező interjújára?

Nekem már csak annyi „kalandom” volt a pécsi irodalom fura uraival, hogy Csordás Gábor szerződést küldetett a *Szyborska*-kötetben szereplő verseimre. Pénzt azonban nem küldetett érte. Ami azt illeti, nyugodt lehet afelől, hogy még csak nem is reklamálok a mulasztás miatt.

Jövő héten Dávidék jönnek a három gyerekkel. Közülük a 12 éves Ágota július végén Arizona államba megy, egy díjat nyert kórus tagjaként. Jánosék lakáscserével vannak elfoglalva; szükségük lesz a nagyobb térre, mert novemberre Luca kistestvérét várják.

Itt[,] hálistennek[,] még megvannak nővéreim, az idősebbik most töltötte be 85. esztendejét.

Még egyszer jó erőt, sok szerencsét kívánok a Te Péter-Pál utáni 68-adikat kezdő ünnepedhez. Annát is, Téged is nagy szeretettel köszöntlek, öllellek:

Bandi

[A papír szélére írt megjegyzés:] (Annyit kérek csupán, hogy idejekorán kapjak értesítést az őszi teendőkről, mert máris gyűlnek naptáramban a különféle kötelező foglalkozások dátumai.)

[Kézzel, tollal írt levél, borítékban. Címzés: Tüskés Tibor író, főszerkesztő. Pécs, Bokor u. 80. 7627. Feladó: Fodor András. Fonyód, Hunyadi J. u. 13. 8640.]

Sárika: Fodor Andrásné Mátis Sárika. – *Siklós óta*: Fodor András 1962 nyarán két „versíró” hetet töltött a siklói várban lévő szállodában. – *egyéni „koncentrációs” táboromban*: Fodor András 1969-ben és 1997 nyarán Fonyódon írt utolsó verseit *Kései rádöbbenés* c. posztumusz kötete tartalmazza. (Masszi Kiadó, Bp., 2001.) – *kórházi végzatúrák*: Fodor András 1996-ban szívműtéten esett át. – *a Csorba Győző-féle*: Tüskés Tibor: *Az utolsó évszak*. Csorba Győző költészetének kiteljesedése. 1981-1995. Pannónia Könyvek, Pécs, 1997. – *„szuntyer-irodalmat”*: ‘szuntyer’: a kaposvári vasutas internátus neve a korabeli diáknyelvben. Fodor András egykor az internátus lakója volt. Az intézmény jubileumára irodalmi összeállítást készített. – *a Forrás „szerelmes földrajz” száma*: 1997/10–11. sz. – *Pék Pál*: (1939) Nagykanizsán élő költő, ebben az időben a *Pannon Tükkör* c. irodalmi lap szerkesztője. – *A somogyi diák*: Fodor András naplófolyamának első része e címmel és *Napló 1945–1947.* alcímmel jelent meg. (Pannónia Könyvek, Pécs, 1999.) – *közelgő hetvenkedésem*: Fodor András a *Somogy* folyóirat szerkesztésében haláláig részt vett. Születésének hetvenedik évfordulójára a folyóirat 1999/1. száma már csak posztumusz összeállítást közölhetett. – *bátyád*: Tüskés István (1923) is egykor a kaposvári vasutas internátus lakója volt. – *Lajos*: Kelemen Lajos (1954) költő, ebben az időben a *Somogy* szerkesztőségének a tagja. – *Somogy/-lkitüntetés*: egy fa talapzaton álló súlyos bronz buzogány. Az elismerést nem Tüskés Tibor, hanem a *Somogy* szerkesztősége kapta. A „díj” ma is Kaposváron található. – *Kolber István*: (1954) ekkor Somogy Megye Közgyűlésének elnöke. – *Takáts Gyula*: (1911) költő, Kaposváron él, a *Somogy* folyóirat főmunkatársa. – *Makay Ida*: (1933) költő. – *Márton László*: (1959) író. – *Mészöly Miklós különös, Pécsre emlékező interjúja*: Mészöly Miklós: „Mert Pécs valóban urbs volt”. *Jelenkor*, 1997. 6. sz. A cikk visszhangja: *Volt idő*. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése. (Pannónia Könyvek, Pécs, 2005.) – *Csordás Gábor*: (1950) költő, műfordító, a *Jelenkor* Kiadó vezetője. – *a Szyborska-kötet*: Wisława Szyborska: *Kilátás por-szemmel*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 1997. A kötet – mások mellett – Fodor András fordítását is tartalmazza. – *Dávidék*: Fodor András Dávid nevű gyermekének a családja. – *Jánosék*: Fodor András János nevű gyermekének a családja. – *nővéreim*: Fodor András két nővére Fonyódon él. – *Anna*: Dr. Nagy Anna, Tüskés Tibor felesége.

„MÉLTÓSÁGGAL LÉPSZ LE...”

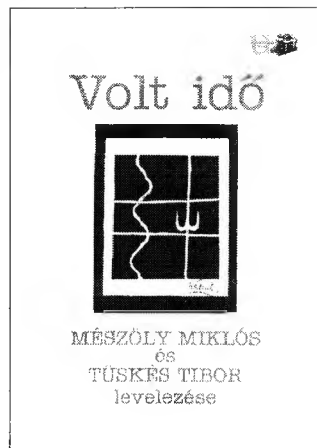
Volt idő. Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezése

„Úgy éltünk és voltunk írók, hogy számoltunk vele: névtelenségben fogjuk eltölteni az életünket és palackpostát hagyunk” – nyilatkozta egy 1983-as interjújában Mészöly Miklós az ötvenes évekről szólva. Aztán Weöres Sándor kifejezését idézi, a „szellemi szeszcsempeszét korszakát”, majd saját, otthon kifüggesztett mottóját: „Nagy önuralom kell hozzá, hogy az ember vissza ne éljen a korlátozások adta végtelen szabadsággal.” Ezzel az élethossziglan bevésődött tapasztalattal felvértezve a hatvanas évek úgynevezett konszolidációja már enyhülésnek tűnhetett sokaknak, ám Mészöly nem felejt el leszögezni, hogy a hatalom ellenségben való gondolkodása, az ideológiai alap változatlanul megmaradt. A Kádár-kori „konszolidáció” így az írókra tett belső hatását tekintve nem kevésbé veszélyes, mint a teljes hallgatás kora: „...többször ugyanazok az alacsony homlokú személyek addresszálják egyszer az engedékenységet, másszor a szigort, kívánják a kipécézett írótól, hogy legyen ez, néhány év múlva valami más. Író, aki ilyen vitustáncba engedte vagy engedi magát kényszeríteni, ép pszichével aligha ússza meg.” („Az intranzigencia térképe”, kérdező Radnóti Sándor, in: *A pille magánya*, Jelenkor Irodalmi és Művészeti Kiadó, Pécs, 1989., 225–227. o.) Ebbe a „leprásodásba”, pontosabban az ellene való védekezésbe láthatunk bele Mészöly Miklós és Tüskés Tibor levelezéskötetének olvasásakor.

A könyvet, mely a *Volt idő* címet viseli, Tüskés Tibor rendezte sajtó alá, s bevezetővel, valamint terjedelmes jegyzetanyaggal látta el. A névmutató, mint az efféle köteteknél általában, igen hasznos, nélküle nem is nagyon képzelhető el levelezésgyűjtemény, hiszen hiánya az egyik legfőbb funkciót, a korabeli szereplőkről szóló információk célzott visszakeresését gyengítené. A könyv végén két amatőr fotóportré látható a főszereplőkről: Mészöly egy 1961-re datált, Pécsen készült fényképe (a levelezésből kiderül, hogy Tüskés készítette), amely az írót ballonkabátban, felhajtott gallérral ábrázolja. A negyvenéves Mészöly mintha ablaküvegen keresztül látszana – az ember szívesen képzelné hozzá helyszíneként a pécsi Nádor szálló kávéházát. A másik fotón Tüskés látható, szintén a hatvanas években, a nyári melegben egy presszó teraszán kigombolt ingben ül, oldottan, lazán. A háttérben korabeli napernyők és tupírozott női haj képezik. Aztán reprodukciókon látható még *Az atléta halála* és a *Jelentés öt egérről* első kiadásának borítója, valamint az *Alakulások* és az *Érintések* Tüskésnek dedikált belső címlapja, végül mindketőjüktől egy-egy levél másolata.

A Pécshez ezer szállal – többek közt irodalmi debütálásával a *Sorsunk* folyóiratban, valamint első kötetével is – kötődő író, Mészöly Miklós és Tüskés Tibor, az 1958 októberében induló „új” pécsi folyóirat, a *Jelenkor* főszer-

*Sajtó alá rendezte, az előszót és a jegyzeteket írta Tüskés Tibor
Pro Pannónia Kiadói Alapítvány
Pécs, 2005
198 oldal, 2600 Ft*

kesztőjének levelezése 1960-ban kezdődött: a kapcsolatfelvételt a szerkesztő kezdeményezte, Fodor András által küldött szóbeli üzenetével, amelyre az író levélben válaszolt. Kettejük levelezése adalékokkal szolgál egyes Mészöly-művek megszületéséhez, de a legérdekesebbek talán azok a passzusai, amelyek a kádári irodalompolitika keletkezésben lévő szisztémájára vetnek fényt, a hatvanas évek első feléből. Ennek keretében zajlottak le 1963-64-ben a *Jelenkor* elleni támadások különféle vádak – főképp a „polgári”, „egzisztencialista” bélyegek – alapján, végül a főszerkesztő eltávolítása. Természetes dolog, hogy ha valaki kikerül a szerkesztői pozíciójából, de akár valamely más intézmény, szervezet irányításából, a korábban őt keresők száma erősen megcsappan. A valódi barátságok épp az ilyen váltások után igazolódnak vagy cáfolódnak. Érdekes, hogy ez esetben nehezen lehetne egyértelműen megállapítani, melyikről is van szó, s az egyik és a másik értelmezés mellett is lehetne érvelni. Hiszen – bár személyesen ritkán találkoztak –, mind politikai, mind szakmai, illetve magánemberi vonatkozásban bizalmassá váló levelezésük a '64-es év után 1971-ig élénk (mi több, kifejezetten Mészöly kezdeményező szerepével), s csak akkor áll be négyéves kihagyás a kötet tanúsága szerint. (Érdemes itt megjegyezni, hogy Szederkényi Ervin 1970-től veszi fel a kapcsolatot Mészölyvel levélben, s innen kezdve egyre erősödő, egyre kevésbé pusztán hivatalos, munkajellegű levelezés alakul ki közöttük, amely bizalmas barátsággá válik, s amelyet szépen végigkövethetünk a *Séta, évgyűrűkkel* című, kettejük levelezésének java részét Nagy Boglárka szerkesztésében közlő kötetből [Jelenkor Kiadó, 2004.].) '75 után két-három évenként találunk leveleket, de 1980 környékétől inkább csak a megjelent kötetek elküldését kísérő rövid üzenetekkel találkozunk.

1988-ban aztán a Csordás Gáborral, a *Jelenkor* új főszerkesztőjével kitört konfliktus miatt ír levelet Tüskés. Furcsa kommunikációs háromszög képződik, amelyben a régi és az új főszerkesztő egymással vitázó leveleiket Mészölynek is megküldik. Mindez nem csupán amiatt történik így, mert az író a *Jelenkor* szerkesztői számára kiemelkedő tekintéllyel bírt, hanem főképp azért, mert a nézeteltérés Tüskés '64-es menesztése körül alakult ki, amelynek egyik legfőbb indoka Mészöly *Az ablakmosójának* és szerzői kommentárjának közlése volt, tehát az író erősen érintett a nevezetes eset kapcsán. Mint a jelen kötet jegyzetanyagából kiderül, Csordás azt állította egy alkalommal a nyilvánosság előtt, hogy Tüskés Tibor kиеbrudalása „mások magánszorgalmú buzgalmának” lett volna eredménye. Az idézett szövegrész alapján inkább csak találgatva arra gondolhatunk, hogy Csordás véleménye szerint nem a hivatalos cenzúra-mechanizmus működése, hanem egyéb okok vezettek a főszerkesztő leváltásához. Az érintett ezt a nézetet bizonyára az eset bagatellizálásának érezte, s tiltakozott. Valóban nem lényegtelen kérdés ez, ugyanis a Kádár-rendszer irodalomtörténetének s egyben nyilvánosság-, azaz cenzúratörténetének – a szakmán belül legalábbis – egyik legismertebb eseményéről van szó. Ha mindez persze éppen nem paradigmatis, tehát nem a rezsim sajátos működésének, eljárásainak példaszerű esete, hanem bárhogyan is, de egyfajta történetileg nem értelmezhető véletlen (magánbosszú?, szakmai féltékenység? etc.), „örök emberi” lenne az okozója, akkor az elszenvedett represszió s az abból következő kényszerpálya jelentését és egyben jelentőségét is elvesztené. A kötet jegyzetanyagában közölt dokumentumok szerint azonban a hatalmi gépezet – sem akkor, az érintettek, sem a mai olvasó számára nem mindig pontosan kiszámítható – működése vezet el az MSZMP Baranya Megyei Végrehajtó Bizottságának ülésén meghozott határozathoz, amely egy huszonöt példányos, „a főszerkesztőcsere indokoltsága” mellett érvelő jelentésen alapult. A szöveget Csendes Lajos, a megyei pártbizottság agitprop osztályának vezetője készítette Kis István, a pártközpont munkatársa számára 1964. április 10-én. Az adminisztratív intézkedésnek, tehát a főszerkesztő eltávolításának a szükségességét leszögező irat tartalmát Tüskés csak negyven év múlva ismerte meg a *Zárt, bizalmas, számozott* című kötetből (II. kötet, Osiris Kiadó, 2004.), miként az az MSZMP KB kulturális osztályán megírt javaslat is csak a rendszerváltás idején vált publikussá, amely '63 decemberében három lapszámnyi „próbaidő” után a szerkesztő leváltását javasolja a megyei vezetésnek, ha a lap irányvonala nem változna a kívánt irányba.

A történet (és a kötet) drámai csúcspontjához vezető út tanulságos olvasmány. Hogyan utasítják el, majd hitegetik évekig Mészölyt *Az atléta halála* megjelenésével kapcsolatban, miközben nyugati publikálását engedélyezik? A '63 elejétől már havi megjelenésű *Jelenkor* az új szerkesztőbizottsággal – Bertha Bulcsuval, Csorba Győzővel, Lázár Ervinnel, Pákolitz Istvánnal – hogyan próbál egyensúlyozni a politikai és a szakmai elvárások között. A '63 márciusában Miskolcon bemutatott *Az ablakmosó* szinte azonnali betiltása után Mészöly azt írja, hogy „nincs semmi zúr a darab körül”, „a Magvető mindenképp hozza” néhány hónap múlva kötetben (74–75). (A megjelenés tényleges éve: 1979!) Nem sokkal később, augusztusban pedig azt, hogy „Valami mégiscsak olvadozik körülöttem” (79). Az *ablakmosó* szövegének és kommentárjának közlése a folyóirat 9. és 10. számában beindítja a kultúrpolitika gépezetét. Pándi Pál december elején hosszú tanulmányban esik neki Mészölynek az *ÉS*-ben, a *Népszabadság* szerkesztőségi cikkben támogatja meg a vádakat, napokkal ezután Aczél György állítja a szőnyeg szélére a *Jelenkor* szerkesztőit Pesten. Rendkívül érdekes jelenség, hogy az érintettek belülről egyáltalán nem mindig érzékelik pontosan saját pozíciójukat. Tiltás vagy tűrés? Mészöly ekkoriban írja: „erősödik a kritika, de nem jár vele együtt adminisztratív intézkedés (...) Fura világ. Nagyon szeretném tudni, hogyan zajlott le a találkozás a bajusszal. Kaptatok direktívákat? (...) talán jobb, ha most mellőzöl, csakugyan” (96). Pándi mellett a másik befolyásos „véleményformáló”, Szabolcsi Miklós itt olvasható megnyilatkozásai, ha lehet, még rosszindulatúbbak, cinizmusa tüntető, a *Jelenkort* provincializmussal, Mészölyt Ionesco-imitátorsággal vádolja. Údítók (és annak fényében, hogy nem csak sejtethető, hanem bizonyos jelekből tudható is a levelezés hatalmi kontrollja, bátrak is) Mészöly efféle maliciózus megjegyzései: „(Apróság: Pándi levelet írt Aczélnak, hogy úgy hallja, a cikke nyomán adm. intézkedéseket, letiltást stb. akarnak tenni ellenem; s ez ellen tiltakozik, mert ez megsértése a szocialista kritika komolyságának...) Egyem a lelkét. Még a morálra is rászorítjuk őket...?” (96–97).

„Méltósággal lépsz le s tisztán” (117), írja Mészöly Tüskésnek a kirúgatást közlő levélre válaszul. Meglepő ugyanakkor az író optimizmusa, hiszen úgy látja, az inkriminált eset a nagyobb léptékű, történelmi-politikai mozgásoktól eltérő irányú, anakronisztikus. Majd a személyes vonatkozásokról szólva így folytatja: „Eddig is megvolt, kialakult közöttünk egy olyan kapcsolat (...), ami független a szerkesztő-író relációtól. És semmi sem változott s változott. Így érzem.” (117)

A *Volt* időt mozaikdarabokból összerakó Tüskés Tibor bevezetőjében, a jegyzetekben, képekben, reprodukciókban is aprólékosan dokumentál. De nem pusztán a precizításra törekvő irodalomtörténész igyekezete részletezi itt a történetet oly minuciózusan. Tüskés Tibornak emberileg is fontos, hogy bemutassa: Mészöly és közte nem az átlagos szerző-szerkesztő viszony állt fenn. És hogy Mészöly mint koronatanú igazolja: Tüskés eltávolítása nem véletlen, hanem törvényszerű jelenség volt, azaz igenis szakmai-politikai bátorságát büntették a felsőbb hatalmak. A dokumentumok és az író levelei bizonyosságul szolgálnak az olvasónak. Aki azt is végigkísérheti, ahogy a nexus elkopik lassan, formálissá válik, s előbb ('88-ban) közvetett, majd 1997-ben közvetlen konfliktus révén megszakadni látszik, noha Tüskés bevezetője szerint az író haláláig tartott. A *Volt* idő utolsó darabja már Mészöly özvegyétől, Polcz Alaine-től való, talán hogy ne legyen olyan keserű a befejezés. Ugyanis a kötet utolsó előtti küldeményként Tüskés válasz nélkül maradó levelét közli, amelyben értetlenségét fejezi ki, hogyan hagyhatta ki Mészöly a Pécsről szóló emlékezéséből a hozzá és a hatvanas évek első felének *Jelenkor*ához fűződő kapcsolatát. (Tüskés Tibor egyébként írásban is közzétette már ezzel kapcsolatos neheztelését *Az exponált idő* című kötetében 2000-ben.) Hogy Mészöly emlékezése miért szelektálta ki az épp e kötet által végigkövethető időszakot, az a levelezés, valamint az ismert (irodalomtörténeti) tények alapján nem is megválaszolható, így tehát a nyilvánosság számára, úgy tűnik, rejtély marad.

A SAJÁT ÉLET

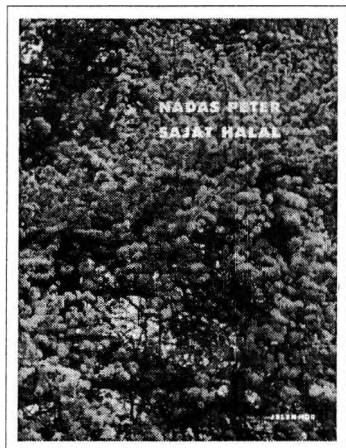
Nádas Péter: *Saját halál*

„a lélek gondolata egyidős az emberiséggel”

Emile Durkheim

Jean-Luc Nancy *Corpus* című könyvében (Diaphanes Verlag, 2003. 23. o.) idézte Freud egy kései fragmentumát: „Psyche ist ausgedehnt, weiß nichts davon”, azaz a lélek mit sem sejt arról, nem tud semmit arról, hogy *kiterjedt*, azaz nem egy pusztá testbe zárt belső, hanem a testtől elválaszthatatlan térbeli létezés a sajátja. A lélek nem testetlen, hanem magát ennek viszonylatában érti meg, olykor éppen önmaga teljesnek hitt elkülönültségében. Ez a nem tudás a tudás távol-léte, a vonatkozás hiánya, amitől az még létezik, sőt a test csaknem teljes elkülönültségében és ekként való kezelésében (betegség, orvosi beavatkozás) is a testen vagy testies módon fejezi ki magát a lélek. Állandóan érintett a testtől, az érintettségben, a fájdalom érzetében a testi előtérbe lépésekor, annak helyén lép fel. A lélek növekvő maga felé fordulásaként jelenik meg a lelki-test, a test szorongattatottsága közepette jelentkező lélek. „A lélek a test tapasztalata” (Nancy, 124. o.), de nem egy a sok közül, hanem éppen foglalatja annak a tapasztalatnak, ami a test. Nancy egy érdekes fordulattal a tapasztalás (eredeti jelentése szerint *experiri*: kívül kerülni, kalandba vágni, átmenni, valamin túljutni stb.) kimozdító jellegére utalt, egyben arra, hogy az így nyert érzés (*emotio*) valami által történő mozgásba hozottság (*commotio*). A test által írt történet, a testben játszódó történet így válik a lélek tapasztalatává, az esetleges elválás felismerésévé.

Nádas Péter könyve a szerző *klinikai haláláról* szól, de mi minden íródik bele éppen a test-lélek tapasztalataként, s a test felől íródó könyv miként enged a lélek térnyerésének? Már az is elemzésre méltó lenne, hogy miért nevezi nyelvünk ezt a *halál közeli létezést* klinikainak – mert még megmenthető, mert éppen megmentett? S persze ha az ember olvasza a szöveget, és felfigyel a mondatok tagolására is, közben azt is látnia kell, hogy a vad-

körtefa képei miként kerülnek vonatkozásba az éppen olvasottakkal. Közvetlenül a könyv elején – még mielőtt bármit olvashatnánk – négy képet látunk, amelyeken fokról fokra nő az árnyék, árnyék vetül a hatalmas fa lombkoronájára, és csaknem sötétségbe borítja az *ember helyét* a fa árnyékában. Honnan olvassuk a könyvet, az ember helyének veszendősége vagy a hely mint természeti környezet felől, ahol minden ember *időlegesen van*? De ez a szokványos kettősség szűnik meg *abban a pillanatban*, és a tapasztalat, Nádas tapasztalata, éppen az *eggyé válást*, a *minden külön-lét megszüntét* közvetíti.

Nádas könyvének elementáris hatása leginkább ab-

Jelenkor Kiadó
Pécs, 2004
288 oldal, 4200 Ft

ból ered, ahogy a közelség, a közeli vég tapasztalatát lépcsőről lépésre újraírja, átírja valami, ahogy kiveszi az ellenőrző és felügyelő én fegyelme és figyelme köréből a saját életet. Ahogy az én helyén fellép egy kitágult egzisztencia, a saját és senkivel nem osztható kiterjedt egzisztencia élvezeténél tapasztalata. Ahogy a hely elvesztésekor, a személyesen és szociálisan birtokolt térreum helyébe lép egy szinte kozmikus világtér a maga végtelenségében, amely ismeretlenségében öleli körül a vég időtlen pillanatában a kiterjedt lelket, ami éppen hogy test. Ezért válaszolta Nádas Iris Radischnak (vö. „Ich nenne es Glück”, *Die Zeit*, 2003/1.), hogy nem a vallási élmény, nem a rajta túli vagy felette működő teremtés-erő megnyilvánulásának tekintette a vele történeteket, hanem egy olyan tapasztalatnak, amely egybevonja a születést és halált, vagyis ahol az élet mint köztes, mint időben és térben nekünk adódó idő- és térköz van jelen. A nem ismert kezdet és a nem ismert vég közötti térben az ember magát úgy ismeri, mint akit így és ilyennek tapasztalnak, azaz a személyét illető történetek és a társas létben betöltött helye szerint tapasztalja és ismeri önmagát. A halálközeli tapasztalat, önmagunk nem ismert jelenléte egy magán kívül lét, amiben minden ismerős és felismertető elem a semmibe hull. Az igyekezet, hogy magamat mint olyat mutassam, az elemi tisztaság vagy a viselt öltözké engem mint társas lényt tár a másik elé. A vég megnyíló kapuján át azonban az ember védtelenül lép be, egyben a legteljesebben szabad mindattól, ami volt. Ezért is oly pontos a Mantegna-kép (*Krisztus siratása*, 1490 körül, Milano Pinacoteca di Brera) megidézése (231. o.), egy olyan képé, ahol a testi jelenlét dominál, ám a kép *e helyett* másról szól, ahol a test helyén valami más jelenik meg, ami azonban nem látható. A halott ember teste úrt hagy vissza, s ebben az ürességben képződik a táguló és irreális tapasztalat. Ahol a magától távoli érzetlenség egy intenzív eksztatikus érzésnek adja át a helyét. Ez a pillanat, ahol már a test kínja és fájdalma helyén valami más, egy egészen más *kap helyet*, az, amit a magát így látó író senki mással nem oszthat meg, csak felidézheti bennünk Mantegna képét mint ennek a közvetíthetetlen kettősségnek és elválásnak a megjelenítését. Helyesen és megvilágító módon elemezte Louis Marin egyik tanulmányában a *feltámadás-képek* sajátos jelentéstartalmát, rámutatott arra, hogy éppen a halott teste, a haldokló teste a maga mozdulatlanágában olyan narrációnak ad *helyet*, amiben „a távollét jelensége, az eltűnő *test* indítja el a topográfia átalakulását a toposzba, a hely térré történő átalakulását a beszéd helyén” („From Body to Text” in: *On Representation*, Stanford U. P., 2001. 125. skk.). Ezen a helyen a Mantegna-kép megidéztségében mondja el azt a mindvégig őrzött kettősséget, ami a test mulandósága közepette, az annak helyén képződő *kiterjedt* lélek-testről szól: „Elvettetik érzéki test, feltámasztatik lelki test. Van érzéki test, és van lelki test is.” (I. Kor. 15,44)

Ahogy Marin írta: a halál, a mulandóságra ítélt test helyet ad az univerzálisnak, a magát mindentől és mindenkitől *távol érző*, bár önmagában *kiteljesedő lelki-test* soha nem tapasztalt kiterjedtségének és határtalanságának. Mantegna festői eljárása ez, melynek kapcsán Panofsky joggal beszélt a színkezelés, a plaszticitás, a rövidülés, természetes tartás és az érzés kifejezéséről („vivis et spirantibus imaginibus”), ahol elevenesség és lélek hatja át a képet, ám ezt antik minták szerint teszi, amelyek szinte pusztán külső eszközökkel érik el a test-szerű hatást (vö. *Die Renaissance der europäischen Kunst*, Suhrkamp, 1984., 173–174. o. és 205–206. o.). Mégsem véletlen, hogy Nádas, túl a saját test helyzetén, éppen erre a képre utalt a szövegben, hiszen Mantegna képe valóban a lehető legerőteljesebben szól a kiterített test által a lelki-test felőli történetmondásra. Ahogy Krisztus testéhez közel kerül a siratók arca, ahogy a fájdalom eltorzíja őket, úgy kerül a szövegbe a pillantás irreális magasából látószöveget kereső tudat, amely szemléli a *rajta végzett tevékenységet*. Kívül a felfoghatón!

„Jóindulatú elnézéssel figyeltem az igyekvő kezeket, a kezeken a szörzetet, tudatom serénykedését, a saját megmagyarázhatatlan optikai csalódásomat. De ez a reálisnál magasabb gépállás megfelelt a fogalmi világon túlinak.” (231. o.) Távol magától, ám mégis a lehető legközelebb ahhoz, ami csak ő, a saját élet. Az író magát mint képet szemlélve jut el

ahhoz a tapasztalati sokrétűséghez, amit egészen addig folytathat, amíg *van ez a test, amit tapasztalhat*. A halott képe – mondja Hans Belting –, amely mégis elevennek mutatkozik, éppen a *kép archetípusa*, ami vagy emlékezetbe idéz, vagy oly módon mutat egy testet, hogy az a képen mintegy megtestesül. A halál iszonyata is éppen ebben a képszerűvé váló kimerevítettségben rejlik, ahogy Blanchot-t idézve Belting hangsúlyozta: *a holttest saját képe*, többé nem test, hanem már csak egy test képe (vö. Belting: „Aus dem Schatten des Todes. Bild und Körper in den Anfängen”, in: *Der Tod in den Weltkulturen und Weltreligionen*, C. von Barlowen Diederichs Verlag, 1996., 92. skk.). Nádas egész műve erre a feloldhatatlannak tűnő képi és narratív kettősségre épül, önmaga megtestesült képi jelenlétére és a róla mint elkülönült testről nyert tapasztalatra, amit *magán kívül nyer el*.

A távozó a halál fenyegető jelenlétében magához a legközelebb van, még akkor is, ha testi mivoltában szinte mozdulatlan. Nádas Radisch egy kérdésére azzal válaszolt, hogy a közelség éppen abban a kettős kötésben áll, hogy nincs mód és nem is lehet fogalmakkal a *személyest-fogalmi* és a *személyelőtti-nemfogalmi* egybefogni. Ez a közelség azt fejezi ki, hogy az állandó távol-lét önmagunktól, aminek pillanatnyi feloldása, *szerencsés, sőt boldog fordulata a reanimáció*, az elevenység visszatérése a testbe, azzal a döbbenetes felismeréssel járt, hogy van olyan létállapot, ahol a test szinte visszamarad a lélek mögött, ám a lelki-test a legnagyobb közelségben van magához. Amikor Heidegger a *Lét és idő* 53. §-ban elemezte a *halálhoz viszonyuló létet* („Sein zum Tode”), akkor éppen arra a lehetetlen lehetőségre ualt, hogy maga az ember mint már nem lehetséges éppen ebből a lehető legközelebbi és csak rá vonatkozó helyzetből érti meg önmaga véges mivoltát: „A halálhoz viszonyuló lét legközelebbi közelsége (*die nächste Nähe*) mint lehetőség a lehető legtávolabb van bármiféle valóságostól. Minél leplezetlenebbül értjük meg ezt a lehetőséget, annál tisztábban hatol be a megértés e lehetőségbe mint az egzisztencia lehetetlenségének lehetőségébe általában.” (Ford. Vajda Mihály és mások, Gondolat, 1989., 446–447. o.) Heidegger szerint tehát a *Sein zum Tode* egy kivételes pillanat, annak lehetősége, hogy minden személyes és fogalmi tapasztalaton *túl* magunkat mint veszendőt és mulandót minden valóságos irreálisában értsük meg. Ezért mondta Heidegger, hogy ez a lehetetlen lehetőség *vonatkozás nélküli*, azaz minden valóság-vonatkozás semmissége közepette lenni, a lehetőségek egy olyan *közelségben*, ami semmi másra és senki másra nem mutat, csak önmagunkra, aki éppen nem a személy, aki mi voltunk. A halál az értelemadó és értelmet közvetítő szubjektivitás teljes felfüggesztődése és megsemmisülése, teljes szabadság vagy inkább tökéletes eloldódás attól, amiként mindközönségesen és a mindennapokban mint *ez vagyok* (vö. W. Schulz: „Zum Problem des Todes”, in: *Vernunft und Freiheit*, Ph. Reclam jun., 1981., 161. o.). A közelségnek ezt a tapasztalatát a vonatkozások teljes hiánya jelenti, amelyeket közönséges értelmünk napi ügymenete tart fenn, amit mindig fejben is tart, mint például azt, hogy a korrektúrát ki kell javítani. Ebben a tekintetben Nádas szövege szinte önkínzó pontossággal és iróniával írja le, hogy milyen nehezen szabadul személyének ezektől a takarást, sőt a napi életmenetet jelentő mozzanataitól. Aminek megrázó, végső pontja a fájdalom által történő visszavettség az *animális phüsziszbe*: „A rejtekhely biztonsága fontosabb a levegőnél. Távol lenni mindentől és mindenkitől. Annál azért már többre tartja magát az ember, hogy a saját egoizmusát, más néven az állatiasságát elfogadja. Nem gondoltam az égvilágon senkire. Nem volt levegő. Arra sem gondoltam, hogy valakire gondolnom kéne, vagy lenne lény a földön, akire nem gondolok. Halála óráján tényleg egyedül marad az ember, ezt azonban a nyereség oldalán kell elkönyvelni.” (81. o.) Ahogy a test fájdalomra kihátrálásra kényszeríti a *többiek közül* (113, 151. o.), ahogy útra tér önmaga lehetséges lehetetlensége felé, úgy veszíti el ebben az egyedülletben azokat a leplező mechanizmusokat, melyek eltakarják rajtunk a test menedékébe zárt lelket. A kitakart és lemeztelenített test a lélek kiterjedését, túllépését eredményezi az eddig felfoghatón. A test kitakarására a lélek kiterjedése a válasz, egy olyan tapasztalat, ahol a test nem állja útját a lélek tágasságának: „A másik vonzásába kerülök

bele, a lelkem visz magával. Amin közel sem légiest kell értenünk, hanem erőset és esszenzialist.” (183. o.) A lélek a test kitakartságában magára tekint, és meglátja azokat a lehetőségeit, amelyeket éppen eddigi rejtekében/ből nem látott: „Igen mulatságosnak és szimptomatikusnak találtam, hogy az utolsó tapasztalatot nem fogom tudni megosztani senkivel. Néhány szerencsés pillanat (kiemelés tőlem – B. B.) volt az életem, amelyben megéreztem ugyan, hogy minek kéne a közelébe kerülni.” (139. o.) Ezért is mondhatta a beszélgetésben, igen, ezt nevezem boldogságnak, szerencsés pillanatnak: a pillanatban tapasztalható, másként nem érzékelhető, a testi létezés *szünetében* kitáguló szinte világ-tér-szerű bőséget. A halálközeli pillanat tapasztalata, miközben látszólag maga mögött hagyja a testet, a mulandót, a lélekre rákényszeríti azt az erős és esszenzialis tapasztalatot, hogy mint lélek-test maga van. Ez a magára maradás pillanata, ahol a kísérlők, a nagy nők a maguk brutális jelenlétükben még intenek az elmenőnek, akiknek nincs illúziója azt illetően, mi még az élet, és hol kezdődik a küzdelem a halállal: „Túl voltunk mindazon, ami személyes és szenvedélyes.” (201. o.) S ebben a túlkerülésben – minden lehetőség, önmaga teljes elvesztésének végső lehetősége pillanatában – minden együtt és egyidejűleg van, ahol már nincs különbség *lélek és test között, ahol bármicmű tudatos elválasztás lehetetlen.*

„Az először és az utoljára nem szétválaszthatók.” (213. o.) Ez az elkülönítetlen és szét nem választható idő-pillanat az őállapot (209. o.), amiben az ember kívül, de legteljesebben önmagában van, a lehető legközelebb ahhoz, ami lehet, önmaga minden személyes vonatkozásán túl. Közel van ez a sztoa egzisztencia-tapasztalatához, nem egy ítélkező Isten jelenvalóságaként, hanem egy olyan tapasztalat formájában, amit Paul Veyne idézett meg Senecáról írott könyvében: *non pareo deo, adsentior*, tanácsát követve vagyok Isten közelében, nem pedig magamat alávetve (vö. *Weisheit und Altruismus. Eine Einführung in die Philosophie Senecas*, Fischer, 1993., 154. o.). Istent a sztoa deista módra képzei el; egyfelől az ész megtestesülése, másfelől annak eszköze, hogy a világ elrendezését magyarázzuk. A sztoa nem a lemondást foglalta életgyakorlattá, hanem a helyzethez méltó viselkedést tanácsolta. A tanács egyfelől készen-lét a vég eljövételére és másfelől a bevégezhető megtételére. Bölcs az, aki szabad ítélőképessége birtokában megteszi azt, ami egyáltalán megtehető. A tanácsot akkor értem meg, ha felismerem a vég bármikori bekövetkeztének lehetőségét, ha nem hiszem, hogy a halál csak másokra vár: „...a halálra csak abban a formájában gondolunk, amikor az másnak a halála, ezért az ember halandó voltának a bizonyítékai csak annyi időre jelennek meg néha-néha és maradnak a szemünk előtt, ameddig csodálkozunk. (...) Úgy alakítsuk tehát lelkünket, mintha már a befejezéshez értünk volna. Semmit se halasszunk el. Naponta egyenlítsük ki a számlánkat az élettel szemben. Az életnek az a legnagyobb hibája, hogy mindig befejezetlen, valamit mindig elhalasztunk belőle.” (Seneca: *Cl. levél, ford. Sárosi Gyula, in: Seneca prózai művei*, I. kötet, Szanzár Kiadó, 2002., 502. o.)

Nádas Péter számára nemcsak a végesség tapasztalatát közvetítette a halálközelség, hanem azt is felismertette – miként a sztoikus bölcelet –, hogy az ember része valami átfogónak, beletartozik a kozmoszba. S ez akkor is így van, ha a legnagyobb gyötrelmet éppen az ebből való visszatérés jelentette, visszatalálni oda, ahol nap nap után élünk. Az ember, még ha *nevelné is magát a vég ismeretére*, nem ösztön vezérelte lény, hanem élete az esetlegesnek és a nem-vártnak kitett, ami hirtelen ismerteti fel vele a vég küszöbön állását, az idő behatároltságát: „O Bäume Lebens, o wann winterlich? / Wir sind nicht einig. Sind nicht wie die Zug- / vögel verständigt. Überholt und spät, / so drängen wir uns plötzlich Winden auf / und fallen ein auf teilnahmslosen Teich. / Blühen und verdorren ist uns zugleich bewußt.” (Rilke: *Die vierte Elegie*)*

* „Ö élet fái, mikor ér a tél? / Nem értünk egyet. Ösztön, mint a vándor- / madarat, nem visz. Késve-maradozva / kapunk föl egy-egy szélre hirtelen / s hullunk megint le részvéttlen tavakra. / Nyílást, hervadást egyformán tudunk.” Rilke: *A negyedik elégia* (Rónay György fordítása)

A KÜLÖNBÖZŐSÉG VIDÉKÉN

Nádas Péter: Saját halál

„...hatalmas hangot hallottam [...], amely ezt mondta:
Amit látsz, írd meg egy könyvben. [...]
Megfordultam, hogy lássam, milyen hang szólt hozzám.”
(*Jelenések könyve*)

„Valami kivételes zajlik a világegyetemben”, minden szavunk, külön-külön és együtt, magyarázatra szorul.

*

A halálból visszatért elbeszélő, elbeszélő és szerző, megérinti mutatóujjával a „reanimáció pecsétjét”, az életfunkciókat felrázó elektrosokk füstölgő, az égett bőr és szőrzet, a föl-takart hús illatát árasztó friss égési sebet. A mellkason tátongó mély seb képe, az érintés nyomán érzett fájdalom, valamint a Szent János Kórház személyzetének többször is hangsúlyozott boldogsága az egyes szám első személyben hozzánk szóló írás beszélőjét, aki alászáll a halálba, majd, Jób szép szavaival, „a minden élő gyülekező házából” visszatér ismét közénk, a Tamás-epizód megismétlőjévé teszik. A friss seb megérintése, az érintés nyomán érzett fájdalom egyetlen mozdulatba sűríti a valóságosan bekövetkezett halál tényére, valamint az itt-létre vonatkozó kételyt, az elbeszélő túlnani tapasztalatokat és magát az írást hitelesítve egyszersmind.

A feltámadás-vitát a látás vagy tágabb értelemben az érzékelés talaján is lefolytató Szent János előbb a halált bizonyítja, majd a halálból való visszatérés perét, a feltámadást Tamásra bízva, nem hagyva kétséget afelől, hogy a „kettősnek” is nevezett tanítvány nyilvánossá tett kételye „reprezentatív” cselekedet, ő ugyanis mindannyiunk helyett és mindannyiunk nevében kételkedik, majd pedig mindannyiunk helyett és mindannyiunk nevében „lát és hisz”. A feltámadás vadonatúj, előzmény nélküli nézőpontjából, amely a *Saját halál* elbeszélői pozíciója is, az odahagyott, levetett halál valóságossága válik bizonytalanná, a valóságosan bekövetkezett halál előtti itt-lét szemszögéből pedig a feltámadás mutatkozik kétségesnek. A halál megbizonyítását maga János, a részt vevő elbeszélő hajtja végre, amikor az evangéliumi leírásban a katonákat idézi meg tanúként („mikor látták, hogy már halott, az ő lábszárcsontját nem törték el”), majd a seb (ezt később „pecsétnek” is nevezik a szent iratok) keletkezését írja le, mint a beállt halál legvégső bizonyítékát („az egyik katona lándzsával átszúrta az oldalát, amelyből azonnal vér és víz jött ki”). Jánosnál tulajdonképpen minden, legalábbis a számára leglényegesebbnek mutatózó kérdések a látás körül forognak, az apostol a maga halált megbizonyító tanúságtételét is a látásra alapozza, amiképpen a *Saját halál* is a látást teszi meg a „túloldalról” hozott hír egyedüli forrásává. A mellkason keletkezett seb leírását követően az elbeszélő nem hagy kétséget a beállt halált illetően, ebben mutatja fel a tanúságtévő írás mindenkor problematikáját, az írásét, amely a feltámadás fényében születik meg, de amely mit sem jelentene, ha a halál ténye az írásban ne volna valahogyan megragadható minden kétsé-

get kizáróan: „Aki pedig látta [a halottkém katonák elfogulatlan ténykedését], az tanúságot tett róla, és igaz az ő tanúságtétele, és ő tudja, hogy igazat beszél, hogy ti is higgyetek.” János, illetve a halálra irányuló kételyt reprezentáló Tamás a halál-történetet isten-történeté írja fölül, a bekövetkezett halál totalitása hitelesíti a látásra vonatkozó kijelentéseket. Ennyiben a „Tamás-mozdulat” János látás-leírásait még egyszer, és minden kétséget vagy doketista elhajlást (nem valóságos, hanem „látszathalál”, „látszattest”) kizáróan hitelesíti.

A bizonyítási processzus, János leírásában, sokkal inkább egy jól megkomponált szertartás képét mutatja, semmint egy bizonytalan kimenetelű kísérletét, egy szertartását, amelyben mindannyian engedelmesen véghez viszik a „cselekményváz” előírta feladatot. Caravaggio a Tamás-mozdulattal valamint az érintéssel egybeeső megvilágosodás meglepően realista (1600-1601 körül született) ábrázolásában hangsúlyozza a tanítványi részvétel intenzitását, Jézus és Tamás „drámájában” vélhetően éppen Pétert és Jánost teszi meg tanúnak, mindketten mélyen előrehajolnak, hogy maguk is részesüljenek Tamás szertefoszló hitetlenségének élményében, amely paradox módon és még csak nem is humortalanul a halál ütötte mély seb köré szerveződik. Raffaello mintegy száz évvel korábban a bal kézzel a halál pecsétjére mutató és a jobbal áldást osztó krisztusi mozdulatot a néző színházává alakítja, amennyiben a képen egyedül megjelenített, ránk tekintve felénk forduló főszereplő, a feltámadás aktusában megújult, lányos szépségű Megváltó a kép szemlélőjére a Tamás-szerepet ruházza. Nincs más pozíció, csak szemben állni, és szemben állva nézni a sebet és fogadni az áldást, festi meg Raffaello, a vászonnal szemben állva.

A „láttam” – „tanúságtételek igaz” – „igazat beszélek” – „ti is higgyetek” láncolata a szépírást evangéliumi beszéddé írja át, más szóval isten-történeté, amely tulajdonképpen egyetlen, de mindenképpen legfontosabb feladatának a fölfokozott precizitású leírásban és a könyv létrehozásának a módjában a személyesen létező Isten létének vagy nemlétének a bizonyítását tekinti: „Isten sajnos nem fellelhető az idő teljességében, be kell látnom, hogy nem létezik, hiába hittem. Milyen nevetséges voltam ezzel az egész emberi hiúságommal. Kínos tévedés. Az erő azonban minden emberi képzetnél hatalmasabb.” Ahogyan az „Úrat látni” (a patmoszi Jánosnál: a „hangot látni”) az apostolság kritériumává válik, a „nem látni” a halálból visszaérkező hangján a *Saját halál* evangéliumi szcenáriumában *nolens volens* vallási terminussá lesz, a könyv pedig (a szó, „könyv”, először éppen a jánosi írásműben fordul elő a Szentírásban) ennek bizonyítási eszköze.

*

A *Saját halál* elbeszélője – aki egyetlen testben a Megváltó (akivel valóságosan megtörténik a halál és a feltámadás), János (aki a legközelebbi tanúként leírja az eseményeket) és Tamás (aki a kétely felfüggesztésének mediátora) – az időből való kilépés és az időbe történő visszatérés eseményét teremtés-történetként írja le – „A teremtés történik meg, amikor az ember halála és a születése összeér” –, ám ehhez a rendelkezésre álló szavakból és grammatikai alakzatokból új nyelvet kell megalkotnia, egyetlen pillanatra sem hagyva kétséget afelől, hogy nyelven túli tapasztalatainak nyilvánossá tétele skandalummal jár, sokkal több oka volna tehát hallgatni megvilágosodásáról, mint kétes kimenetelű leírásába fogni: „A pokol ugató kutyái azt kívánnák, hogy tartsam a szám, ne beszéljek erről.”

Másutt is olvasunk a *Saját halál*ban „pokoli hangzavarról”, amelybe a leírás jelen idejében, a nyelvvel folytatott küzdelem folyamán kerül az elbeszélő. Isten eltűnésének, meg nem mutatkozásának negatív epifániája, valamint „a teremő erő otthonába”, ebbe az „univerzális” struktúrába való belépésnek és befogadottságának a pozitív epifániája „köznapi szavakkal” kívánja elmondani magát, miközben a legegyszerűbb történetek

elbeszéléséhez „nincs magyar ige”, jöllehet a hozzánk beszélő „sorsdöntő történés” átadására szerződött. Ezt a küzdelmet – a tanúságtétel sorsszerűségét és elkerülhetetlen botrányát – erősíti fel a „sok himnuszú” múza, Polymnia (vagy Polyhymnia) Zeus és az emlékezet istennője, Mnemosyné nászából született égi lakók egyikének a megszólítása. Ők, a múzsák avatják Hésiodost költővé, akinek elmondják, Kerényi Károly szép leírásából tudjuk, hogy hazudni is tudnak, de feltárni az igazságot még inkább, majd belefognak az istenek származásának történetébe. „A pokoli hangzavarban szólni tudjak. Minden elbeszélés anyja, Polymnia, légy hozzám kegyes, segíts át köznap szavakkal a Styxen” – szól a szerzői invokáció, felerősítve még egyszer azt az olvasót is hatalmába kerítő, talányos és szorongató érzést, hogy az égi szférák vándorának, az érzékelhető határa átlépőjének, aki a feltámadás ajándékában részesül és visszaszületik közénk, az írás elkerülhetetlenül egy vagy az „ős-evangélium” megalkotásával esik egybe.

A hagyományos utat követő, teremtéstörténetként leírt eseménysor az istenek származása újraírását bízta a visszaszületőre, aki számára az egyelőre ideiglenes visszahelelyeztetés az „ősállapotba” és a visszatérés a tiszta ideiglenességbe, azaz „boldogtalanok közösségébe” szabadítástörténetként mutatkozik meg, a nevetséges „emberi” hiszékenységgel valamint a „kínos tévedés” odahagyása pedig a régi tudás felülírásával bízta meg az elbeszélőt.

A „hiszékenység helyébe” az ősz-evangélium szemantikai struktúrája szerint a(z igazi) hit lép, a hit alapjául pedig a kinyilatkoztató bejelentés szolgál, annak a bejelentése, aki átjárta a határokon. A bejelentés az egyértelműségre törekvő tagadáson – „Isten sajnos nem fellelhető az idő teljességében, be kell látnom, hogy nem létezik, hiába hittem.”; illetve: „Isten a fény univerzumában sem föllelhető...” –, valamint az egyértelmű állításon – „Az erő azonban minden emberi képzetnél hatalmasabb” – nyugszik. A vég mint kezdet, illetve a kezdet mint vég mozgása át- meg átszövi az evangéliumi beszédmódot, és a szavak értelmét is ehhez, a kettő egybeesése tüneményes tapasztalatához köti rendszerint. A visszatérés ugyan megismétli a születést, de új kezdetet is jelent egyszersmind, amely legyőzi a halált, amennyiben az egyetlen és elhatároló, egyszeri és végleges, szorongató és félelmetes eseményt, a nyelvből, a személyes viszonyokból való kihullást immár „második halállá” változtatja, a szorongató ismeretlen így ismerősként, „saját halálként” üdvözölhető és szólítható meg. „Halál, hol a te fullánkod? Pokol, hol a te diadalmad?” – visszhangozzák a feltámadás-himnuszok, és ez nem egyéb, mint az első, egyetlen és egyszeri halál legyőzésének a csatakiáltása, a fenyegetettség felett aratott győzelem kihirdetése. „Ahol a kezdet van – olvassuk a kopt Tamás-evangéliumban –, ott lesz a vég. Boldog, aki meg fog állni a kezdetben és ismerni fogja a véget [fordítás-változat: fel fogja ismerni a véget], és nem ízleli meg a halált.”

A visszaszületés önmagában is hitelesíti – tehát hitre sarkalló módon visszhangoztatja – az egyszerre részletező és példaszerűen puritán beszámolót, az írást a halandók vizsgálásának könyvévé avatva. A *Saját halál* esetében máris folyik a vita arról, hogy maga a halál esett volna-e meg a szerzővel vagy „csak” az ún. „halál közeli élmény”, valami köztes tehát, határhelyzetnek határhelyzet, de az innső oldal érintődött meg mégis etc. A vita az olvasót óhatatlanul az „egyszerű halandó” pozíciójába helyezi, aki számára a kézbe vett írás egzisztenciálisan fontos könyvvé változik át, amennyiben az elbeszélő a nyelvet mondatról mondatra a rámutató megnevezésre, a szikár mondatokra, sőt tömondatokra szorítókozó kijelentésekre bírja.

Nincs talányosabb a szöveg testéről leszakadó, önálló életre törekvő, velünk-visszhangzó tömondatnál. „Elkísér.”

Nádas Péter írásművészetében mindazonáltal nem ismeretlen mondatok ezek, *Az égi és a földi szerelemről*, emlékszünk, ilyen, ehhez hasonló hangzású mondatokból építkezik, sőt a *Saját halál* mintegy tovább is írja *Az égi és a földi szerelemről* mondatait, mintegy betetőzi, el-

köti, lezárja azokat. „Hol van valaki” – ez is kijelentő –, nem kérdő mondat a *Saját halál*ban. Az *égi és földi szerelmemről* „még” az univerzumban a tőlünk különböző Személyesen Létezőt sejtí, és a mindenséget, ha csak emlék- és hangnyomokban is, visszhangzó architektúrának érzékeli: „Nem, Orpheusz nem a haláltól akarja visszakapni elragadott szerelmét, hanem egy megszólítható személytől. De a mi halálunknak van-e megszólítható személye? [...] Valaki volt, akivel valamit meg lehetett beszélni.” A visszhangzó teremtés-architektúrában („Az ég burája borul rád, mindeneddel be vagy zárva, ami ugyanakkor azt jelenti, hogy híva vagy”) saját lélegzetünket is kiáltásnak, „egy idegen” kiáltásainak („Sors? Mi az? Isten? Ki ő?”) halljuk, a természet az előlünk elrejtőzött Személyesen Létező reprezentációjaként pedig mintha nem késlekedne a, valamiféle, de mindenképpen bennünket megcélzó válaszadással: „Ilyeneket kérdeztem magamtól, miközben felértem a dombgerincre. [...] Velem emelkedtek lélegzetem kiáltásai. Mintha ugyanúgy emelkedett volna az esteli pára. Elborította a magam mögött hagyott völgyeket.”

*

De mit állítunk akkor, amikor leírjuk azt a szót: „Isten”? Mit állítunk, amikor, mindjárt az előbbi közelségében, leírjuk: „erő”? És mit állítunk, amikor leírjuk: „Isten sajnos nem”? És amikor, mindjárt az előbbi közelségében, leírjuk: „az erő azonban [igen]”?

Ha így, az írásból kiemelve és az önmagában is éles egymásmellettségüket és egymásvonatkoztatottságukat („sajnos” vs. „azonban”) hangsúlyozva kérdezzük, akkor azt válaszolhatjuk, az elbeszélő előtt a kimondhatatlan tulajdonképpen nem létezik: az „Isten” szót az „erő” alapján véve zökkenőmentesen helyettesíti, megőrizve a két, a *Saját halál*ban egymással szembenálló és egymást kizáró kijelentéshez tapadó kételynélküliséget. „Mentem kifelé, ami nem valaminek a vonzása, nem ígéret, hanem a teremtő erő érzékelése. A teljesség ténylegesen beváltja benned önmagát.”

Mi válik ebben a tanúságtézésben megsztható bizonyossággá, ha a „teremtő erő kozmikus működése rejtve marad előtte”?

Az „Isten” szó következetesen személynévként fordul elő a *Saját halál*ban, az „erő” azonban nem. Személynévként nem a kimondhatatlan, hanem a megszólítható helyén áll, de amennyiben összevetjük a „fény univerzumának” a színélátásával, illetve a színélátás nyelvi hagyományával, ahova a *Saját halál* beírja magát, akkor a Névről nem csak azt kell, de legalábbis lehet állítanunk, hogy megszólítható, hanem azt is, hogy megszólító. A *Saját halál* a „valakinek” a „valamibe” történő átbillenésének a híradása: a megszólítható és megszólító „teljesség” helyett, aki a nyelvi közösség elfogadásával és annak útján „váltja be önmagát” az emberben, az „erő” gyöngéd, otthonként befogadó működése tapasztalható meg, amely teljességgént „ténylegesen beváltja benned önmagát”, anélkül, hogy ez nyelvi közösséget is jelentene egyszersmind. Ragyogó, de néma univerzum, hangtalan és visszhangtalan: „Jó lelkiismerettel nem lehetne térnek nevezni.”

A nyelvi közösség a hangban teljesíti be önmagát, a szó csak pusztá betűkészlet, véletlenszerű képsor, ha „a kalligrafikus jelek megfejtése, ami lelki tevékenység” – olvassuk *Az égi és földi szerelmemről* bevezetőjében, az ösképek képmásaival foglalkozó első fejezetben –, nem fordítható át artikulált hangra. Az íráské, a látvány, vagy, még általánosabban, az, ami látható, ez az „egészen eredeti képi eredmény” hangként is szól („Olyan képzetem támad, mintha egy *Erikából* elő lehetne csalni egy *Bösendorfer* hangjait”), mert a másikat feltételezi, a nem ott levő másik személyt, aki a Jacques Lacannal dialogizáló Roland Barthes szerint nem „az eredet igazi helye”, amiképpen magam sem vagyok az, „hanem a kapcsolatunk”. „Miközben a látvánnyal van dolgom, a hallásomra szeretném bízni magam”, írja Nádas Péter, abban a kultúrkörben ugyanis, amelyben létrejövünk, nyelvvé válunk és a magunk módján szólunk, és amelyből távozásunkkor, nem veszítve el „esz-

méletünket”, a testet odahagyva „boldogan visszatérő” lelkünk elviszi túlra a magunkkal vihetőt, ebben a kultúrkörben tehát az írásképp hangkép is egyszersemind, a megszólalás, megszólíttatás lenyomata, mássalhangzók felhangzásra várakozó idézetgyűjteménye. Ebben az értelemben mondhatjuk, Vilém Flusserre hivatkozva, hogy a felhangzó írás, a szöveg mint beszéd „szétszaggatja a kép-felületeket, hogy szabaddá tegye az utat a mögöttük rejtőző világhoz”.

A tiszta látvány, „miközben tudatom terébe káprázatos fény kerül”, nem hagyja oda, hanem kifejezetten felfokozza a hallást, és a hallás ugyanúgy „lelki tevékenység” marad, jön velünk, miként a látás az időtlenség univerzumába. És ugyanúgy, ahogyan a látást nem a szemhez, hanem a lélekhez, az értelem „tekintetéhez” kötjük, a hallást a „szívhez” köthetjük. A kettőt – a hallást és a látást – összekötő kulcsszó Az *égi és a földi szerelemről* megírása idején a ritmus: „Az átmentés módszerét a ritmusban találtam meg.” A ritmus, a látvány és a hang, a látás és a hallás a legtisztább lelki tevékenységként áll előttünk, univerzális lényegként, amely összeköti, a létezés közösségébe tereli az embert és a vadkörtefát, a látványt mint ritmus és a ritmust mint látvány a *Saját halál*ban tökéletesen felmutatható lényét. Az *égi és a földi szerelemről*ben olvassuk: „Ha pedig valakinek a lelkéről beszélünk, akkor mintha a lényéről lehántottuk volna a testét. De ezzel még nincs vége a vetkeztetésnek. Mert ha tulajdonságait is lehántjuk, akkor tán a leglényegesebb válik érthetővé: lelkének dinamikája. Ami meg nem áll másból, mint a megfeszülések és elengedések, az összehúzódások és telítődések változásának ritmusából. Aki ide elér, az atom héját hasította szét, és nincsen se itt, se ott, van levése, de levésének nincsen meghatározható helye többé.”

A lélek dolgában, tanítja Arisztotelész, „valami bizonyossághoz eljutni mindenképpen a legnehezebb dolgok közé tartozik”.

*

Amikor a *Saját halál* a fény mibenlétéről, természetéről értekezik, akkor, olvasatunk szerint, arra jut, amire sokan jutottak előtte, hogy tudniillik, ami az „értelem tekintete” előtt, az „ősalapotban” láthatóként megmutatkozik és a „teremtő erő” tevékenységéhez kötődik, „állandó” fény, állandóságában az „erőhöz” hasonlatos. Legjobb tehát, ha annyit állítunk róla, hogy teremtetlen, amiképpen a „teremtő erő”, az itt-létben nem „látható”, nem érzékelhető világosság.

Az itt levő fény, az elbeszélés első fragmentumaiban többször is felvillanó „örült” ragyogás a „talányos látás” eszköze legfeljebb, a „szegényes tükröződések”, ahogyan Pál apostol írja híres szeretet-himnuszában, de nem hasonlítható ahhoz a fényhez, amely ezt mondatja a színről színre látás tudósítójával: „Soha nem láttam még fényt, nevét nem ismerem.” A világosság és a név, valamint a fény és a szavak összekapcsolása a halált mint Isten-problémát exponálja, újra, mondhatnánk, vakító élességgel és pontossággal. Az elbeszélő szóba hozott fényképész-múltja hitelesíti az élményt, rámutatva a kétfajta látás esszenciális különbségére: „Isten ugyan a fény univerzumában sem föllelhető, a fény mégis az ő leghitelesebb hasonlata. Az értelmezés szempontjából mulatságos kis előnyt jelentett, hogy nem csak író voltam előző életemben, aki a szavak értékével és értékelésével foglalkozik, hanem fényképész, aki a fény mibenlétével.” Az „előző életem” szószereketet a visszaszületés, majd az azt követő kezdeti, révült itt-lét – „nehéz volt komolyan venni a dolgok reális létét, ha egyszer ismerni véltem a valóságukat” – teszi különösen hangsúlyossá, a *Saját halál* szikár, ökonomikus elbeszélését a színről színre való látás széduletesen gazdag tudósítás-történetében helyezve el. Amit látunk, azzá válunk, mondja a történet, de még pontosabb, ha azt állítjuk, a leírás módja önmagává formál, mert elkerülhetetlennek látszik, hogy aki látva látott, az kitérjen a nyelvteremtés feladata elől, és eb-

ben a logotéa tevékenységében (Roland Barthes kifejezése) maga is azzá váljon, amivé a nyelve formálta őt, annak analógiájára, ahogyan a látás, Augustinus tanítása szerint, átalakít, és ahogyan a fény megvilágosít: „átformálódunk, vagyis egyik formáról a másikra alakulunk át, és homályos formából világos formára [*de forma obscura in formam lucidam*] változunk át...”

A látottak kényszere alatt létrejött leírások olykor döbbenetes megegyezéseket mutatnak egymással, miközben a látottak-tapasztaltak értelmezése döbbenetes különbözőségeket. A *Saját halál* nyelvi kísérlete majdhogynem tökéletesen illeszkedik a monologikus formát választó keleti egyházatya, Khrüszosztomosz ismeretelméleti pesszimizmusához, amikor az „aranyházát” az Augustinuszéval tökéletesen megegyező látás-élménye elemzése során arra jut, hogy „semmilyen lényeg nem ismerheti jól a fölötté álló lényeket, még akkor sem, ha csak kis különbség választja el őket”. A khrüszosztomoszi tudósítás és a *Saját halál* közötti különbség persze, „ha csak kis különbség is”, esszenciális, mert a teremtetlen és időtlen, valamint a teremtmény összemérhetetlenségében, tehát tulajdonképpen a Másik, a Valaki nem-látásában a keleti egyházatya az isten-látás paradoxonát fogalmazza meg, hiszen, szerinte, ebben az esszenciális különbözőségében és ennek a különbözőségnek a megtapasztalásában ismerteti meg magát a Másik, a látás pedig, paradox módon, a nem láthatóról, valamint a viszony „belátásáról” tanúskodik.

Az augustinusi látás-értelmezés mellé állítva a *Saját halált* jelentősebb különbséggel találjuk szemben magunkat, de ez sem a méretével avagy formátumával, hanem karakterével, vagy még inkább dramaturgiáját tekintve szembeszökő. A dialogikus formát magára vevő nyugati egyházatya a távolságot mérhetetlennek írja le ugyan maga is, de csak az ember felől, aki, nem kétséges, a „különbezőség vidékén” lakik ugyan, de a Másik, a Valaki a nyelvi közösség, a megszólalás révén bejárja, bejárhatja a bejárhatatlannak mutatkozót, jön felénk, közelebb lép, hallhatóvá válik. Augustinus Másika nem tesz egyebet, mint bemutatkozik, ráadásul ugyanazokkal a szavakkal, ahogyan az égő csipkebokor előtt álló, majd önmagát meghajtó Mózesnek tette: „Beléptem, és lelkemnek valamiféle szemével [*qualicumque oculo animae meae*], lelkem e szeme fölött, értelmem fölött változhatatlan világosságot [*lucem incommutabilem*] láttam. Nem azt a szokásos, minden testnek látható világosságot, nem is egyszerűen nagyobb volt, de mintegy ugyanolyan jellegű, mintha csak ez a fény sokkal-sokkal ragyogóbban ragyogna, és nagyságával mindent betöltene. Nem ez volt, hanem más, egészen más [*aliud, aliud valde*] mint mindaz, ami itt van [...] vakítóan rám sugározta, visszaverted gyöngé tekintetemet, és én remegtem a szeretettől és az iszonyattól. És rájöttem, hogy távol [*longe*] vagyok tőled, a különbözőség vidékén [*in regione dissimilitudinis*]. Mintha csak a te hangodat hallottam volna a magasból. [...] és így szóltam: ‘Akkor hát az igazság semmi, hiszen sem véges, sem végtelen teremben nem terjed szét?’ És messziről kiáltottál: ‘Vagyok, aki vagyok.’ És hallottam, ahogyan a szív képes hallani, és többé már nem volt miért kételkednem. Könnyebben kételkednék abban, hogy élek, mintsem abban, hogy van az igazság, amely a teremtett dolgok által értelemmel felfogva válik láthatóvá.” A „tekintet visszaverése” – másutt azt írja: „nem vagy képes annyira rászzegezni a tekintetedet, hogy mindezt világosan és tisztán keresd. Tudom, hogy nem vagy rá képes” – a maga rendjén az augustinusi paradoxont írja le, hogy tudniillik, Perczel István mondatával, „a világosság megmutatkozik, de mégsem látható, megismerszik, de mégsem ismerhető”.

És az – augustinusi, khrüszosztomoszi – paradoxonok közvetlen közelében megmarad az észleléseinket, valamint észleléseink leírását megnyitó, mozgásban tartó, ironikusan lebegtető, a leírás-hagyományokkal is folyamatosan dialogizáló, mondatainkba elhelyezett, a leírhatóra, tehát az önmagunkra irányuló kétely.

„Az Ige [Szó] testté lett”, írja János evangélista híres prológusában: ez a mondat nem írható le anélkül, hogy az ellenkező irányú mozgás, a Test igévé [szóvá, jelentéssé, közléssé, közösséggé] válása ne alkotná a mondat élő emlékezetét. „A nyelv előtt – mondta Bonald, idézi Barthes – semmi nem volt, csak a testek és képek.” Ha Igét írunk, ahogyan írva is van egyébiránt, jelen idejű mozgást érzékelünk a múlt idejű mondatban, időtlenséget az időben. Később, néhány mondat múltán, az időtlenség neve a fény lesz, a tiszta mozgás. „Igazi világosság”, olvassuk, igazi és nem látható.

Az „igazi világosság”, vagy, a *Saját halál*ban a „fény univerzuma”, amely az időtlenségben él, csak a testből kilépett lélek számára „látható”, csak az „értelem szemével” pillantható meg. „Ott” nincsenek kétségek afelől, hogy mit látunk („fényt”), „itt” a nyelv oscillál a személyesen létező „lény” és a személyesen túli „lényeg” között, nem áll hatalmában a túlannra vonatkoztatott „nem” vagy a „nincs”, és diadalmas „van”-ra sincs lehetősége. Nyelvnek kell létre jönnie, ez látszik feladatnak, olyan írásnak, amely a maga iránti kételyt boldogan föntartja. A „köznapi szavaknak” át kell menniük a Styxen (szó szerinti értelme: „gyűlöletes”), a semmit nem jelentőből hozzánk szólóvá, „közöttünk lakozóvá” kell válnia. A nyelvi mozgás tökéletesen leképezi a lélek alászállását és fölemelkedését, végigjárja a halál útját, elmegy és visszatér.

A rendelkezésre álló nyelvi készlet, az egyértelmű jelentés fogságában rögzült boldogtalan fogalmak formát találnak, és ez a forma megadja a szöveg epifanikus örömét.

*

A nyelv feltalálásának tevékenysége, a *logotézis* Roland Barthes szerint négy művelettel írható le. Az első művelet az *elszigetelődés*: „Az új nyelvnek – írja Barthes – anyagi úrból kell előbukkannia; előzetesen létező térnek kell elválasztania a többi közönséges, semmitmondó és elavult nyelvtől, amelynek 'zöreje' zavarhatja az új nyelvet: semmi jelinterferencia.” A második művelet a tagolás: „Elkülönített jelek nélkül nincs nyelv.” A harmadik a *rendezés*: „Az elemi jeleket nem csupán elrendezni kell, hanem alá kell vetni a nagy erotikus, eudémonista vagy misztikus szekvenciát egy magasabb rendnek, amely már nem a szintaxis, hanem a metrum rendje; az új diszkurzus egy Rendezőtől [...] származik...” Ahhoz azonban, folytatja érvelését Barthes, hogy egy „igazán teljesen nyelv”-et találjunk fel, szükségünk van egy negyedik műveletre is, ez pedig a *színpadiasítás*: „Mi a színpadiasítás? Nem az ábrázolás díszítgetése, hanem a nyelv határainak ledöntése.”

A *Saját halál* szövegkorpusza kétféleképpen áll előttünk: először úgy, ahogyan az *Élet és Irodalom* 2001. karácsonyi, azaz születés-ünnepi számában megjelent, és könyv alakban, azonos címmel. Az írás, majd a könyv megalkotásának útja, amelyet a szerző sem késlekedik nyilatkozataiban divulgálni, lépésről lépésre leírható Roland Barthes négy műveletével. Fölismerjük az elszigetelődés idejét a tüneményes vadkörtefával; fölhívja magára a figyelmet, mindkét közlés esetében, a szöveg tagolásának a módja; világosan tetten érjük a Rendezőt, név szerint Hans Werner Holzwarth, a „mondat operátora” tevékenységét az olvasás ritmusa, a metrum megadásában; részesülünk a nyelvi határok felmutatása és megszűn(tet)ése élményében.

Két, működését és hatását tekintve egymástól lényegileg különböző szöveggel van dolgunk.

A folyóiratközlés előrejelzi a könyvet, a lineárisnak ható elbeszélést a tördelés töredékek gyűjteményeként prezentálja, a bekezdések közötti szünettel jelezve a megállások, kitekintések, egy-egy mondattal mint külön-állóval való foglalatosság szövegbe kódolt szükségességét a folyamatos olvasás ellenében. A könyv-mű beteljesíti az első publikáció ígéretét, de elsősorban nem ragyogó könyvtárgyként, hanem a rituális olvasási mód megtalált formájaként. Az első változat nem áll útjában a felfokozott ritmusú olvasásnak, jól-

lehet a tördelés elhelyezi a maga figyelmeztetéseit, a könyv azonban „visszahozza” a diszkurzív írást a töredékes formához, elszórja a mondatokat a képek közé, megváltoztatva a szöveg-illusztráció hagyományos viszonyát. Az arányokat tekintve sem a szöveg uralja vagy vezeti az olvasatot, hanem a kép, amely azonban karakterénél, olvasási szokásainknál fogva nem „ural” és nem „vezet”, képeskönyvben, albumban biztosan nem. Az elbeszélés ugyan képekkel indul és képekkel zárul, kép vezet el a szövegig, abban azonban senkit nem akar és nem is bír megakadályozni a könyv, hogy felnyitásakor ne egy talányosan egyedülálló mondatba ütközzék („Elkísér.” „Most következik be.” „Valaki áthatott a gyönyörű tekintetével.”), egy talányosan egyedül álló fát ábrázoló, színes vagy nagy alakú fekete-fehér fénykép szomszédságában.

A megszabott metrumú rituális olvasat nem a szöveg tökéletességére irányítja a figyelmet, egyébiránt a „szent szövegek” esetében sem, hanem az érzékelhető határát átlépő tudósításra, amely minden esetben az esztétikum („próza költemény”) és a teológikum-filozófikum (tudományos traktátus) keskeny, talán legbizonytalanabb határmezsgyéjén ingadozik, a voltaképpeni tanúságtetés mindenkori problematikásságára. A „szent szöveg” léte történeti értelemben a liturgikus beszédmódhoz kötött, referencialitása fenntartja a tárgyként való objektív – tehát bizonyítékként is ható – létezés, valamint a nagyvonalú, önnön gyöngességére váltig emlékeztető eltűnés folyton vibráló, tulajdonképpen kimeríthetetlen kettőségét.

A *Saját halál* ritmikus fragmentáltsága elengedi, útjára bocsátja, magára hagyja az írást, a könyv felüthető, forgatható „csak úgy”, míg nem a képek és szövegek dinamikája rá nem veszi az olvasót arra, hogy átadja magát a könyvben hibátlanul lekottázott liturgikus olvasatnak. Szabadság és szigorúság (az Antonin Artaud-i kegyetlenség értelmében) hozza létre a könyvmű mediálásával az írást, a „teljes írás” megmozdul és „beteljesedik”, az olvasó számára a halálnak és feltámadásnak a saját testben meg nem tapasztalt eseménye helyébe a bókászó olvasás, a könyv „leveles sűrűjében” (Pilinszky János) való elkalodás és a könyv általi megtaláltatás (a helyes olvasási ritmus, elbeszélés-követés) tapasztalatát kínálja. Az olvasó, az elbeszélővel történő „összélélegzés”, a halál reprezentatív megtapasztalása, az üres fény látása révén a visszaszületés tanújává, majd pedig tanúságtetővé, a re-prezentáció betöltőjévé válik maga is.

A narráció linearitásának megszüntetése a *Saját halál*ban pregnánsan megjelenő idő-problematika vizualizálására tett kísérlet: „Időtlenség uralkodik a világegyetemben. Őr-élménynek lehetne nevezni.” A könyv jól elkülöníthetővé teszi a halál beálltaig tartó elbeszélést, majd a „néhány fontos részlet” érdekében történő visszaugrást a kórházi események részletesebb elmeséléséhez. Itt figyelünk fel, ebben a kérlelhetetlen precizitású textusban a fejezet szóra – „vissza kell még térni az előző fejezethez” –, váratlanul, az írás ugyanis nincs fejezetekre osztva. Amennyiben mégis, úgy a ritmus – „Ami meg nem áll másból, mint a megfeszülések és elengedések, az összehúzódások és telítődések változásának ritmusából”, olvassuk *Az égi és földi szerelemről*ben, az anyaméh képe jelenik meg előttünk, szülés közben – nos, a könyvrítmus adja meg a fejezetbeosztást. Az elbeszélés első részének ott van vége, ahol az aranyszínű alkonyi fény megvilágítja, sőt beborítja a vadkörtefát (149.o), ezt a ragyogást jelzi előre az „E felismeréssel ragad magával” magányos mondat szomszédságában tündöklő, már csaknem teljesen csupasz fát mutató polaroid. Ettől a ponttól kezdve a képek mintegy leválnak a szövegtől, a maguk nyelvén tudósítanak a lélek-utazás stációiról, a látás-eseményeket közvetítik, meggy minden tovább a maga útján, látva-látjuk.

A fotók a jelenidőbe fordítják a történetet, amely azonban nem a verbum ideje.

A verbum csak a visszaszületés után, és csak visszatekintve tudósíthat, a maga gyarló töredékességével. A láthatót látjuk, de nem, még azt sem: a fa újraéledésének (tavaszi) momentuma, az átbillenés tulajdonképpen rejtve marad előttünk, vissza kell lapoznunk,

hogy közelebből szemügyre vegyük a bolyhos ágakat. Egy igaz tanú áll előttünk, az időtlenség legtisztább reprezentációjaként: az érzékelhetetlen változatlanban változó vadkörtefa. Csak egyszer, egyetlen egyszer tűnik el a szemünk elől, a könyv páratlan, legidegenebb fotóján, a 154. oldalon látható polaroidon: vastag felhőréteg szórja szét a formátlan napkorong fényét, a képbe benyúló csupasz ágak hangsúlyosan a rejtőzködő fényforrásra mutatnak, a lélek mozgásának az irányára. „Mattüveg szűri meg így a fényt a szülészetek ablakán”, olvassuk, de jóval később már, a könyv legvégén tulajdonképpen, ahol már csak az következik, hogy az elbeszélés jelen ideje összeérjen a vadkörtefa időtlen idejének a jelenével.

A képek hangsúlyos leválása a szövegről kizökkenti az olvasást az évszakok megszabta ritmusból (nyár – ősz – tél – tavasz – nyár) az észrevétlenül, névtelenül, tetten érhetően működő „erő” szcenáriumának adva helyt. A vadkörtefa átváltozásának töretlen folyamatossága minden kijelentés vonatkozási pontjává, illetve metakódjává lesz, szövegfragmentumok illusztrálják, és nem fordítva, a fotók univerzumát, és ez, ahogyan Vilém Flusser írja, „az idők teljességeként mutatkozik meg, amelyben minden cselekedet és szenvedés szakadatlanul kering”.

A vadkörtefa néma – „égő és meg nem emésztődő” – csipkebokra. És nem a „Te”, nem a „Vagyok”.

Ahogyan létével megelőzte a beszédet, oda is hagyja azt.

MEGJEGYZÉS

A *Saját halál* olvasásakor, a legkülönbélebb Szentírás-fordítások mellett, többek között a következő írásművek hatásának tettük ki magunkat: Arisztotelész: *Lélekfilozófiai írások*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1988. Roland Barthes: *Sade, Fourier, Loyola*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. Bolyki János: „Igaz tanúvallomás”. *Kommentár János evangéliumához*. Osiris Kiadó, Budapest, 2001. Jacques Derrida: „A kegyetlenség színháza és a reprezentáció bezáródása”. In: *Gondolat-Jel*, 1994. I-II. Vilém Flusser: *A fotográfia filozófiája* (digitális változat); Kerényi Károly: *Görög mitológia*. Gondolat Kiadó, Budapest, 1977. Nádas Péter: *Az égi és a földi szerelemről*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1991. Thomas C. Oden [general editor]: *Ancient Christian Commentary on Scripture. New Testament*. InterVarsity Press, Downers Grove, Illinois, 2002–2003. Perczel István: *Isten felfoghatatlansága és leereszkedése. Szent Ágoston és Aranyaszájú Szent János metafizikája és misztikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest, 1999. (Az Augustinus- és Krüszosztomosz-írásokat Perczel István fordításában idézzük.) Vanyó László [szerk.]: *Az egyházatyák beszédei Krisztus-ünnepekre II. Húsvéti ünnepkör*. Jel Kiadó, Budapest, 1998. Stefano Zuffi: *Le Nouveau testament*. Repères iconographiques. Éditions Hazan, Paris, 2003.

EGY MAGYAR KÉRDÉS

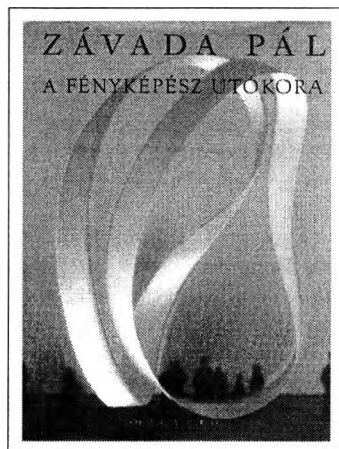
Závada Pál *A fényképész utókora* című regényéről

1. A régi regények

A legszebb a kezdet és a vég összekapcsolódása. Závada Pál ragyogó jelenettel indítja regényét, amely formailag és témája szerint is tele van várakozással, kíváncsisággal, tudás- és tettvágygal; verőfényes ragyogással. A jelenetről fénykép készül, amely évtizedek múltán előbukkan a kallódásból, de továbbra sem szentelnek neki különösebb figyelmet, míg nem végül mégiscsak szemügyre vehetjük. S akkor a végén újra a kezdetre irányulhat a tekintetünk, hiszen a háromgenerációs történet első és – gyerekként – második nemzedékének főbb szereplői mind ott vannak a képen. A pillanatfelvétel meditáció tárgyává válik mindannak ismeretében, amit a regény végén már tudunk róluk és leszármazottaikról. Ami kérdésként és várakozásként tűnt fel az elején, arra a végére választ – nagyon kiábrándult, rezignált választ – kapunk.

Mondhatjuk, hogy az író csak azt varázsolta elő a kalapból, amit maga rejtett oda. De az ilyen áldeterminizmusok nagyon erősen hatnak a regényben. S Závada Pál mestere az ilyesminek. Bonyolult szerkezetek kitalálója. Ezúttal három szálát, három idősíkot, hol három, hol két nemzedéktörténetet fon össze. Az út a képtől a fényképig, a fonadék kiindulása, szétágazódása, összefonódása és végül egyetlen fonatban való hibátlan lezárulása: mindez definitivitásra vall, amely olyannyira jellemző volt a regényforma legnagyobb korszakára és olyannyira megkérdőjeleződött utána. Ilyesmit sugall: így kellett történnie és nem is történhetett másképp. Egy regény anyaga persze ennek ellentmond, hiszen mi más lehet, mint esetleges egyének élete, véletlenek sorozata, beváltott és elszalasztott esélyek. Ám ez az ellentmondás – hogy szükségszerűen így történt, noha minden pillanatban történhetett volna másképpen is – az alapja annak a nosztalgiának, amit a XIX. század nagy regényei iránt érzünk. Valaha egy híres elmélet ezek „transzcendentális otthontalanságáról” beszélt. Mi másképp érzünk. A sorsokat nem lehetett jobbra fordítani, a történetbe beavatkozni – ez a régi regényíró *impassibilitéje*, amit Flaubert úgy fejezett ki, hogy a művész művében „mindenütt jelenvaló, ám sehol sem látható” –, de valamifajta figyelem és törődés övezte őket, mármint az emberi sorsokat, valamifajta szolidaritás és tisztelet, igazságuk mérlegelése, morális megítélésük. Negatív gondviselés, amely az egész történetnek, az összefolyamat determinált meghatározottságainak értelmet ad, még ha negatív értelmet is.

E nosztalgiában Závada is osztozik. Erre vall, amit regényszerkezete hangsúlyozott definitivitásának ne-

Magvető Kiadó
Budapest, 2004
415 oldal, 2690 Ft

veztem; persze a hangsúly olyan erős, rejtvénytyszerű, s mivel rejtvény, megfejtése után olyan áttetszően egyszerű, hogy ez ironikus reflexió is a zárt formára. A nem ironikus regény egyetlen ironikus gesztusa ez. Vagy csak önkéntelen ironia volna? Három regény után látható, hogy a rejtvényt feladó szerkezet kiöltésével való bíbelődés Závada írói karakterének egyik alapvonása; még hozzá bőséges kreativitással, hiszen három teljesen különböző, precíz, komplikált – a *Milota* esetében talán túl komplikált – szerkezetet talált ki három regényéhez.

A „régí regényre” azonban ez az új regény direkter is utal. A három említett fona-déknak címe is van, s ezek közül az egyik ez: *Érzelmek és iskolák*. A második-harmadik nemzedék felnőtt történetének szálát – nem teljesen, csak néhány főbb mozzanatában – Závada Flaubert nagy regényének mintájára sodorja, és az *Érzelmek iskolája* fel-feltűnik mint a főhős kedvenc regénye. Ez önmagában nem újítás: a régi regények is olvasták elő-deiket. Nemcsak Jadviga olvasta *Bovarynét*, hanem Bovaryné is a *Don Quijótét* (Bovaryné éppúgy falja a romantikus regényeket, mint Don Quijote a lovagregényeket), ahogyan az *Érzelmek iskolája* is tudatában van annak, hogy mi az, ami megelőzi: az *Elveszett illúziók*. Závada továbbá nem is szöveggként fordul Flaubert-hez – noha időnként idézi és variálja Gyergyai Albert fordítását –, hanem történetként, amely példázatos hatást gyakorolhat a regénybeli olvasóra és a regény olvasójára. Ez lehet kortársi regények befogadásmódja is. Závada hősnője úgy olvas egy „püspöklila borítójú regényt”, hogy azt hámozza ki belőle, amit ő nem ismer: „nemcsak ábrázolható, hanem ezek szerint létezik is a családi idill” (328.). De a Flaubert-regény nem épületesen példázatos; éppen ellenkezőleg.

Példáját először is egészen szó szerint kell érteni. Vannak jelenetek Zavadánál, amelyek amannak adaptációi: Adler Viola zebegényi születésnapja: Arnoux-né Saint-Cloud-i névnapja; Viola búcsúja Koren Ádámtól (*A fényképész...* legutolsó jelenete): Arnoux-né hí-res búcsúja Frédéric Moreau-tól (az *Érzelmek iskolája* utolsó előtti alfejezete). Ez a játék a régi nagy regénnyel semmiképpen sem kihívása annak, sokkal inkább Závada vonzó szerénységének jele. A valaha írt talán legtökéletesebb regénnyel szemben ugyanis csak el-bukni lehet, de emlékeztetni rá maga is a boldogság egy neme.

De mi ennek az emlékeztetésnek a mélyebb értelme? Flaubert sok mindennek az ele-jén áll, amihez Závada is kapcsolódik. A jelentéktelen vagy passzív hős, akivel főképp az időmúlás történik, akit inkább állapota, mint cselekedetei jellemeznek: „renyhe szív, munkátlan elme” (406., szó szerinti idézet Flaubert-től). A radikális illúzióvesztés mind a nyilvános, mind a magánélet körében. A nagy, laza, majdhogynem hányaveti ugrások az időben, amelyek ugyanakkor az időmúlást főszereplővé teszik. (Ezt nevezték „*la technique du blanc*”-nak.) A különösen ápolts és tiszta, ugyanakkor nem öncélú írói nyelv. A kommentár nélküli, szenvtelenül az eseményekre összpontosító cselekményvezetés. Az ilyesmihez azonban – talán az utolsó kivételével, ahol Flaubert viszonylag egyedül áll a korábbi regények objektív (enciklopédikus, illetve életvezetési) reflexiói és az utána kö-vetkező regények hatalmas önreflexiói között – nem föltétlenül kell visszalépni a kezdet-hez. Nekem inkább úgy tűnik, hogy Závada azért nyúlt vissza az *Érzelmek*hez, amiért az – mindennek ellenére – még a régi regényekhez tartozik. Hogy valami nemcsak ábrázolha-tó – létezik is. S ezzel visszajutunk a nosztalgiaához.

Ugyanis bármennyire a lenevelődés a Flaubert-regény iskolája, bármennyire megbukik majdnem mindenki az élet vizsgáján az alakok közül (s aki nem – mint Arnoux-né –, azon a pusztán idő végzi el romboló munkáját), az elbeszélte történet létezését – valóságát –, illetve jelentőségét még nem környékezi kétség. Sem abban az értelemben, hogy fennáll-e a regény klasszikus fikciója, hogy a dolgok úgy történtek, ahogy el lettek beszélve, sem abban az ér-telemben, hogy érdemes-e elbeszélni. S ez azt is jelenti, hogy mások történetében a magun-kéra ismerhetünk, ahogyan Koren és Viola fel is ismeri élethelyzetük analógiáját a Flaubert-regénnyel: Viola „az egészet a maga valóságának érezte, ha Korenre gondolt, a keserveset

és a szépségeset, még a túlságos hasonlóságot is” (409.). A valóság szilárdságának s értelme egyneműségének alapján, amely az ilyen hasonlóságokat alátámasztja, van mit elbeszélni és érdemes keresni az igazságot – ez sarkalatos módon hozzátartozik Závada regényének később tárgyalandó tétjéhez. A történet jelentőségének és igazságának autoritásán, az író mimetikus igényének fenntartásán, a racionalista pszichológián itt sok múlik, s a régi regény tulajdonképpen ennek példázata. Ezért jelenik meg a megtartó, konstruktív példa (persze elérhetetlen példa), és nem a felbontó, dekonstruáló idézet szerepében.

Ez nem kockázatmentes vállalkozás. Kockázata a szemlélet bizonyos reflektálatlan naivitása lehet. A régi nagy regények szemlélet- és formálásmódja ugyanis egyáltalán nem vészett el a modern kultúrában – s nemcsak azért, mert élvezettel és megrendüléssel olvassuk a klasszikus regényeket –, hanem jelen van a színvonalas szórakoztató irodalomban, a lektűrben is. Jelen van a történelmi, a kamasz-, a szerelmes regényekben, a regényes életrajzokban, a régi nagy regények *sequel*jeiben (cselekményfolytatásaiban), *pastiche*-aiban (modor-utánzataiban) és adaptációiban. Jane Austen bámulatos regényeiből több tucat ilyen készült csak az elmúlt évtizedekben.

Závada Pál – azt hiszem – tisztában van azzal, hogy regényeinek van érintkezési pontjuk a lektűrrel, s erre őt nem a szokatlanul és örvendetesen nagy népszerűségének kellett figyelmeztetnie. A történet elmesélésének közvetlenségében rejlő naivitást nála a furfang ellensúlyozza, a már említett rejtvénytyszerű regényszerkezet a maga rendkívüli pontosságú illeszkedéseivel (nincs az a szűrőpróba, amely ne dicsérné a történet elgondolásának és kidolgozásának körültekintő alaposágát), valamint *A fényképész*... még bővebben említendő technikai újítása, az „elbeszélői kórus” megteremtése.

Persze az a kérdés, hogy Závada Pál a régi nagy regények nyomvonalán magas színvonalú lektűröket vagy figyelemre méltó modern regényeket ír, ilyen egyszerűen nem válaszolható meg. S tulajdonképpen – a magyar irodalom helyzetétől eltekintve – semmi sem kényszerít arra, hogy egyértelmű választ adjak. A „lektűr” és a „regény” között ugyanis – ahol van színvonalas lektűrirodalom, ahol a szórakoztató és népszerű irodalomnak legalábbis a java nem a súlyozott átlagú közönség vélt igényeinek mechanikus kiszolgáltatását jelenti – nincs szakadék és lehetséges az átjárás. Ahogy „az elbeszélés nehézségeinek” egy évszázada napirenden levő fölvetése nem szavatolja a magas minőséget, a kérdés zárójelbe tételének viszont meglehetnek a maga igen komoly okai. Ilyen ok Závadának az a vágya, hogy az irodalmi ténnyt újra társadalmi ténnyé tegye, s művével – igen! – hozzájáruljon olvasóinak társadalmi öntudatához.

2. Egyet fizet, hármat kap

A fényképész utókorában fejezetenként váltogatva három – időben világosan elkülönített – történet bontakozik ki, amelyek egymással való összefüggései a regény folyamán fokozatosan tűnnek elő, hogy aztán az utolsó – valójában az utolsó két – fejezetben összeérjenek. Ez – a régi regényirodalomból jól ismert váltakozás – a kortárs irodalomból távolról emlékeztet az *Emlékiratok könyvének* szerkezetére, ahol a főhős gyerekkorának, felnőttkori berlini életének és az ott általa írt regénynek a fejezetei váltogatják egymást. Mivel Nádas és Závada ugyanabban az irodalmi közegben él, a hatás nem is zárható ki, de mégis alapvetően másról van szó. Említettem, hogy a tartalomjegyzékben érdekes újitásként a három szál vagy fonat külön címet kap. Az 1. fejezettel kezdődő címe *Holtak, rabok, miniszterek*, a 2.-al kezdődő *Nótafák és biciklisták*, a 3.-al *Érzelmek és iskolák*. (A regény tizenkét fejezetből áll.) Ha komolyan vesszük ezt az írói instrukciót, akkor arra kell kilyukadnunk, hogy tulajdonképpen egymás alá-fölé bújtatva három kisregényt olvasunk. Méghozzá egy történelmi regényt, egy kamaszregényt és egy szerelmes regényt.

A történelmi regény a falukutató mozgalom két alakjának párhuzamos története 1942-től a vészkorszakon, a Rákosi-diktatúrán, '56-on keresztül az utána következő pere-kig. De a sugárzó tehetségű, vonzó vezéralak, Dohányos László és rajongó famulusa, a zsidó Adler Jenő mellett a dél-alföldi mezőváros és a szomszédos „tót óriásfalu” lakói – gazdák, piacozó kofák, a lázadó ifjú agrárszocialista, a tanár, a zsidó orvos és fényképész – is beleszövődnek a történetbe. A zsidók közül kerülnek ki a holtak, Adler '56 előtt, majd utána megint rab, másokat úgymond szabotázsakcióik miatt börtönöznek be, s Dohányos, valamint a forradalmár földmunkás Dusza János lesz miniszter. A többiek pedig a kamaszok szüleiként és nagyszüleiként tűnnek föl a következő történetfonatban.

A kamaszregény hőse Koren Ádám (jelentésszerű szlovák név, mint megtudjuk a regényből; jelentése „gyökér”), akinek mindkét nagyanyja, gyermekként apja és anyja, de még leendő osztályfőnöke is szerepel az említett fényképen. Idő: az 1967/68-as tanév, az osztály a VII. A serdülők kakaskodásai és buzgóságai közepette kibontakozik egy viszonzatlan kamaszszerelm, amely mintegy prefigurációja a későbbi felnőtt szerelmi történetnek. S a háttérben ott van a felnőttek titka – minden kamasztörténet szerves része –, a felmenők sötét vagy csak okosságból elhallgatásra ítélt titkai, amelyek itt politikai tabuk, régebbi ('44-, az 50-es évek- vagy '56-beli), de éberem számon tartott cselekedetekre, üldöztetésekre és szenvedésekre vonatkoznak, amelyek ismeretlenül is alapvetően befolyásolják a később születettek életét.

A szerelmes regény hőse ugyancsak Koren Ádám, egy évtizeddel később kezdődő életszakaszában (1977 és 1993 között). Ekkor bontakozik ki nagy, beteljesületlen szerelme Adler Jenő lánya, Viola iránt, akit egy franciaországi utazás során ismer meg. A történet mellékszereplői között ott van Viola állhatatlan férje és annak szeretője (később Korené is), egész társaságuk, köztük Dohányos fia, a 80-as évek laza, félértelmiségi kompániája, amelynek peremén fölűnik a repülő egyetemek, szamizdatok, aláírási akciók népe, s természetesen jelen vannak az előző szálak egyes alakjai is. De semmi sem történhet a főhőssel, még „a mindent megfordító, roppant csoda” sem (406., a rendszerváltás), ami kikökenetné. A szerelem kitöltötte és kiűritette a szívét.

A „regények” e suta váza még csak összefoglalónak sem teszi meg, még hozzá többek között azért nem, mert mégsem tekinthetünk el a szálak egymásba sodrásának következményeitől. Ezzel a sodrással minden sodródik a nagyszabásúból a kisszerű felé. Az emberek, a nemzedékek. S ha mégis egy pillanatra még fenntartjuk a „három regény” fikcióját, akkor ez egy bizonyos erősorrendet is jelent. Závada markánsabb színekkel fest a történelmi regényben és a kamaszregényben is, mint a harmadikban. Az emlékezetesség és a költőiség ott a Flaubert-re játszó stilizációban jelenik meg, s a nagyvárosi gomolygásban általában kevésbé plasztikus alakok keletkeznek, mint a másik két szálon.

A hanyatlástörténet olyan erős világtapasztalata az írónak, hogy lényegében mindhárom regényében megismétli. Ebből a szempontból is fontos a szintér áthelyeződése a nagyvilágból a kisvilágba, a közéletből a magánéletbe.

Ezért is a legemlékezetesebb, s alighanem művésziileg is a legértékesebb a regény első fejezete, amely mindennek mértékévé válik, s így kerül párba a könyv költői szépségű utolsó jelenetével. Dohányos feltűnése a harmadik bekezdésben, elegánsan, dölcegen, érett, fiatal férfikorban, teljes öntudattal és mindenkit (a lányokat szó szerint) lábáról levéző kedvességgel, hívei és tanítványai körében, egyszerre tudományos és közéleti tevékenységének terepén, a magyar társadalom bajaira gyógyírt jelentő kritikai elmélet birto-kában. Ez az ideális kiindulópont azonban – az író érti a módját – már magában az első fejezetben is alá van aknázva. Alá van aknázva a regény remek első mondatában olvasható dátummal: „Ezerkilencszáznegyvenkettő augusztusának első hétfőjén a lassan már szétszéledő piac kofasorán ismeretlen, úrféle kinézetű fiatal emberek álltak le vásárolgatni és kérdezősködni” (5.). Annak a fölmerülésével, hogy a falukutató távlatos és nagy-

szerű céljainál, a földművelési módok föltérképezésénél, a racionális, üzemszerű és piacra orientált gazdálkodás és az ilyet szorgalmazó, a szolgarendből kiemelkedő, parasztpolgári („gazdabirtokos”) típus csíráinak kutatásánál aktuálisabb kérdések is vannak, például az, hogy hol van a kifaggatott kofa fia vagy a zsidó doktor öccse. Azzal, hogy Dohányos tanítványai fintorogva idegenkednek a zsidó Adlertől, s csak mesterük szeszélyeként képesek elfogadni ímmel-ámmal az ő hozzájuk csapódását. Azzal, hogy egy elméletibb szinten magától Dohányostól sem idegen – mint ahogy történelmileg a népi mozgalomtól magától sem volt idegen – annak a szükségszerűségnek az elismerése, hogy a zsidóság „helyére szorítandó” (9., 154., eredetileg Németh László kifejezése).

3. A zsidó kérdés

Magyarországon a földkérdés megoldatlanságának – és ezzel a parasztsággal azonosított magyarság alapvető kérdésének – negatív szimbólumává a földesúr mellett – sok tekintetben és sok okból előtte – a zsidó bérlő és új földesúr lett. Párhuzamba került ez a zsidó kapitalistával (bankárral, nagykereskedővel, iparbárával, de még a kisvállalkozóval is) és értelmiségivel; az urbanizáció és a konkurencia kedvezőtlen, sokak számára végzetes következményeinek kézenfekvő szimbólumaival. Závada Pál társadalomkritikus falukutatói igyekeznek a zsidó kérdést nem faji, hanem társadalmi kérdésnek tekinteni, s a megoldást a földreformban látni. A finom díszítésként azonban nehéz megvalósítani, nehéz így érezni egy hatalmas és sokáig győzedelmesnek tűnő világáramlat ellenében, amelynek részeként Magyarországon is az antiszemita állam egymásra következő lépések sorában vette vissza az 1895-ben jogi értelemben teljessé vált zsidó emancipációt.

Csapdahelyzet alakult ki: a szegényparasztság társadalmi emancipációja mint a magyarság fölemelkedésének záloga logikai összefüggésbe került a zsidóságnak az emancipációtól való megfosztásával. A súlyos vagyoni egyenlőtlenségek kiegyenlítésének álmat, a redistribúciót a zsidó vagyon kisajátítása kínálta, amelyet viszont csak az egész zsidóság jogfosztásának keretében helyezhettek el. Ezt a csapdát azok kerülték ki, akik nyíltan vállalták a náci konzekvenciákat, és azok is, akik a kérdést zárójelbe téve csak a radikális osztályharc terminusaiban voltak hajlandók felfogni az eseményeket. A népi mozgalom közismerten nem volt zárt sem a fasizmus, sem a kommunizmus irányába. De a magyar út, a harmadik út keresői e csapda foglyai lettek, mert az ellentmondásra elvi megoldás nem létezett; a jogegyenlőség elvét sem felmondani, sem megvédeni nem tudták. Egyre több lett az elhallgatás, a letakarás, a tudomásul nem vétel. A komplett, elméletileg megalapozott program öntudatával részmegoldásokat és parciális elméletet kínáltak, amelynek hiányait érzelmi fűtöttséggel pótolták. A zsidó kérdésre nem volt elvi válaszuk. Maradt a jó zsidó–rossz zsidó személyválogatása, maradt egy mérsékelt antiszemitizmus, amelyet el akartak különíteni radikálisabb változataitól. Megdöbbentő dokumentuma ennek az ifjúkorában zseniális falukutató társadalomtudós, Erdei Ferenc levele Sárközi Györgyhez. Annál megdöbbentőbb, mert eszmetárshoz és baráthoz szól, aki történetesen zsidó, s együttérzést akar kifejezni – a második zsidótörvény 1938. karácsonyi betérjesztése alkalmából: „Azt is tudod bizonyosan, hogy ha emberi minőségemben is fölháborodok ezen az embertelen brutalitáson, és minden tiszteletre méltó politikai eszmére hivatkozva tiltakozom az ilyen módszer ellen, s minden együttérzésem – amennyi minden szenvedőnek kijár – a sújtottaké, az én magatartásom mégsem a filoszemitáé. Nyugodtabb időben lehet ilyen az ember, azonban én most magyarként reagálhatok ezekre a dolgokra, és így szólok hozzá. Nem vagyok kapható a zsidóság védelmében keresztes lovaggá lenni, azonban mindenre, amit tehetek, kész vagyok azokért a zsidókért, akik már nem azok, hanem sokkal különben magyarok, mint azok, akik most magyar-

kodnak.” (Tegyük hozzá ehhez Bibó István egykorú álláspontját: „A fődolog nem az, hogy ne legyünk antiszemita. Sőt, nagyon is nyugodtan legyünk azok. De ne hagyjuk, hogy ebben olyanok segítsenek, akik ettől nem szűnnek meg ellenfelek lenni.” Vagy említsük a leghíresebbet, Németh László 1943-as szárszói „késköszörüléses” tirádáját, amelyet Závada beleszó regényébe [154.]?)

Az úgynevezett negyedik zsidótörvény (1942: XV. tc.) történetünk kezdete után alig egy hónappal megoldotta a földkérdés zsidó vonatkozását, amennyiben földbirtokaik és bérleteik „átengedésére” kényszerítette a zsidókat. Ezután Dusza Jánosnak már nem lett volna módja a Fried-uradalom ellen aratósztrájkot szervezni. Zsidótörvények sora hajtotta végre a „helyükre szorítást”. A harmadik törvény (1941: XV. tc.) fajvédelmi okokból megtiltotta zsidók és nem zsidók házasságát, illetve szexuális kapcsolatát. Ez Dohányost személyében érinti. Szeretője, később felesége, Gerle Mária zsidónak minősül. A zsidóság ügye és a magyarság ügye azonban mindvégig elkülönül egymástól a szemében, s amikor a 4. fejezetben Dusza azzal szembesíti, hogy vidéken már nem a zsidók gazdasági megcsorítása, hanem családotul való elhurcolásuk van soron, ez a mindent tudó, mindenről tájékozódó, mindenre magyarázatot ismerő ember a nem-tudásba menekül, amely vésszen közel áll a nem is akart tudáshoz (84. kk.).

Így lép át a felszabadulás utáni időkbe. Keze tiszta maradt, s az új rezsim egyik – kisebb – vezetője lesz. Hamarosan azonban újra egyre tudatlanabbá és tájékozatlanabbá kell válnia, hogy pozícióban maradhasson. Ezt a ragaszkodást a bársonyszékhez Závada szépen készíti elő Dohányos háború alatti álmával, amelyben repülőgépen Sztálinhoz viszik, aki közli, hogy tervei vannak vele. Az okos férfi tudta – Szárszón is ez volt a közhangulat 1943-ban –, hogy a németek elvesztették a háborút. Egy pillantás a térképre elárulta, hogy utána milyen érdekszférába fog tartozni Magyarország. A racionális számítás megjelenik a vágyálomban. Dohányos nemcsak sorsosainak akar jót, s ehhez hatalmat, hanem önmagáért is nagy ember akar lenni, a jövő társadalmának 1. számú hajnalhasítója és formaképzője. Meg akarja mutatni erejét a világnak, magának, s nem utolsó sorban ifjúkori választottjának, akinek tanár apja – hiába volt Dohányos a kedvenc tanítványa – nem adta lányát a „senkiházi paraszthoz” (23.), inkább a zsidó konzerv- és likörgyáros, „a mi zsírunkon hízó tőkepezés kaszinóban hochmecoló, dologtalan fiához” (24.). Ifjúkori keserű tapasztalatok – lásd Németh László sérelmeit zsidó osztálytársaitól – a *ressentiment* sírig tartó forrásai tudnak maradni. Ilyen *ressentiment*-ban ölt testet Dohányos számára a Rákosi-diktatúra kritikája annak fellazulása idején. A diktatúra legfőbb vezetői zsidók, a néptől „idegen észjárással és ízléssel” (273.).

4. A magyar kérdés

A zsidó kérdés állandóan visszatér egy regény lapjain, amelynek nem központi témája a zsidó sors (vagy sorstalanság), amelynek szereplői közül kevés a zsidó, s azok is kivétel nélkül asszimilánsok, őseik hitéhez és szokásaihoz semmi közük nincsen, sajátserű zsidó érdekeket nem képviselnek. Ugyanakkor az író regénye címével egy mellékszereplő, a könyv elején meggyilkolt lokálpatrióta zsidó fényképész utókorává minősíti egész történetét. Mire magyarázzuk ezt? Az írónak valamiképpen mániájává vált a zsidó kérdés? Még e megfogalmazást is elfogadhatjuk, amennyiben azt tükrözi, hogy a zsidó kérdés a magyar társadalom mániájává vált. Nem abban az értelemben, hogy mindmáig megszállottja maradt volna a *ressentiment*-nak. Hanem az *elintézetlenség* értelmében, amely képtelenné tette – ahogy ez a rendszerváltás után, a szabad véleménynyilvánítás körülményei között kiviláglott – a kódolt és kódolatlan antiszemita beszéd elszigetelésére az evidens elutasítás, a megvetés eszközeivel. Aki így beszélt, nem kockáztatta a közéletből való

diszkvalifikációt, mert nem ütközött az erős és aktív erkölcsi közfelfogás falaiba. Nem gyakorlódott be az antiszemita közbeszéddel kapcsolatos társadalmi érzékenység, s akik mégis gyakorolják, azokat túlérzékenységből marasztalják el, s hajlamosak a *másik* szélsőség békebontó képviselőinek tekinteni.

Závada Pálnak szemmel láthatólag fundamentális tapasztalata ez. (Mint ahogy foglalkoztatják a xenofóbia más, szociálpszichológiailag feldolgozatlan, de talán mára már többé-kevésbé elintézett ügyei, mint amilyen a sváb kitelepítés – ebben a regényben – vagy a szlovák lakosságcsere – a *Milotában*.) A zsidó kérdést ott ragadja meg, ahol a legnyilvánvalóbban magyar kérdéssé vált, s ahol az irodalmi vita formájában (ezt nevezték népi–urbánus ellentétnek) megőrizte folyamatosságát. Ez pedig a XX. századi magyar népi írói–szociográfusi mozgalom antiszemita – súlyos veszedelemnek elsősorban az asszimilációt tartó – nemzeti radikalizmusa. Saját tradíciói is ide vezették: paraszti származása, de faluját kutató remek szociográfusi pályakezdése (*Kulákprés*, 1986; 1991²) is arra predesztinálta, hogy a népi-falukutató hagyományban és annak mai leszármazottai közt találja meg a helyét. Ez a hagyomány ragyogó a maga nemében. S kevésbé az róható föl neki, hogy a második világháború előtt magyar társadalmi – gazdasági és kulturális – problémaként fölvetette a zsidó kérdést, s ezenközben nem maradt mentes antiszemita sugallatoktól. A végső megoldás ugyanis minőségi változást jelent az antiszemitizmus történetében, amelynek nincs visszamenőleges hatálya: mást jelentett az antiszemitizmus Auschwitz előtt és Auschwitz után. Hanem az róható fel, hogy – egyetlen nagy kivételtől eltekintve – az iszonyatos kimenetel ismeretében sem érezte szükségét álláspontja gyökeres újragondolásának. A kivétel természetesen Bibó István katartikus tanulmánya, amely azonban nem érte el kívánt hatását, és magányos morális emlékmű maradt. Általánosnak inkább a „mi ügyünk” és az „ő ügyük”, a mi szenvedésünk és az ő szenvedésük különválasztása volt nevezhető. Egyfajta érzéketlenség, amely például Püski Sándor Veres Péterhez írott 1945-ös (és 2002-ben publikált!) levelében úgy fejeződik ki, hogy félti a népi írókat a „kiküszöböléstől”, mert – és ez az esetek nagy részében tárgyilagos leírás – noha német-, nyilas- és Horty-ellenesek, s a Szovjetunióval szemben pedig legalábbis semlegesek voltak, de „Magyarországon a magyarságnak az idegenekkel, köztük a zsidókkal egyenlő jogokat követeltek”.

A zsidó kérdés máig tartó feldolgozatlansága mint magyar társadalmi probléma, méghozzá a gondolkodásmód tekintetében alighanem mint a legsúlyosabb magyar társadalmi probléma jelenik meg Závada Pál regényében. S ebben alighanem igaza van. A cigány kérdéssel ellentétben nem maga a zsidó kérdés szociális probléma, sőt, ilyenként való beállítása maga is jellegzetes antiszemita agitáció. De a szabad nyilvánosság másfél évtizedében nem volt hazánkban egyetlen jelentős szociális kérdés, amelyben ne merült volna fel többnyire kódolt – de ilyen formában korántsem csak az úgynevezett szélsőségekre kiterjedő – antiszemita megnyilvánulás. A feldolgozatlanság és megoldatlanság legbeszédesebb tünete, hogy a magyarság nyilvános megvallása maga is antiszemita kóddá vált.

A kérdés súlya éppen abban mutatkozik meg, hogy nem zsidó történetet mesél el. Sőt, a három említett szál közül igazán lényeges szerepe csak az elsőben van, Dohányos történetében, illetve Adler Jenő párhuzamos történetében, aki szerelmes Dohányos feleségébe, szerelmes Dohányosba, szerelmes a népi mozgalom ügyébe, s aki ezért súlyos áldozatokat hoz – például magára vállalja '56 után a bíróság előtt Dohányos kiáltványvázlatának szerzőségét, vagy magára vállalja a 80-as években az őt faggató ifjú társadalomkutatók előtt a népi mozgalom kritikátlan apológiáját. S miközben látjuk a szerelmek viszonzatlanságát, magatartásának öncsaló alapjait, sőt, azt a vágyat is, hogy lehetett volna légyen ő annak az írásnak a szerzője, alakjától – mint ahogy Dohányosétól –, noha az ő sorsa is hanyatlástörténet, nem tagadható meg bizonyos nagyszabásúság. Mint ahogy

másoktól sem ebben a generációban és az előttük járóban: Koren apjától, anyai nagyapjától, Buchbindertől, a fényképésztől, Kaiser doktortól vagy Dohányos ama bölcs barátjától, aki a politikai pályáról való lemondásra biztatja őt. Koren nemzedékében mindennek nyoma sincs; majd minden jelentőségteljes esemény – ahogy ez valóban társadalmi normává is vált a Kádár-korszakban – a magánéletben zajlik, beszorul a kisvilágba: utazás, cserebomlások, házasság, házasságtörés, öngyilkosság, szerelem. Annál jelentőségesebb, ha olykor, váratlanul, itt is felbukkan a zsidó kérdés, mint valami minden aktualitását elvesztett s mégis átörököthető teher: „...olyasféle titokkal a mélyén, mint aminek nem is létezhet megfejtése, kérdezni sem érdemes. Van ellenben ezek szerint a szó érzelmi hangulatának határozott, átörököthető iránya.” (401.) S valahányszor a harmadik szál kisvilágában közéleti önmeghatározások, társadalmi cselekvés-lehetőségek merülnek fel, a zsidó kérdés is megjelenik a maga módosult formájában, s indulattal tölti meg az ellentéteket. Ha a II. világháború előtt az antiszemitizmus fő hivatkozási sémája a zsidók túlreprezentáltsága volt a vagyonosok körében, a szellemi életben és bizonyos foglalkozási ágakban, akkor – noha ez is megmaradt – később a fő hivatkozási séma, gyakran belső hatalmi harc kifejeződésekként, a zsidók túlreprezentáltsága lett a kommunista hatalomgyakorlók körében – noha ez is jelen volt (például a Tanácsköztársaság megítélésének alapjaként) a korábbi repertoárban.

Mint mondott, Závada nem zsidó történetet beszél el. De nem is antiszemita identitású karakterek történetét. Regénye leírását e kritikában az a felismerés nehezíti, hogy más a története és más a tétje. Története emberi és – ami az első szálát és a második szál titkát illeti – hatalmi viszonyok sűrű szövevényéről szól: Dohányos és felesége, Dohányos és Adler, Dohányos és Dusza, Dohányos és tanítványai; Koren és családja, iskolatársai, női, szerelme; Adler Viola és a férje, Viola és Koren, Viola és az apja, Viola és az öccseként szeretett Dohányos Michel, és így tovább. Tétje viszont a zsidó kérdés megoldódni nem tudása. Ám ha ezt nem a történet hordozza a hátán, akkor micsoda? Mielőtt erre válaszolnék, méltatni szeretném a történet és a tét különválásában megmutatkozó írói bölcsességet. Ugyanis ez adja meg *A fényképész*... kellő általánosságát. Lehetne zsidógyűlölről is történetet mesélni, de az nem idézné föl azt a társadalmi tény, amit Závada meg akart költeni. Őt ugyanis nem a magyar társadalomnak az a kisebbsége érdekli, amely egy csoporttal szemben, amelyet zsidónak nevez, aktívan ellenséges. Sokkal inkább az a széles körű passzivitás, védtelenség, bénultság foglalkoztatja, amely a legkülönbözőbb fajta antiszemita beszédet fogadja. S e beszédek közül sem a nyílt zsidózás – fizikai jellegzetességek kigúnyolása, negatív erkölcsi vonások tulajdonítása, összeesküvéselemzés – érdekli, hanem a többé-kevésbé leplezett vagy objektivizált antiszemita beszéd. Megoldása tehát az, hogy nem antiszemita indulatokat és érzéseket, hanem beszédmódokat ábrázol. Még hozzá különböző módokon. Egyrészt beszélgetéseket konstruál. Az első szálon két főszereplő, Dohányos és Dusza között (ahol Dusza – a deportálások részvételt teli tanúja, majd Rákosi kreatúrája és vakhitű szektás – ebben a kérdésben immunisnak bizonyul), a harmadik szálon pedig mellékszereplők, a történet peremén állók között. Másrészt az elbeszélői kórus nagy szónoklatai jelenítenek meg különböző álláspontokat, s az is előfordul, hogy e kórus és Dohányos között alakul ki párbeszéd.

5. Az elbeszélői kórus

Závada érdekes és mélyértelmű újítása. Az elbeszélő nem az író, nem is valamelyik szereplője, hanem egy láthatatlan és állandóan változó, hol pontosan meghatározott, hol meghatározatlan többszám. Az idézett kezdőmondat – önálló bekezdés, amely az *Érzel-*

mek iskolája kezdő mondat-bekezdésére utal: „Ezernyolcszáznegyven őszén...”, stb. – után ezt olvashatjuk: „Fogatot nem láttunk várakozni a templomsarkai gesztenyék árnyékában...”

Ez az ötlet lehetne a régi regényíró mindenható és komótos biztonságának megkérdőjelezése, s az írótól magától sem áll távol – egy fontos önkomentárjának tanúsága szerint – ez a gondolat: „...a szóban forgó művet afféle posztmodernnek mondható stílusjegyek szeplőzik – például az elbeszélők kilétére vonatkozó bizonytalanságok és egyéb léhaságok...” Valójában ez éppolyan távol áll a posztmodernről, mint a Závada-féle idézés. Az elbeszélők kilétére vonatkozó bizonytalanság nem terjed ki magára az elbeszélésre és annak igazságára. Sőt, valójában éppen azt kívánja megszilárdítani, magára vállalva a klasszikus regény két fontos elemét, a világról való tudás közvetítését és az erkölcsi ítéletet.

Az elbeszélői kórus, miközben a hármas szövevényű történetet elbeszéli, egyben tehermentesíti is azt. Föl kell figyelniük arra, hogy Závada regényében nagy tudást halmozott fel. Ugyancsak az előbb idézett önmagyarázat szavaival: „e könyv mondatai szembeülést ajánlanak némely elődmondatokkal: tudniillik a népi-nemzeti írómozgalom ’45 előtti hőskorának bizonyos okfejtéseivel, később pedig a pártállamhoz való – mondjuk így – alkalmazkodásaival”. E mondatoknak azonban csak kisebb része izesül a történetbe, nagyobb – enciklopédikus szélességű – része a kórus szövegeiben talál a helyére. Ez az a formai megoldás, amely lehetővé teszi azt, amit a történet és a tét bizonyos mértékű különválásának neveztem. A könyv alakjai közül néhányan valóságos személyekre emlékeztetnek, elsősorban Erdei Ferencre és Márkus Istvánra (fenntartva a „ha, akkor az véletlen” fikcióját). Szóba kerülnek egy-egy utalás erejéig más valóságos alakokra – Németh Lászlóra, Reitzer Bélára, Püski Sándorra, Illyés Gyulára stb. – emlékeztető személyek. A szellemi háttér azonban a kórusra van bízva. A mindig változó többes számú általános elbeszélő alany rendkívüli gazdagságban rekapitulálja azokat a nézeteket, sémákat, beszédmódokat, amelyekben ’45 előtt és után az antiszemitizmus megjelent. Mind ez idáig kevéssé méltatták Závada Pál olvasói és feldolgozói munkáját, történelmi hitelességét, amely ugyanakkor nagyvonalúan elkerüli a dokumentarizmust. Célja ugyanis annak a személyeken túli és a személyeket megelőző közbeszédnek a megidézése, amely egykor nemcsak Erdélyi Józsefet és Darvas Józsefet, hanem mondjuk Matolcsy Mátyást és Bibó Istvánt is összefűzte, s amely előbb lappangva, utóbb nyíltan máig fennmaradt.

Závada regénye – kivált a történelmi-politikai síkon – nem spórolja meg az erkölcsi ítéletet. Nem lehet kétséges, hogy a legjelentékenyebb és egyik legvonzóbb figura, Dohányos – a minden elvtelen karrierizmusában sziklaszilárdan mögötte álló feleségével együtt – a morális lepusztulás példázata. A regény azt sem leplezi, hogy Adler hűsége és hősiessége mögött a befogadás szorongó vágya áll: ő egy életet tett fel arra, hogy illetékes kézből megkapja a magyarra ütés gesztusát – olyasfélét, amelyet a valóságban Sárközi György kapott az idézett levélben Erdei Ferentől.

Am a regény még mélyebb morális meggondolását egy nyelvtani alak, az elbeszélői kórus többes szám első személye tartalmazza. Ez pedig minden magyar nyelvű beszélő – elsősorban az elit – morális felelősségét veti föl egy beszédmód kialakulásában és fennmaradásában. Távol áll ez a gondolat a kollektív felelősség hangoztatásától, amely éppen ebben a kontextusban baljós, hiszen a náci kollektív bűnt tulajdonítottak a zsidóknak, a győztesek pedig a németeknek és a magyaroknak. De ha nincs is a kollektív felelősségre vonhatóság értelmében kollektív bűn, a kollektív felelősség tudata individuális érzésként megjelenhet. Felelősséget érezhetek mint magyar ember – mint a magyar társadalom tagja, aki részesül annak történelmi és szociokulturális örökségében – olyan beidegződésekért, amelyeknek eredetéhez születésem és származásom véletlene okából nincs közöm. Ezt az önvizsgáló felelősségtudatot valószínűleg az elbeszélő, amikor magára veszi, magára próbálja az antiszemita közbeszéd megannyi regiszterét. Azt ajánlja olvasójának,

hogy ismerje föl ezek tartalmát és történelmi összefüggéseit – osztozzon a felelősségben. Az elmaradt feldolgozást kínálja.

Hátra van annak vizsgálata, hogy milyen művészi sikerrel teszi ezt. Az elbeszélői kórus ötlete gazdag lehetőségeket kínál. Veszélye, hogy az, amit tétnek neveztem, végleg elszakad a történettől, és a regény szétesik. Ezt Závada azzal kerüli el, hogy mesterien váltogatja, s olykor keveri a kórus történetmondó és reflektáló szerepét, s így az utóbbi a cselekmény olyan integráns szellemi hátterévé válik, amelyből újabb cselekmények bontakozhatnak ki. Így bomlik a kar az egyik fontos jelenetben – amelyben éppen Dohányos egykori tanítványaiból és minisztériumi beosztottaiból áll – egyedekre, hogy Dohányos az ő kérdéseikre és ellenvetéseikre reagálva fejthesse ki aktuális álláspontját a zsidó kérdésről (143.kk.).

Hogyan beszélhető el a történet többes számban? Azt mondanám, hogy a pletyka, a megfigyelői jelentés és a tanúvallomás közti háromszögben. A *fényképész*... zömmel olyan eseményekből áll, amelyet kifürkészhetnek olyanok is, akik nem részesei azoknak. Máskor a korábbi szereplők – például a falukutatók – húzódnak vissza a kórusba. Mivel a megjelent kritikák ezt kitűnően leírták, őket idézem. Bazsányi Sándor írja: ...az általános grammatikai alakzat konkrét alanyai rendre váltogatják egymást – egy olyan tág, ...családiás körön belül, amely többféleképpen rétegződik, differenciálódik, például: magyarországi szlovákokra és magyarokra, vidékiekre és városiakokra, antiszemita magyarokra és zsidó magyarokra, nőkre és férfiakra, megalázókra és megszorítottakra, kínzókra és megkínzottakra... Vagy éppen azokra, akik az ötvenes években félték a fekete állami autótól, és azokra, akik benne ültek...” Károlyi Csaba írja: „a rejtélyes grammatikai »mi« meghatározza az egész elbeszélést, sajátos gyanúra épülő légkört tart életben folyamatosan. Ez a »mi« hol a falusi népet jelenti, hol a falukutatókat, hol éppen kocsmatöltelékeket, katonákat, osztálytársakat, pribékeket, kommunistákat, ávósokat vagy kurvákat jelöl.” A regény narratívájának hátterében pedig a történelem narratíváját nyilasok, főpapok, szociográfusok, interjúvolók s mindenféle egyéb népek beszélik el. Mindebben – a tét komolysága, olykor halálos komolysága ellenére – van valami bizalmas, kedélyes, valóban családi. Kivégeznek, besúgnak, bebörtönöznek, de minden ismerős. A kommunikáció ádáz, a metakommunikáció otthonos. A flaubert-i szenvtelenség mintájához erős mikszáthi vonások társulnak.

Ennek az eljárásnak a játéka megint csak Závada írói furfangjához vezet bennünket. A megfigyelés fikcióját mindenütt elfogadhatóvá kell tenni: az író nem fogy ki a leleményből. A megoldhatatlan nehézséget az intim jelenetek támasztják, amelyek lényegéhez tartozik, hogy senki nem látja. Koren és Viola búcsújában az író nagyvonalúan el is tekint az elbeszélői kórus alkalmazásától. Csak az utolsó mondatban tér vissza hozzá, mintegy az egész mű zárlataként egy többes számmal egészítve ki Flaubert „Más nem történt”-jét: „Szerintünk más nem történt.” (413.) Máskor viszont erőlteti. Mivel ördögös agyafúrtságban nem versenyezhetünk az íróval, biztos elfogadtatná velünk, hogy a Prága környéki vadászkastélyban Dohányos és Dusza fontos beszélgetését kihallgathatták azok a – bizonyára magyarul is tudó (ám azt el nem áruló, hanem Dusza „özönvíz előtti szlovákjára” hallgató – 270. k.), s bizonyára beszervezett – kurvák, akikkel előzőleg hancúroztak, de az ilyesmire mondják, hogy túl van spilázva. Ez, és még néhány ilyen azonban valóban csak szeplő Závada szépen kivitelezett, gazdag értelmű formagondolatán.

6. ?

A történet a jelentéktelenségbe torkollik. Fokozatosan beszűkül középszerű hőse, Koren Ádám éveket pergető, tartalmatlan életére. Lehetnek, akik visszarévednek arra a démonikusabb, szélsőségesebb életre, amely a *Jadviga párnájában* áramolt, s lehetnek, akiknek a

széles történelmi tabló és a domesztikált rezignáció közötti feszültség áll közelebb a szívéhez. Bárhogya is vélekedjünk, *A fényképész*... megválaszolja kérdéseit, a regény bensőleg kerek egész.

De kering a levegőben egy kérdés a regény hatásával kapcsolatban. Vajon hozzá tud-e szólni a társadalmi problémához? Az eddig megjelent kritikák közül csak Elek Tibor jó szándékú és sok tekintetben figyelemre méltó írása foglalkozott a zsidó kérdés centrális jelentőségével a regényben. De ezt aránytalanak, túlzónak tekinti: „A zsidókérdésnek az ilyen mértékű középpontba állítása (újra és újra előtérbe hozása) azonban azt a látszatot keltheti, mintha a 20. századi magyar történelemnek más fontos, hasonló súlyú kérdése nem is lett volna... Másrészt a regény összefüggésrendjéből kiolvasható szerzői hang szerint a zsidók bármifajta megkülönböztetése a magyaroktól már önmagában bűnös dolog volt, amitől, ha nem is mindig egyenesen, de elvezetett az út a holokausztig (ezért marasztaltatik el a népi írói mozgalom is egységesen a regényben). Ez azonban egy mai viszonyokra érvényesíthető álláspont visszavetítése a múltba...” Závada nem ezt sugalmazza. Nem igényel kivételezettséget a zsidó kérdésnek, s távolról sem hozza szükségszerű összefüggésbe a diszkriminatív gondolatokat és a gyilkos tetteket. Történelmi fejezeteiben azonban valóban a mai magyar társadalom elintézetlen problémájának keresi a genezisét, és ezenközben szakít azzal a magamentséggel, amely a felelősséget teljes egészében a végső megoldásban részes cselekvő tettesekre, uszítókra vagy az idegen megszállókra hárítaná. Ennyiben a Bibó-tanulmány hagyományához fordul vissza, s mivel az hatástalan maradt, nem is véletlen, hogy szerzőjének alakja és története nem kaphatott helyet a regényben, s szellemét csak az egész képviselheti.

Regénye hatása az író olyannyira foglalkoztatja, hogy a Palládium-díj átadásakor tartott beszédét ennek szentelte. Felsorolta könyve jellegzetességeit, melyek közül a leglényegesebbek: magyarságfogalma magyar, szlovák, német, zsidó és egyéb magyarsággal számol (elméleti nyelven úgy mondhatnánk, hogy nem etnicista, hanem szerződéses alapú ez a magyarságfogalom); a zsidó kérdést magyar sorskérdésnek tekinti; a nemzet nem pusztán áldozat, hanem tettes is. Formulája így szól: „bár létezne oly nemzeti spektrum, amelybe könyvem betagozódhatna. Ha tehát a fentebb felsoroltakkal együtt mutatna nemzeti irodalmunk közepébe. Mely meritum így ugyanis nem oda esne, ahová a nemzetinek mondott irodalom önnön sűrűsödési pontját egyébként tájolni szokta. Az a magyar nemzeti irodalom ugyanis, amellyel ez esetben számolni kéne, jelentősen mást foglalna magában, mint az, amit e fogalom manapság használatos értelme kijelöl és (mint a nemzet sorskérdései terepét) a maga számára lefoglal. Tisztelt Közönség! bár úgy állhatnék tehát Önök elé most ezzel a könyvvel, mint nép-nemzeti író!”

Vajha.

HÁTRAHAGYOTT TEKINTETEK AVAGY A TOLERANCIA NYELVTANA

Závada Pál: A fényképész utókora

Závada Pál új könyve komoly kihívás elé állítja olvasóit. Minden egyes olvasóját, és a kritikát is. Számtalan rafinált csapdát rejt magában. Már fülszövege magától értetődő tényként – s nem csupán a kiadó által „szándékolt”, lehetséges értelmezésként – említi, hogy a címben jelzett utókor mi vagyunk. S e szövegbe csalogató gesztus a kötet működését is megelőlegezi. Hiszen olyan közösséglehetőséget ajánl fel alapként, ami csak az olvasás folyamatában (s még inkább a visszapillantó értelmezésben) ölthet alakot, s mikor formát nyer, inkább tűnik végpontnak, az olvasás elért tétjének és tudatos döntés eredményének, mintsem kiindulásnak. S minél előrébb haladunk e regényes szociográfiában (vagy szociográfiaszerű regényben), annál nehezebb betölteni e felkínált – de nagyon nehezen kiérthető – pozíciót, mivel ez az „előírt intenció” (felerősítve a folytonos olvasás vágyával) egyre inkább egy ellenirányú „törekvésbe”, a könyv által kiváltott kérdésfeltevési kényszer elhatalmasodásába ütközik. *A fényképész utókorában* azonban nem a történet egészlegességét firtató s – kortárs prózát olvasva – ismerősnek ható bizonytalansággal találkozunk, mert itt végül minden összeér, és a sok szál (szó szerint is) egy képben fut össze, sőt egy képből is fut ki, hanem olyan elbeszélésmóddal, ami más módokon ad okot nyugtalanságra.

A többes szám első személyű – akár az olvasóval való együtt haladást és rokonszenvet jelölő, akár éppen ellenkezőleg, egyfajta távolsághoz vezető, fejedelmi többesre emlékeztető elbeszélői onnipotenciát implikáló – narrációt sokan, sokféleképpen használták, és használják ma is, de ami itt történik, az példa nélküli. Mert e könyvben a többes szám első személyű elbeszélésmód egyszerre tűnik az olvasóval való megegyezésnek (valamiféle szerződésnek, erősebben fogalmazva: konszenzusnak) és olyan csoportokkal való „közösségvállalásnak”, ami – enyhén szólva is – igencsak kényelmetlen. S éppen amiatt oly felkavaró e szélső helyzetekig vitt alkalmazás (e forma lehetőségeinek egyedi, szokatlan jellegű kiaknázása), mert rendhagyó használata csupán akkor ismerszik fel, mikor már késő, mivel a befogadó betalálván az epikai világba már nem nagyon szeretne a könyv vége előtt kihátrálni belőle; s még akkor sem, ha kellemetlen kiállnia az azonosítás próbáját.

E különös beszédmód ugyanis egy ideig csak lebeg, lebeg, olyannyira, hogy a kötet elején még könnyen hiheti a befogadó, hogy mindentudó, kedélyesen idejétmúlt, otthonosan ismerős narrátor vezeti kézen fogva, ám aztán egyszer csak (talán szövetségserűen alig-alig visszakereshető helyen) kiderül, hogy ez az elbeszélésmód igenis „lehorgonyozható”, és pontosan beazonosítható, hogy kiktől és melyik, milyen nézőpontból válik láthatóvá és meghallhatóvá (vagy: kihallgathatóvá) a történet. A történet, ami az itt élő emberek magán-történeteiben, egyéni életesemények formájában – tehát határozottan többes számban – ölt alakot, noha a 40-es és 90-es évek közötti Magyarország „egyetlen” valóságára irányul. S e könyv így szerkesztésmódjával sejteti, hogy bár a történet (lehet) egy, a történelem nem: hiszen egyetlen tekintet sem képes átfogni az ország időben és térben változó arcának fény- és árnyjátékait, és nincs egyetlen (közös) emlékezet sem, csak egymás életútját metsző emlékezők vannak, akiket újra és újra ki kell hallgatni, vallatóra kell fogni, hogy elbeszélőkké váljanak. S az olvasó könnyen és akaratlanul olyan helyzetben találhatja magát, ahonnan

távozni szeretne. Ám hiába: akár zsidók vagonokba tuszkolásáról, akár nyilasok, ávósok, pártvezérek és párttitkárok eset- és élményszámolóiról van szó, mert nem mehet sehová, mivel korábban elfogadta e könyv mozgástörvényeit, s éppúgy fogva tartja a többes szám első személyű elbeszélés, mint saját azonosulási szándéka. S noha nehéz olyan szövegvilágban bolyongani, ahol nincsenek (akár arisztotelészi, akár lessingi értelemben vett) hősök, akikkel jól (komfortosan) lehetne azonosulni, de valami mégis úgy működik e könyvben, hogy nem lehet letenni. A lépre csalt olvasó, ha keserű szájjal is, de tovább olvas, s valami megédesíti erőfeszítését, miközben az azonosítás lépésről lépésre azonosulássá alakul. Az elfogadó viszonyulás naiv vágyára termé-szetesen az is csábítja a befogadót, hogy a korábbi Závada-regények felajánlották az alig reflektált olvasás lehetőségét. S innen nézve e könyv saját narrációját, ennek az elvárásnak a túlteljesítéséről – és ironikus kifordításáról – is beszélhetünk, hiszen most aztán megkapja az olvasó, ami „jár” neki: kedvére azonosulhat, sőt, nem is tehet mást. Mi vagyunk, akiket vagoníroznak, és mi vagyunk, akik vagoníroznak, mi telepítünk át másokat, és minket telepítenek át; minket jelentenek fel, és mi jelentünk fel másokat; és miközben megfigyelünk, meg is figyeltetünk. A tekintet, amibe kíváncsian belepillantunk, a sajátunk.

S e „szembenezés” feltűnően kerüli a kliséket. A kézhez álló politikai áthallások és a történelem elbeszélési kísérleteinek bevált témái (például, hogy ki, hogyan és miért is csinálja mindazt, ami „történendő”, ki vagy mi legyen a mondatok cselekvő, logikai alanya) helyett *A fényképész utókorában* mindenekelőtt egy mindennapi (s ennyiben e két előbbi „területet” is felölelő) életérzés nyelvi lenyomata, egy hangsúlyosan nyelvívé tett tapasztalatot gyakorolja a legnagyobb hatást befogadóira. Elgondolkodtató és magával ragadó ugyanis az a szórendi játék, ahogy egy-egy oldalon belül egyes mesélők cselekvő igéből–mondataiból apró módosításokkal szenvedőket és műveltetőket transzformálnak mások, ahogy alany és tárgy váltakozik a nézőpont- és elbeszélőváltásokkor, mert e grammatikainak tűnő variációkban nem csupán nyelvészeti szempontból tárgyalatik az akaratlagosság és szándéktalanság „kategóriája”, hanem sokkal terheltebb és kényesebb politikai témák kontextusában is. De valahogy mégiscsak tehermentesítve. Ehhez hasonlóan egyszerre nyomasztó és szórakoztató az is, ahogy az akaratlagosság és szándéktalanság nyelvtani alakváltozatai egybecsengenek a szereplők élettani és politikai (pár- és sok esetben párkeresési) stratégiáinak természetével.

Ez az elbeszélésmód ugyanakkor – összetettségéből adódóan – meglehetősen ambivalens következményekhez vezet. Eldönthetetlen például, hogy e könyv egészére a töredékesség vagy az egyetemesség jellemzőbb-e, mivel mindenki, aki valamiféle közösségi identitással rendelkezik, szóhoz jut(hat) benne, ennek ellenére azonban továbbra is megválaszolhatatlan marad a kérdés, hogy „mindenki” beszédjéből kialakulhat-e egységes hang. S ennek a – meglehetősen súlyos – problémának egy másik oldalára is fényt vet a szöveg kezdő- és állóképének „sorsa”, az értő szemlélő által nem szemlélt fénykép státuszának esete, tudniillik hogy mit ér (el) – egyáltalán ér-e valamit – egyetlen értő befogadó nélkül egy kép? S folytathatnánk a kérdések sorát: sok kis meséből összeáll-e embercsoportok, országok története? Mikrotörténelmekből újraalkotható-e a történelem vagy akár egyetlen történet? Beszél-e egy kor? Ha igen, hogyan? Visszaadható-e ez a korban élő emberek beszédével? S ezzel a nézőpont problémája is beszívárog a kötet diskurzusába: léte-

¹ S ezzel az önreflexív, a művészet (beleértve az iparművészetet is) célját firtató ötlettel az olvasónak a szöveg végén mindenképpen találkoznia kell, hiszen konstatálni kényszerül, hogy bár számára a (fény)kép (története, és utókorának története) „összeállt”, tragikus módon a kép- és regényszereplők számára nem. A fényképész hagyatéka úgy marad meg, hogy voltaképpen elvész potenciális értelmezői (pl. Adler Jenő vagy Viola) számára. A lehetőséggel senki sem él; s a hagyatékról kiderül, hogy nem hagyományozható.

zik-e ártatlan pillantás? A fénykép – mint kvázi-objektív szűrő – nem ilyen-e?² Hagyományozhatók-e tekintetek szavak nélkül? Mennyire, hogyan beszédes egy fénykép?³ Ha beszél, miről árulkodik, a modellről, a fényképészről, a kor képi kultúrájáról vagy inkább ideológiájáról? S egy megörökített pillanat hogyan viszonyul az örökkévalósághoz? Örököskül lehet-e hagyni egy fényképet? Vagy a kép szó nélkül mindig halvány, mint egy hasonlat, a valóság mása-képe, s csupán leendő korok lomtalanításának terméke? S e kérdések mögött ott sorjázik a kötet olvasásakor legaktualizáltabb is, hogy tudniillik leírható-e egy kép, és leírható-e egy kép története? – az ekphrasis teljes esztétikai problémakörével,⁴ éppúgy, mint a realizmuséval vagy a reprezentációéval.

S bár az ezekhez hasonló kérdések hol sűrűbben, hol ritkábban szegélyezik az olvasási folyamatot, sosem tűnnek el, ahogy az elbeszélők személye is hol jobban, hol kevésbé, de állandóan változik. S ennek az önmagát variáló módszernek a technikai oldala egyszerűen lenyűgöző és provokatív. Egyedülálló abban az értelemben, hogy talán csak Esterházy *Harmonia caelestis*ének első felével, az abban egyes szám első személyben fogalmazó (különféle apákat implikáló) különböző narrátor-alakokkal állítható párhuzamba (ahogy ott a sok hitelesen rajzol ki egyet, az „én”-ek egy – mindig más – „édesapám”-at, az apaság archetípusát, úgy itt a sok „mi” egy olyan tág „mi”-fogalmat hoz létre, amibe tényleg mindenki besorolódhat, s ezáltal a szöveg egy korszak történetét is képes lesz felidézni). Amíg azonban Esterházynál, könyve második felében a hitelességet egy gyermekszem ártatlansága garantálta (s nem példa nélkül: Kertész *Sorstalansága* vagy Nádas *Emlékiratok könyve* című regénye ugyanezzel a módszerrel dolgozik), addig itt mintha az lenne az „ötlet”, hogy a sok-sok nem tiszta tekintet talán inkább képes visszaadni egy „piszkos” kort, mint egy szeplőtlen szempár. És ez igencsak provokatív sugalmazás. S nemcsak történelemfilozófiailag. Mert itt ismét beleütközhetünk az ekphrasis vizuális és verbális mimézist érintő és a reprezentáció mibenlétét firtató „árnyába”. Amit egyébként olyan korábbi szociografikus Závada-írások is felerősítenek, mint a *Kulákpérés* vagy a *Mielőtt elsötétül*. S ezért is tompítanám a fülszöveg által említett trilógia-ötlet élet. Noha tagadhatatlan, hogy a három „regény” (*Jadviga párnája*, *Milota*, *A fényképész utókora*) visszatérő szereplőivel, rendhagyóbb elbeszélői módszereivel megelőlegezi a párhuzamba állítást, de más szempontok figyelembevételével, például az epikai világteremtés hasonlóságai (és minden leírásának ötlete) miatt *A fényképész utókora* éppoly közel áll a *Kulákpérés*hez vagy a *Mielőtt elsötétül*höz, mint a „trilógia” másik két darabjához.

Bárhogy is egyensúlyozzuk azonban az eddigi művek között ezt az új, szintetizáló szöveget, nem kérdéses, hogy a közeljövőben nehéz lesz e kötet említése nélkül akár a történelmi regény műfajáról, akár a történelem elbeszélhetőségéről beszélni. Hisz kétségtelen, hogy feledhetetlen olvasmánnyal találkozik befogadója; emlékezetesen nyugtalanító élménnyel. S éppen e kettősség miatt minden olvasónak magának kell eldöntenie, hogy képes-e önmagát e (fénykép)leírás hallgató utókoraként definiálni. Könnyen lehet, hogy hátrahagyott tekintetek szemébe nézni könnyebb, mint szavukat meghallani.

² E vonatkozásban igazán tanulságos felnyitni néhány fotógyűjteményt, például Kálmán Kata *Tiborc* című portréalbumát és Albert Bélától *A magyar szociófotó történetét*, vagy áttekinteni Fogarasi Klára *A régi világ falán* című válogatását, illetve egy fényképész „hagyatékát”, például Inkey Tibortól az *Egy fényképész visszaemlékezései*. Mindegyik példa más-más szempontból érdekes.

³ Felidézhetjük az *Árnyas fűtca* „esetét” is (Márton László: *Árnyas fűtca*, Jelenkor, 1999), hogyan lett a fotókkal illusztrált (fikció és valóság határainak elbizonytalanítását célzó) könyv ötletéből „egyszerű” regény.

⁴ A quintilianusi ekphrasismeghatározás értelmében a descriptio alakzatának célja: „a hallgatót nézővé tenni”. E fénykép kötetben betöltött szerepe egyébként sokban hasonlít az ekphrasis alapesetére: Akhilleusz *Iliász*-beli pajzsleírására. Ahogy ott a pajzs elkészültének leírása adja a volta-keppeni tárgyleírást, úgy itt egy kép keletkezéstörténete és utókorának e képre adott reakciója (be-nem-fogadásának eseménye) közé „feszül” a történet íve. S a tárgy leírása itt is történetének elbeszélésébe csap át.

Személyes földrajz

Déri Balázs: *Kézírás*

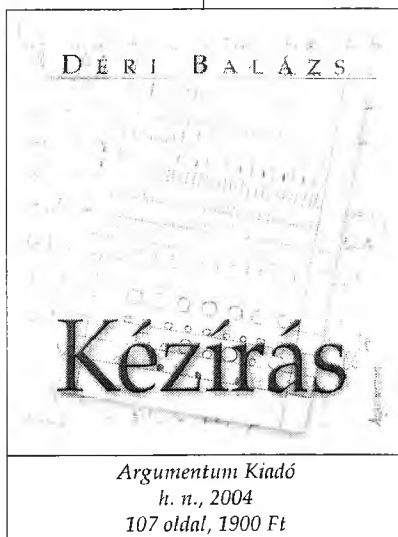
Déri Balázs második verseskötete a sokféle lírai beszédmódot felvillantó, ezeket különös módon egybeszerkesztő első verseskötethez, *Az utolsó szigethez* (Argumentum Kiadó, 2001) képest újfajta kompozíciós elvvel kísérletezik. A kötethez szervesen hozzátartozó utószó arról tájékoztat, hogy néhány vers híján a költő „mindent” közread, amit 2001 és 2003 között írt. Akkor ezt a kötetet egy költői – és természetesen biografikusan meghatározott – életszakasz tematikus ciklusokba rendezett gyűjteményének tekintjük? A költemények végén gondosan megadott dátumok és „születési helyek” a személyesség és esetlegesség látszatát erősítik.

Ám miért is ír valaki dátumokat a versei végére? Talán a versek az életrajz kitüntetett, nagy pillanatairól szólnak? (Nehéz döntenünk, hiszen Déri Balázst, a *lírikust* – aki élete derekán mint érett költő jelentkezett – sohasem láttuk farmernadrágosan, tréningruhásan, tornacipősen.) Vagy talán a kompozíció az ihlet és élmény illékonyságát a tér és idő meghatározott pontjaihoz akarja szögezni? A „leszögezés” a *Kézírás* versei esetében nagyon rossz kifejezés. A versek születésének helyszínei gyakran mitikus pontok közötti távolságok, s azt a csalóka érzést keltik az olvasóban, hogy utazás so-

rán, azaz két pont (minden esetben a tér szimbolikus pontjai) között születtek: *Oxford–Edinburgh, Oxford–Budapest, Paralia és Thesszalóniki, Athén és Marathón* között. A megfoghatatlant, a titokzatosat maga a megfoghatatlan, a titokzatos értelmezi. Van olyan vers, ahol nem is találunk dátumot, máshol a költő aprólékos gonddal határozza meg a költemény születésének idejét (pl. „2001. július 31. éjszaka háromnegyed 12” – ám figyeljünk fel, a vers címe éppen *Palimpszeszt*).

Ebben a véresen s egyszersmind játékosan személyes költészetben nemcsak az életrajz (a „történetesség”) határozza meg a verseket, hanem a költemények is ráírják magukat az időre, a mitikus „évre”, hiszen a *Kézírás* című kötet is éppen ötvenkét verset gyűjt egybe. A csúfolódás az esetlegességgel, az életrajziséggel a legelső trubadúr, Guilhem de Peitieu nyitóstrófáira is emlékeztet, ahol a költői én „bejelenti” („történetesen”, azaz szinte életképbe, vagyis történetbe ágyazva),

hogy a költeményét akkor „csinálta”, mikor elaludt a napon vagy elbóbiskolt lovaglás közben a nyeregben. Ezek a szándékoltan abszurd vagy groteszk költői „helyzetmegjelölések” a költészet naivan felfogott alanyiségait kérdőjelezik meg. Nem „meghatároznak”, hanem félreve-

zetnek. A romantika költőinél (különösen Petőfinél) a gondosan feltüntetett dátumok gyakran a költőileg is tudatosan megkomponált élettörténet és személyesség, a megfellebbezhetetlen romantikus egyediség fontosságára figyelmeztetnek. Ám azt sokkal nehezebb eldönteni, hogy a „bukás” után az agg Vörösmarty miért dátumozta legnagyobb gondossággal katasztrófa-költeményeit. Talán ez a vég időszámítása, a katasztrófa előtti idő pontos számontartása.

A *Kézírás* utószavában maga a szerző kérdezi meg, „van-e közük e kötet költőinek ahhoz az emberhez, akit úgy hívnak, Déri Balázs, és aki történetesen én vagyok?” Pedig a szerző nem véletlenül vagy esetlegesen Déri Balázs, a versek nem esetlegesen vagy véletlenül Déri Balázs utazásai köré íródnak – hanem történetesen. Mindig *történetesen*. Ám ez a „Saját kezével írt könyv” (Balassi) mégsem az életesemények lineáris láncolatát bemutató fiktív önéletrajz köré szerveződik. A dátumok, helyszínek és az igazi „televény”, a költeményekben megfogalmazott témák között irgalmatlan a távolság: egy Oxford–Edinburgh között íródott vers emlékezik a „mamáról”, a Gyömrőn, az egész pontosan a „meggyfa alatt” írt vers idézi fel a középkor sólyom-szimbolikáját, *Delfi pipacsaira* című, Nauplionban írt költemény mutatja be a gyermekkori „bor, sör, pálinka”-játékot. A keltezések, a versek véglegesülésének „helyei” gúnyt űznek a térben szilárdan létező pontok (mondjuk Orgovány és Oxford) között lebegő, fel-alá utazgató én történetéből, de egyfajta személyességet mégis szilárdan véglegesítenek vagy leszögeznek.

Déri Balázs költészete sajátosan átértelmezett, mindig szerepeket játszó, de soha nem „szerepjátzó”, tér és idő, álom és emlékezés ellenpontjaira épülő, a valóságos és ál-intertextusok fonadékában és „televényében” átlényegített önéletrajzi költészet. Igazi *kézírás*. Személyes emlékekből az irodalom, az el-utazás és el-távolítás segítségével tökéletessé rendezett és tökéletessé tett világ. Ahol az úticélok s

helynevek mint visszapillantó tükrök várakoznak ránk. Ám mit mondtunk ezzel Déri Balázs újszerű versnyelvéről, amely ebben a meghökkentő kompozíciós keretben nemcsak Orgoványt és Delfit, Bécset és Naupliont, hanem a műveltségelemeket, a Patyolat-cédula részleteit, sőt a vörösmartys költészetre emlékeztető evokatív kijelentéseket is egymás mellé helyezi?

A posztmodern lírát értelmező kritikus idegenkedhet az idézőjelek hiányától, ugyanis sem a mosócédula, sem Petrus Abaelardus híres himnuszának latin kezdőszora, sem az oxfordi University Parks padjának felirata nem „idézet”. Természetesen most nem a filológus-szerző – egy „okos és szorgalmas” filológus – pontosságát kérdőjelezzük meg, hanem arra kérdezünk rá, hogy ezek az utalások és szövegmorzsák a személyes reflexiótól, önmagunktól valóban eltávolítanak-e. Mintha az utazgatások (és visszapillantások) célja az idézőjeleken *belül* kerülés lenne, a *beavatás*, amelyet nyomtatékosít is a Fernando Pessoa-ra emlékező nagy kötetzáró vers. Orgovány megfejtése (az idézőjelek feloldásának helye) Delfi, Budapesté Oxford, és még folytathatnánk a sort, hiszen minden pillanatképből egy másik pillanat néz ránk – mindenfajta idegenség nélkül.

Egészen folttalan költészet ez. Nemcsak abban az értelemben, hogy gyenge verset (vagy akár nyomdahibát) nem találunk a kötetben, hanem a költemények belső „dialektikája” és a kötet kompozíciós elvei miatt is. Bár vannak fanyarul tragikus versek, de ezek a nagyon kevés tárgyszerű költemény közül valók. A veszteség, a fájdalom, a hasadtság többnyire beavatás egy „új emlékezésre ébresztő” létállapotba, hiszen törések, tükrözések, hasonlítások és különbözőések során ismerjük meg önmagunkat (*Tükör*). A „fiatal fenyőfa” (a hozzá írt vers, ez a különös szerelmi beavatásvers a kötet egyetlen dátum- és helymegjelölés nélküli verse) nem haragudhat a derekát megsebző késre. Ebben a költészetben – hogy újra visszautaljunk a romantikus személyességhez – már nem lehet mindent el-

döntő kérdés, hogy „kutyák legyünk vagy farkasok”. Nincs választásunk – noha *Sorsválasztás* a címe az előző kötet legelső versének –, hiszen a személyesség minduntalan átváltoztatja/átalakítja önmagát, a létállapotok nem egymást kizáróak, hanem egymásból következőek.

Ez a nem kronologikus rendre, hanem

motivikus ellenpontokra, egymásból következő *állapotokra* épülő „személyes földrajz” a kerete a költő különböző nyelvi rétegek „emlékeit” egymás mellé rendelő s közben meghökkentően frissnek ható költői nyelvének.

Hiszen a *Kézírás* – ez a fajta *kézírás* – soha nem öregszik.

Egyetlenegy szó...

*Gustaw Herling-Grudziński: Más világ;
A sivatag forró lehelete*

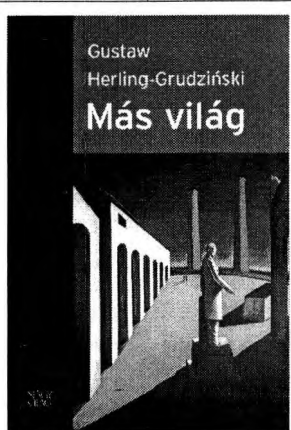
Herling-Grudziński egyik kedvenc írója, Vladimir Nabokov *Meghívás kivégzésre* című regényében olyan – hangsúlyozottan kitalált, meseszerű – diktatúrát ábrázol, amelyben az államellenes gondolatokban bűnösnek talált elítéltektől elvárják, hogy szívélyesen segédkezzen saját kivégzésében. A *Más világban*, melyben a lengyel író saját Gulag-tapasztalatát írta meg, szerepel egy Kosztilev nevű elítelt, akinek vizsgálata jó egy éven át tart. A kínzások szüneteiben ezalatt az NKVD emberei hosszú ideológiai vitákat folytatnak a rabbal, és ilyenkor időnként szívélyesen bánnak vele, kávéval, cigarettával kínálják, „őszintén” érdeklődnek filozófiai nézetei iránt, hogy végül Kosztilev mély hittel, bűneit megbánva vallja be, idegen hatalmak segítségével meg akarta dönteni a szovjet rendszert. A *sivatag forró leheletében* szerepel egy elbeszélés Giordano Brunóról, amelyből megtudjuk, hogy az inkvizíció vizsgálatát Roberto Bellarmino bíboros vezette, egy „derűs természetű, jóindulatú” ember, aki a legmagasabb filozófiai és teológiai szinten vitatkozott „tiszteletre méltó ellenfelével”, mindvégig abban reménykedve, hogy a dacos filozófus mégiscsak visszavonja legdurvább kijelentéseit, és így viszonylag enyhe büntetést róhatnak ki rá.

Nabokov regényének hőse, Cincinnatus visszautasítja az együttműködést hó-

hérjával. Az „agymosott” Kosztilev a lágerben – egy könyv hatására! – másodszor is rájön, hogy becsapták, és újból meggyűlöli a szovjet rendszert. Giordano Bruno pedig nem és nem hajlandó visszavonni eretnek tanait – azt például, hogy nem Isten teremtette a világot, mert az éppoly örök, mint maga Isten, aki „csak” átszellemti a létezést –, és lényegében önként vállalja a máglyahalált. (S amikor elégették, a közelben, az „egyik sarki kocsmában nyalkalta a vörösbort Caravaggio, egyik kupával a másik után hajtotta le, mintha minél előbb be akarna rúgni” – s az ember ekkor nemcsak Caravaggio helyébe képzele magát: ő vajon mit tenne, ha a városa főterén épp elégetnék korának egyik nagy gondolkodóját? –, hanem arra is gondol, hogy *czit* vajon honnan tudja az író...)

Azt igyekeztem illusztrálni mindezzel, hogy az 1919-ben született és 2000-ben elhunyt lengyel író – akit a Nagyvilág Kiadó fedezett fel számunkra (bár egy esszékiötete megjelent már magyarul 1998-ban, az Orpheusz Kiadó gondozásában) – azok közé a legna-

gyobbak közé tartozik, akiknek műveit olvasva egyszer csak ráismerünk az élet, a történelem és az irodalom mélyén megbújó korrespondenciákra: a legkülönbefélebb – valóságos vagy költött – történetekben újra és újra felbukkanó alaptémákra, a motívu-

Fordította Körteélessy Klára
Nagyvilág Kiadó
Budapest, 2004
293 oldal, 2300 Ft

mok finom szövedékére, s ettől a világ minden egyes oldallal, fejezettel, elbeszéléssel egyre egységesebbnek és gazdagabbnak hat: szépségekben és borzalmakban tobzódó „más világ” – mármint az esztétikumtól mentes, puszta ittlét világától eltérőnek.

Ez a „más világ” a szűzsé szintjén ennél jóval konkrétabb jelentéssel bír: a szovjet munkatáborok világát jelenti, egész pontosan az Arhangelszk közelében lévő jercevoi lágert, ahol Gustaw Herling-Grudziński, a fiatal lengyel író 1940-től 1942-ig raboskodott, majd a háború után megírta róla az emlékeit. Egy lexikonszócikkben – vagy épp egy rövid recenzióban – nyugodtan le lehet írni erről a könyvről, hogy „az első hiteles híradás volt a világ számára a sztálini lágerekről” (ahogy azt Szőke Katalin meg is tette az *Új Könyvpiac*-ban), hozzátéve a könyv különös kiadástörténetét, amelyet mi Pálfalvi Lajos ragyogó utószavából ismerhetünk: hogy az először 1951-ben megjelent mű viszonylag csekély visszhangot váltott ki, s franciául például csak 1985-ben jelent meg, mert a nyugati baloldali értelmiség nem nézte jó szemmel a Szovjetunió „kompromittálását”. Kétségtelen, hogy a *Más világ* ma is – miután már elolvashattuk a *Gulagszigetvilág*ot és Salamov elbeszéléseit – brutálisan hitelesnek hat a lágerbeli élet szociografikus ábrázolását illetően éppúgy, mint a lágerfoglyokban lejátszódó lelki folyamatok tekintetében, s ugyanakkor nagyon erőteljesen veti fel a „lehet-e erről írni?” kérdését – éspedig nemcsak az olvasói reflexiók szintjén. Herling-Grudziński, miután két évet töltött a lágerben – azaz jóval kevesebbet, mint a legtöbb orosz „zek” (mondjuk, akár Salamov) –, az emberi szenvedések és az emberi lealjasulás olyan szélsőségeit tapasztalta meg, hogy ábrázolásához a „pokol legmélyebb bugyraiba” kell(ene) leszállnia, s miközben ezzel próbálkozik, pontosan tudja, micsoda feloldhatatlan paradoxonba ütközik: esztétikailag igyekszik megragadni egy olyan emberi tapasztalatot, amelynek során az életben vajmi kevés esztétikai-eti-

kai érték maradt. A könyv némelyik szépen – túlságosan is szépen, vagy épp szándékoltan túl szépen – megírt bekezdése ráébreszti az olvasót – és magát az író is! – arra, hogy épp ez az a pont (legalábbis az egyik a sok közül), ahol a művészet valamiféle korlátba ütközik. És innen van a lágerirodalom legjobb műveire (Salamov, Primo Levi, Kertész stb.) jellemző furcsa hullámmozgás: az esztétikai ösztöntől vezérelt alkotó újra és újra visszarad önmaga alkotásától – az esztétizált, „szép” láger már nem láger, a „szépen” leírt éhezés már nem éhezés, a kínhalál nem kínhalál –, s ilyenkor a lehető legszikárabb dokumentarizmus beszédmódjára vált át („Gyűjtőtábor a körülhatárolt / bizonytalan formájú terület”).

Herling-Grudziński könyvében egészen elképesztő ennek a hullámmozgásnak az amplitúdója – másfél oldalon szociografikus szikársággal és pontossággal elemzi például a szerző, hogy miért maradt sok egykori rab a láger munkatársa, majd jön egy fantasztikus bekezdés a szabadság és rabság filozófiájáról és a hívő katolikusról, aki egyszer csak meggyőződik róla, hogy „a túlvilági élet semmiben sem különbözik az ideiglenes élettől”... Aztán egy újabb szikár leírás: hogy az egykori rabok hogyan és miért bántak még kíméletlenebbül a fegyencekkel, mint a csakugyan szabad emberek. S ettől – akár csak Salamov esetében, ahol persze sokkal kisebb ez az amplitúdó, ő azt a lehetetlen bravúrt akarta megvalósítani (és néha egészen közel jutott hozzá), hogy kolimai elbeszélései egyszerre legyenek dísztelenül dokumentaristák és minden mondatukban esztétikailag megformáltak – a mű létrehozza a metafizikai rettenetnek azt az érzését, amely alighanem az egyetlen „hiteles” érzés a lágerekkel kapcsolatban, s amelynek természetesen része lehet a szánszalom, az együttérzés is, de „csak” része. Ha egy lágerregény kizárólag a szánszalomra épül, akkor, gondolom, nyilvánvaló, hogy nem lép(het)tünk be a terébe, kívül maradtunk.

Ha egészen közélről nézzük a lágert,

akkor minden logikus benne, működnek a szigorú ok-okozati összefüggések (egészen világos, hogy a volt lágerfogoly miért kínozza a mostani fegyencet). Majd egy szinttel feljebb lépünk (hirtelen elfelejtve a személyes motivációkat), és valamiféle esztétikai-filozófiai nézőpontból a személytelen, metafizikai rossz látszik megtestesülni Sztálin vagy a lágerőrök viselkedésében.

Ez a „más világ” – mivel a metafizikai rossz póré megtestesülésének világa – az erkölcs másvilága is: a lágerben külön törvények uralkodnak, itt nem érvényesek az európai humanizmus etikai normái; a szerző „egetverő ostobaságnak” tartja, ha valakit olyan tettekért ítélnék el, amiket embertelen körülmények között hajtott végre. Ez egyfelől megint csak egészen logikus – s ugyanakkor tanulságos is: nyilván sokkal óvatosabban kellene bánnunk mindazok erkölcsi megítélésével, akik számunkra elképzelhetetlen körülmények között próbáltak meg életben maradni –, másfelől viszont roppant nyugtalanító kérdéseket vet fel, és vetett is, leginkább a *Más világ* befejezésével kapcsolatban. A Herling-Grudzińskival készült utolsó interjúban olvastam, hogy sokan milyen megütközéssel fogadták a könyv lezárását: az író 1945-ben, Rómában meglátogatja egykori rabtársa, és elmeséli neki, hogy a lágerben annak idején azt követelték tőle, tegyen vallomást négy német brigádtagja ellen: mondja azt, hogy Hitler közeli bevonulásáról beszélgettek. (A szovjet rendszer egyik bizarr mániája volt ugyanis, hogy minden áldozatát „törvényesen” végezze ki. „Nem elég tarkón löni a szerencsétlent – írja Herling-Grudziński –, az is kell, hogy kérje csak szépen a kivégzését a bírósági tárgyaláson.”) A rabtárs ezt meg is tette, s a németeket kivégezték. Most pedig azt kéri

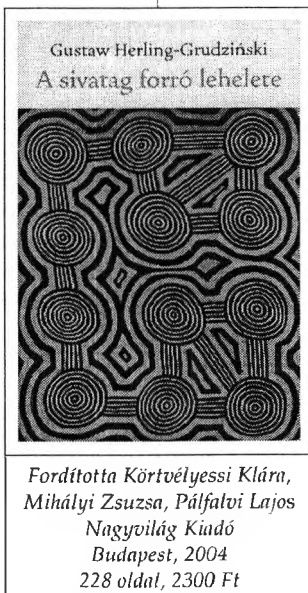
Herling-Grudziński, hogy egyetlenegy szót mondjon neki. Azt, hogy ő „megérti” – az író azonban nem hajlandó kimondani ezt a szót. És az olvasók közül sokan, meséli a szerző, ezt sehogy sem értették. Hiszen ő maga írta, hogy a lágerben elkövetett bűnökért senkit sem szabad elítélni...

Csak hogy a szabad világban már újból működniük kell az erkölcsi törvényeknek, itt már...

De nem folytatom: Herling-Grudziński nyitott történeteket hagyott ránk – az esztétikum „más világa” azt is jelenti, hogy az elbeszélésnek (nemcsak a Gulag-történetnek, hanem *A sivatag forró lehelete* című kötetben szereplő novelláknak is) el kell hatolniuk a metafizikai titoknak vagy az emberi lélek titkáinak határáig, ahol a szó már tehetetlen.

Elbeszéléseiben a szerző ezt néhol nyíltan fejtegeti – azt írja például, hogy „egy valóban mély író tiszteletben tartja minden egyes szív rejtélyét, titkát; tudja, hogy vannak benne elérhetetlen és megközelíthetetlen rejtékhelyek”. Az elbeszélés nehézségeinek vagy korlátainak emlegetése gyakran divatos modorosságnak teszszik a modern irodalomban (sőt az író ügyetlenségét leplezheti), Herling-Grudzińskinak azonban elhiszszük, hogy valóban ott áll meg, ott hagyja nyitva a művet, ahol a szó már valóban tehetetlenné válik. Úgy érezzük, hogy mindent elmond, amit lehet. Amikor megismer egy lengyel nőt, akit a szerb katonák hónapokig rendszeresen megérszakoltak bosnyák társnőivel együtt, s ő mégis meg akarja szülni az így fo-

gant gyereket, akkor mindent elmond, amit elmondhat – de a titkot, hogy miért vállalja a szülést, nem fejtheti meg (*Aldott, szent asszony*). Amikor az utolsó angol hősről mesél (*A nyugdíjas William*

Moulding füzete), egészen hátborzongató módon ábrázolja az illető bomlott tudatát, majd – miután legjobb tudása szerint elmesélte a történetet –, „a sötétség mélyét” keresi, de erről csak annyit tud, hogy „se-hogy sem férhet hozzá”. Amikor Giodano Bruno életét meséli el (*Mély árny*), bele tud bújni Bruno alakjába, az emberi-művészi empátia alkalmas arra, hogy megpróbáljuk átélni, miért vállalta a máglyahalált, s aztán hirtelen változik a nézőpont, és Caravaggioval ülünk a sarki kocsmában, de hogy ő mit gondol és érez – azon kívül, hogy minél előbb részeg akar lenni –, azt már nem tudhatjuk...

Erre a jelenetre a szerző aztán visszatér *A halott Krisztus* című írásában, ahol elmondja: művészi intuíciója súgta meg neki, hogy Caravaggio ott volt valahol a máglya közelében, s aztán egyszer csak megtudta, hogy a festőművész egyik alkotásán meg is örököltette Bruno halálát...

Úgy látszik, a 20. század még bőven tartogat meglepetéseket: nem olyan régen még korszakalkotónak hitt művészekről, gondolkodókról kezdjük azt érezni, hogy ideológiák vagy a divat kreálta sarlatánok voltak, ügyes konjunktúralovagok. S egyszer csak megismerhetünk egy lengyel író, aki nemcsak az egyik legmeggrázóbb – és a benne felvetett erkölcsi-esztétikai problémák szempontjából is legizgalma-

sabb – könyvet írta a sztálini légerekről, hanem utána olyan elbeszéléseket alkotott, amelyeknek Kafka, Borges, Nabokov művei mellett lenne a helyük. Olyan művész, érezzük minden írásából, aki – hogy megint csak a Herling-Grudzińskihoz oly kedves Nabokovot idézzem (miután ő maga is idézi ezt a híres mondatát) – többet tud Istenről, mint amennyit képes szavakkal kifejezni, de azt a keveset, amit képes kifejezni, soha nem mondaná ki, ha nem tudna többet.

Ez a „kevés”, amely mögött azonban valami nagyon mély bölcsesség van, a mondatok szintjén is bámulatos precizitással jelöli ki a kimondhatóság határait. Herling-Grudziński nem művel semmi látványosan újszerűt a nyelvvel, csak épp mindig a lehető legpontosabban fogalmaz – és mivel az ilyen szövegek fordítása a legnehezebb feladatok közé tartozik, külön köszönet illeti a fordítókat, amiért (néhány orosz szó hibás átírását leszámítva) sallangmentesen, tisztán, áttetszően szólanak meg magyarul az írások: egy pillanatra sem érezni stílusterést: ami, gondolom, az eredetiben szikáran egyszerű, az szikár és egyszerű marad magyarul is, s aztán, a kimondhatatlanba ütközve, úgy izzanak fel a szavak, hogy, az Esterházy-féle terminus technicusszal élve, az ember taknya-nyála egybefolyik...

Danzigtól Gdańskig

Stefan Chwin: Hanemann

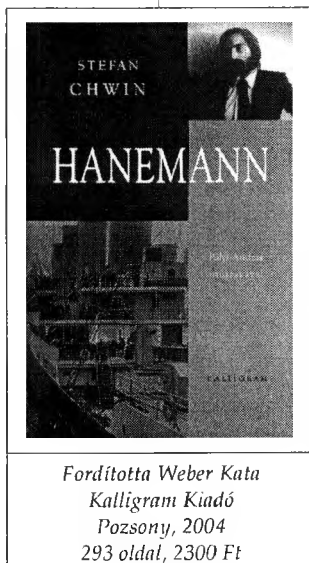
A *Hanemann* az 1995-ös év első próza könyvsikerét jelentette Lengyelországban, számos díjat nyert (hazáján kívül is), dicsérő kritikák tucatjai jelentek meg róla. Stefan Chwinnek mindezt egy olyan évben sikerült elérnie, amelyet a kritikusok, irodalomtörténészek amúgy is rendkívül termékenynek, áttörő jelentőségűnek tartanak (ekkor jelentkezett új kötetekkel többek között Jerzy Pilch, Andrzej Stasiuk, Izabela Filipiak, Julian Kornhauser és Magdalena Tulli – hogy csak olyan neveket említsek, amelyek a magyar olvasó számára is ismerősen csenghetnek). Ráadásul a *Hanemann* nem dicsekedhet egyetlen olyan eredeti vonással sem, amely egyik vagy másik ekkor megjelent regényben fel ne bukkanna. Chwin művének eredetisége éppen abban rejlik, hogy ezen jellemzőket mind egybefogja, s így rendkívül sokrétű, az egyértelmű elemzés alól kibújó írás született. E sokrétűség pedig egyáltalán nem véletlen, hiszen a *Hanemann* összegző műnek tekinthető, magában foglalja mindazon gondolatokat és irányokat, amelyek Stefan Chwin korábbi szépirodalmi, illetve irodalomtörténeti munkáiban megjelentek.

A regény története lecsupaszítva a következő: a címszereplő Hanemann, a danzigi Anatómiai Intézet professzora egy napon hajószerencsétlenségben elveszíti szerelmét, ráadásul a nő holtteste az ő szí-

kéje alá kerülne. Ám a professzor ekkor ott hagyja munkahelyét, s visszavonultan él házában egészen a II. világháborúig, amikor szomszédai unszolására ő is elindul ahhoz a hajóhoz, amely a kitelepített német ajkú lakosságot Németországba viszi. Hanemann hirtelen mégis visszafordul a mólóról, s szobájába húzódva „megússza” a Gdański lakosságcserét, régi német szomszédai helyére egy lengyel család költözik. E család idővel kibővül egy fiatal ukrán szolgálólánnyal (akit Hanemann megment az öngyilkosságtól), valamint egy néma árva kisfiúval (akinek pedig megtanítja a süketnéma jelbeszédet). Végül a három „idegennek” menekülnie kell Gdańskból, s a várost kvázi-családként hagyják el.

A történetet a betelepülő lengyel család gyerekeinek szemszögéből látjuk, s e választás sajátos nézőpontot jelöl ki, amelynek előképe megtalálható Chwin korábbi műveiben. Mindezekelőtt első regényében, az *Egy tréfa rövid történetében* (Krótka historia pewnego zartu), ahol szintén gyerek-szereplő a narrátor, ám korábban, a Maria Janion nevével fémjelzett, *Transgresji*

című irodalomelméleti könyvsorozatban is ő szerkesztette a *Gyermek* című kötetet (1988). Dosztojevskij *Ördögökjéről* írva kiemelte annak jelentőségét, hogy minden emberben benne rejlik a gyermek, s a gyermeki érzékenység a legösszetettebb embe-

ri problémák megoldásában is segítségünkre lehet. Ugyanakkor a *Hanemann*ban a gyermeki szemszög nemcsak a rejtett összefüggések feltárásában segít, hanem a nyilvánvaló összefüggések eltussolásában is. Ez pedig a regény egy másik alapvető jellemzőjének kedvez.

A *Hanemann* struktúrája ugyanis a rejtély megoldásának dramaturgiájára épül. Számos lengyel kritikus a detektívregények konvenciójára utal, ám Chwinnél valójában nincs bűntény, sőt mondhatnánk, hogy rejtély sincs: Luiza vízbe fulladt egy hajókirándulás során, Hanemann örökre búcsút vesz munkájától és az Anatómiai Intézettől. A rejtélyt tulajdonképpen a gyerek képzelete teremti, aki szüleinek, a szomszédoknak és magának Hanemannnak a mondataiból próbálja kikövetkeztetni a professzor (korántsem rejtélyes) múltját. Chwin írói módszere viszont valóban a krimi felépítését követi, vagyis az ismert tényeket megfelelő konstellációba próbálja helyezni, ám végül megoldás nem csupán egy, hanem számtalan akad. Végso soron egy gyerek detektíves játékából bontakozik ki Hanemann története (pontosabban lehetséges történetei).

Ugyanakkor nyomon követhetjük a német orvos lelki megpróbáltatásainak folyamatát is, mindenekelőtt melankóliáját és a régvolt világ iránti nosztalgiaját. A regény ezen szála is számtalan vonatkozást vet fel Chwin korábbi munkásságával kapcsolatban. Mindenekelőtt az „Új Személyesség” irányzatát említeném, amelynek a *Hanemann* szerzője volt az egyik elindítója. Az irányzat kezdete az 1981-ben megjelent *Tekintély nélkül* (Bez autorytetu) című esszékötethez köthető, amely egy – a lengyel irodalomra, s általában művészetre oly jellemző – generációs vitát robbantott ki. Chwin (és szerzőtársa, Stanisław Rosiek) az úgynevezett ’68-as nemzedék társadalmilag és politikailag elkötelezett irodalmával állította szembe a személyeséget, amely azonban nem egoizmusban és egzisztencializmusban öltött testet, hanem az alkotások alanyiságával jellemezhető. Ezen személyesség és alanyiség –

amely mind a *Rövid történet*ben, mind a *Hanemann*ban kézzelfogható – az író történelemszemléletét is meghatározza. Chwin alapvetően bizalmatlan a történelemmel szemben, vagyis úgy gondolja, hogy a történelem nem képezheti alapját semmiféle állandóságnak, így nem épülhet rá tartós értékek.

Ugyancsak e történelemszemlélettel áll szoros kapcsolatban a „sors iróniája”-elmélet, Chwin kifejezésével a *heterotelia*, amelyen a szándék és a beteljesedés, a cél és az eredmény között feszülő ellentétet, diszkrepanciát érti. A *Hanemann*ban ez egyenesen a „megmenekültek komplexusában” mutatkozik meg, hiszen a német orvos először elkerüli a sétahajó katasztrófáját, amelyben meghal a szerelme, majd másodszor is megmenekül a vízbe fúlástól, amikor nem száll fel arra a hajóra, amely a pusztuló Danzigot elhagyó szomszédjaival együtt szintén elsüllyed. Akinek célja volt a menekülés, odaveszett, ő pedig, bár rezignáltan várta a jövőt, megmenekült: „Egy pillanatig hibásnak érezte magát, hogy nem szállt vízre velük. Szemrehányást tett magának, mert hiszen nem tudta őket a kikötőállomáson feltartóztatni; ha ezt tette volna, akkor nem történt volna meg az, ami megtörtént. De tüstént ingatni kezdte a fejét: hisz ez badarság, ki tudhatta volna, hogy minden ilyen véget ér. Hiszen éppen önékik volt nagyobb esélyük, mint a maradóknak.”

Számomra a legérdekesebb szálát Danzig/Gdańsk története jelenti, s ezzel kapcsolatban ismét a mai lengyel irodalom egyik konvenciójára kell hivatkoznunk. Pályi András a regény utószavában beszél arról a történelmi háttérrel, amelyben a *Hanemann* játszódik: a második világháború után Lengyelországot „nyugatra tolták”, vagyis keleten jelentős területeket csatoltak a Szovjetunióhoz, ugyanakkor nyugaton – a történelem során hosszabb-rövidebb ideig lengyel fennhatóság alatt álló – területeket „kapott vissza” az ország. E területi változtatások a lakosság számára is súlyos következményekkel jártak, „hatalmas, milliókat megmozgató la-

kösságcserére, embertelen körülmények közt lezajló kitelepítésekre és áttelepítésekre került sor: Danzig és Breslau környékéről a németeket elhurcolták az »óhazába«, míg keletről mindenkit, aki lengyelnek vallotta magát (...), betelepítettek a kiürített német városokba és falvakba (...). Lengyelországban az, ami történt, a pártállami idők végéig tabunak számított (...), s csupán évtizedek múltán próbálták meg végre szembenézni e mesterségesen kreált, ám annál mélyebb és kiterjedtebb kulturális identitászavar következményeivel.” A kilencvenes évektől azonban egész irodalmi iskola épült e számvetésre, amelyet a lengyel irodalomtörténet a „Szűkebb Haza” vagy a „mitogeográfia” elnevezéssel illet. Az irányzat legfőbb jellemzője, hogy e szűkebb hazát mitizálja (legyen az nagyváros – leginkább Gdańsk, Wrocław és Lvov, ritkábban Varso, Krakó vagy Olsztyn – avagy a kultúra, a civilizáció és a történelem káros hatásaitól távol eső, »ártatlan” és érintetlen területek), annak békés vagy dicső múltjához visszanyúlva megalkotja saját, privát múltját. A mítoszokat tehát nem az »élő” történelem kreálja, hanem az irodalom és a művészet. Álljon itt néhány példa: Olga Tokarczuk műveiben Alsó-Sziléziával, Artur Daniel Liskowackinál pedig Szczecinnel kapcsolatban találkozunk múlttremtéssel; Stanisław Vincenz és Jerzy Stempowski (az emigrációból) esszéikben Kelet-Galíciáról, főként Lembergről írnak, s mindenekelőtt annak multikulturalitását, toleranciáját, sokszínűségét emelik ki. Nem véletlen, hogy az említett városok és területek mind a lakosságcseré alá estek.

A Gdańskhoz kötődő írókat a lengyel irodalomkritika a „Gdański iskola” néven emlegeti, amelynek gyökerei Günter Grasshoz nyúlnak vissza, aki *Danzigi trilógiájában*, valamint *Bádogdob* című regényében megalkotta a németek lakta „Danzig Szabad Város” képét, amely a II. világháborúval és a lakosságcserével szertefoszlott. Azt lehet mondani, hogy a „Gdański iskola” írói arra tesznek kísérletet, hogy

párbeszédet folytassanak a Grass által megalkotott erőteljes városideállal. Az elsőség joga Paweł Huellét és az 1987-ben megjelent *Weiser Dávidka* című regényét illeti, amely elsőként meri az addig tabunak számító témát – Gdańsk német múltját – feszegetni. A gdański írók műveiben erőteljesen megjelenik a város idegenségének érzése, amely az 1956-ban keletről »repatriáltaknál” (például Aleksander Jurewicz: *Lida*) még határozottabban látható. A városban kézzelfoghatóan jelen vannak az Idegenek múltjának nyomai, a német múlt maradványai. E nyomokat követi mind Huelle a *Weiser Dávidkában*, mind Chwin a *Rövid történetben* és a *Hanemannban*. Ugyanakkor ez utóbbi mű abból a szempontból újtónak számít, hogy a Gdański iskola írói közül először próbálja meg »belső szemmel”, vagyis német oldalról láttatni az áttelepítést. Érdekes, hogy nem egy mű a gyermek szemszögéből írja le a várost, teremti meg annak mítosztát (*Weiser Dávidka*, *Lida*, *Rövid történet*, *Hanemann*).

Mind a *Rövid történet*, mind a *Hanemann* Danzigban kezdődik és Gdańskban fejeződik be, az emberi sorsokkal párhuzamosan nyomon követhetjük az egyik város pusztulását és a másik születését, illetve mondhatjuk azt, hogy a város átalakulása alakítja a hősök sorsát. A lengyel kritika megoszlik a tekintetben, hogy Chwin regényeit a „Szűkebb Haza” áramlatába sorolja-e vagy sem. Tagadhatatlan, hogy Chwin személyes hazájává teszi Danzig/Gdańskot, regényeiben megpróbálja rekonstruálni azokat a helyeket és eseményeket, amelyek az évek során privát irodalmi mítosszá váltak. „Mialatt a *Hanemann*-non dolgoztam, gyakran az a furcsa benyomásom támadt, hogy olyan világba lépek be, ahol valaha már jártam, hogy felismerem a régi helyeket, utcákat, fákat, tárgyakat, embereket. Mintha mindezt valamikor már láttam volna” – írja egy helyen. Ugyanakkor a – „Szűkebb Haza” irányzatára oly jellemző – mitizálás Chwinnél nem egyértelmű. Igaz, hogy a múltbéli, danzigi jeleneteket békebeli nyu-

galom, nosztalgia hatja át („A nyári napokon az Anatómia épülete melletti Delbrück-Allen virágzó hársfák sárga porától, ahol az árnyas, evangélikus temető hús levegője a morénadombok irányából, a fenyvesből jövő száraz fuvallattal keveredik...” stb.), valamint a szerző a város német múltjának nyomába ered („A nagy csap szélesen és laposan torkollott a kagylóba, lepkeszerű tekerőin a »Kalt« és »Warm« feliratok alatt helyenként lepatogzott a nikkell. [...] Az asztal fölött fehér vászonra késsel hímzett szélmalom díszítette a falat, a gót betűk megdőltek kissé...”). Ugyanakkor az író – történelmi szkepticizmusából fakadóan – nem hisz abban, hogy a város a változások ellenére, csupán mitikus jellegének köszönhetően idilli hely maradhat. Többször elhangzik a „város, mely ma már nincs” jelző, valamint a „város örökké állni fog” felmondatt, s talán ez az ellentmondás világít rá leginkább Chwin „Szűkebb Haza”-képére. Ugyanis szörnyű hely az a város, amely minden benne zajló emberi szenvedés ellenére „örökké állni fog”.

Ezzel vissza is kanyarodtunk a főhős melankóliájához, amely alapvetően a lét törékenységének folyamatos megtapasztalásából fakad. A város ugyanis nem csupán egy adott tér, hanem olyan kapocs, amely összeköt bennünket a tárgyakkal és az emberekkel. Hanemann pedig a regény

folymán mindvégig az emberek (Luiza, a menekülő szomszédok), a tárgyak (az egyik szomszédos lakás berendezését maguk a lakók zúzzák össze, hogy semmi se maradjon a betelepített lengyeleknek) és a város pusztulásával szembenül („A Delbrück-Alleét már nem Delbrück-Alleénak hívták, az Orvostudományi Egyetemhez a Curie-Skłodowska utca vitt...”).

Egy lengyel kritikus szerint „e könyv értéke abban rejlik, hogy minden összetevője – amelyek akár különálló regények alapjait alkothatnák – narrációs horizonttá áll össze, majd a szerző túllép azon: Chwin műve ennél fogva tartalmazza az összes említett komponenst, ugyanakkor nem hagyja magát csak az egyikre redukálni”.^{*} Lehetetlen nem egyetérteni ezzel a megállapítással, ugyanakkor a regény olvasása közben mindvégig azt éreztem, hogy a mű – vitathatatlan erényei ellenére – az összetettség szemfényvesztése, zsonglörködés a konvenciókkal, mintha a szerző azt firtatná, hány szálát gabalyíthat össze egyetlen történetben, meddig feszítheti a nehezen követhetőség, a homályosság húrját. Mindez megtévezve egy – számomra – kissé hamisan csengő patetikával, emelkedettnek szánt nyelvvvel (amelyet Weber Kata fordította hűen ad vissza). Szerencsére mindezt – majdnem – feledteti a magával sodró történet.

* Przemysław Czapliński: „Hanemann Stefana Chwina”, in: *Lektury polonistyczne, Literatura współczesna – po 1945 roku, t. II.*, szerk. Ryszard Nycz, Wydawnictwo Universitas, Kraków, 1999.

ÁLLVA MARADTAM

Sz. Koncz István beszélgetése

Hiába kerestük a közművelődési előadót, az ajtót zárva találtuk. Visszabattyogtunk hát a portára. Régi fafülke volt, körben ablakokkal, kispárnával a széken, villanyhősugárázóval. Pécssett, az egykori Pedfő (vagyis a Pedagógiai Főiskola) Ifjúság úti épületében, úgy a nyolcvanas évek közepén. Sándor György – merthogy vele kerestük az előadót – itt kért papírt, tollat, hogy üzenetet hagyhasson.

A portás épp ebédelt, de adott egy zsírfoltos papírlapot és tintaceruzát, sőt azt is megengedte, hogy beüljünk a fülkébe. Sándor György rögtön fölvette az ott heverő szemüveget (persze, semmit sem látott a nyolc dioptrián keresztül), és az első belépőnél megkocogtatta a ceruzával az üveget.

– Megállni – kiabálta –, hová megy?
– Hogyhogy hová megyek? – kérdezte az elegáns hölgy. – Én vagyok itt a rektor!
– Én pedig a portás – replikázott emberem. – Mindenki végzi a dolgát. Na, menjen, menjen, jóasszony!

A portás holtra váltan rontott elő.

– Mondja, maga mit csinál itt? – kérdezte. A szájában forgott az utolsó falat.

– Istenem – a humoralista átnézett a szemüveg fölött –, ott segíték, ahol tudok.

A rektorasszony még a lépcső aljában állt. Kíváncsian vártam, vajon haragjának milyen formában ad kifejezést. De csak mosolygott.

– Hogy milyen bolondos ember maga! – mondta, mielőtt elindult volna fölfelé.

Ekkor találkoztam vele először. A portás megmondta a nevét is. Ormos Máriának hívták.

Ormos Mária akadémikus Debrecenben született 1930. október elsején. Tanulmányait a Kossuth Lajos Tudományegyetemen kezdte 1947-ben, és némi budapesti kitérőt követően 1952-ben ugyanott végzett, történelem–magyar szakon. Ott lett tanársegéd is. A cívisvárosból Szegedre került, adjunktusként. Még ugyanazon évtől négy esztendőn át előbb az Országos Levéltár segédmunkásaként dolgozott, majd általános iskolai tanárként foglalkoztatták. Végre 1960-tól az Akadémiai Kiadó lexikonszerkesztőségében kapott állást. Ez három éven át tartott. Attól fogva, 1984-ig az MTA Történettudományi Intézetének munkatársa, főmunkatársa volt. 1973-74-ben Párizsban, 1976-ban Bonnban volt hosszabb tanulmányúton. 1982-től két évig a Janus Pannonius Tudományegyetem másodállású tanáraként is működött. 1984-ben lett főállású egyetemi tanár, mindjárt rektor is, egészen 1992-ig. 1968-ban védte meg kandidátusi értekezését, 1980 óta nagydoktor. 1988-89-ben az MSZMP KB tagja volt, majd az MSZP elnökségbe is bekerült. Rövid ideig országgyűlési képviselőként dolgozott. Volt elnöke a Janus Pannonius Társaságnak, szerkesztőbizottsági tagja az *Acta Historicának*. Jelenleg is ő a magyar elnöke a Magyar–Olasz Történész Bizottságnak. Az Európai Akadémia tagja, Szent-Györgyi Albert-, Széchenyi-, Szilárd Leó- és Grastyán-díjas. Tizenhat önálló kötete közül talán az 1983-ban kiadott *Padovától Trianonig* tette nevét országosan ismertté. Népszerűségét jelentős mértékben növelték a náciizmust, a fasizmust és a hozzá kapcsolódó személyiségeket vizsgáló munkái: *Mussolini* (1987), *Náciizmus–fasizmus* (1987), *Hitler* (1993).

A Pécsi Tudományegyetem Rókus utcai tömbjének második emeletén ülünk. Interjú közben az ajtót ötpercenként nyitja ránk valaki.

– Elnézést kérek, nem tudom megakadályozni – szabódik a professzor asszony. Ha nem kapcsolná ki, valószínűleg a mobil is folyton csörögne. Így csak az asztali készülék szólal meg váratlanul. Az egyik kereskedelmi csatorna ismert műsorvezetője Ormos Máriát reggeli beszélgetésre kéri – a Hitler-filmről esik majd szó. Amúgy államvizsga napja van, nemrég távozott az utolsó történészjelölt. Hajlamos vagyok úgy érezni, hogy maradt utána egy kis feszültség a szobában...

Nem szeretnék Ormos Máriánál vizsgázní. Beszélgetni viszont – ugyanazon ok miatt – annál egyszerűbb vele. A mondatai mögött ugyanis könyvtárak állnak. A professzor emerita *szellemi* ember. Talán az egyik legszellemibb, akivel valaha találkoztam. Nem mintha nem léteznének nála szellemesebb emberek, okosabbak, átfogóbb tudásúak, költőibb lelkületűek akár. De hogy valaki a szerénységség és az álszerénységség között ilyen magabiztosan közlekedjen, miközben a legnagyobb szellemi teljesítményeket mondhatja magáénak... Ilyennel még nem hozott össze a sors. És a képet csak árnyalja, hogy hűvös fejjel és némi öniróniával máig megtartotta a szívében a szeretetet minden szellemi teljesítmény és emberi érték iránt.

Sz. K. I.: – *Professzor asszony, jól olvasom ki az életrajzából, hogy még tizenhét éves sem volt, amikor már egyetemre járt?*

O. M.: – A régi oktatási rendszernek hála, így történt, tényleg. Ugyanis az egyetem bizonyos szakágaira be lehetett iratkozni érettségi nélkül, rendkívüli hallgatónak. Nekem sem volt még érettségi bizonyítványom, amikor kiváltottam a sárga indexet. A rendkívüli hallgatónak járt a sárga, a rendeseknek a kék. Ha valaki az előbbi státusban vizsgákat tett le, úgy azokat, miután maturált, érvényesíttethette.

– *Ezzel együtt nem volt folyamatosan debreceni diák.*

– Alig kezdődött meg a másodév, magántermészetű okok miatt elmentem Pestre. A világon létező valamennyi bölcsészdiszciplínát fölvettem. Klasszika-filológiát, történelmet, szociológiát, filozófiát, közgazdaságtant. Amit csak el lehet képzelni. Azóta sem bántam meg, mert elég jó alapokat kaptam. Persze akkor még azt sem tudtam, hogy történész leszek-e.

– *Később mégis visszatért Debrecenbe.*

– Nem volt értelme, hogy a fővárosban maradjak. Drasztikus változások következtek, komoly megrázkódtatások érték az egyetemi oktatást. Az imént soroltak például, mint szakok, megszűntek. De nyelvszakokat is fől számoltak, és így tovább. Tehát visszatértem Debrecenbe, ahol kötelező volt a kétszakosság. Akkor vettem föl a magyar nyelv és irodalmat.

– *In medias res kezdtiünk, pedig kíváncsi lennék rá, mi volt a gyerekkori érdeklődése.*

– A színészet vonzott, például. Rengeteget szavaltam, szerepeltem versenyeken vettem részt. Később érdekelt az orvostudomány, érdekes módon az egyik húgom orvos is lett. De az, hogy rendkívüli hallgatóként fölvettek, egyre inkább a történelem felé sodort, és harmadévben már biztos voltam benne, hogy ha tehetem, sosem fogok mással foglalkozni.

– *Így kitolódott a pályaválasztása, ha jól értem.*

– Igen, és az utóbbi másfél évtizedben kezd erre hasonlítani az egyetemi oktatás. Bár mainapságs az, hogy nagyon el lehet húzni, napolni dolgokat, nem tesz jót. A hallgatók szétszórttá válnak, és szakmai értelemben összekevernek sok mindent. Nem tudom elképzelni, hogy a történelemnek lenne bármi más logikája, mint ami az időből adódik. Tehát nem lehet előbb megtanulni a huszadik századot, és utána a tizenötödiket. Mert nem így függnek össze az események. Ha kilépünk az összefüggésszisztemerekből, az általában

sem tesz jót. Tudom, ha másról nem, hát magamról. Tudniillik, szörnyű mulasztás volt, hogy a képzéséből kimaradt a középkor. Az európai is meg a magyar is.

– *És vajon miért?*

– Rendkívül profán ok miatt: nem volt rá tanár. Akkor nem is hiányzott annyira. Hanem utólag! Egy sor dolgot nem értettem. Mert nem érthettem! Úgyhogy azóta is igyekszem pótolni, amit elmulasztottam. Lelkesen olvasom a középkort.

– *Térjünk vissza Debrecenbe! Harmadéves, és már tudja, hogy történész lesz.*

– Szabó István a tanárom, a klasszika-filológiát pedig Szabó Árpádtól hallgatom, de sajnos váltjuk egymást: hamarosan elmegy Pestre. Úgyhogy ezt a vonalat nem is folytatom akkortól. Hogy mi érdekelt még? Hála Istennek, rengeteg minden. Jó darabig olvastam szociológiát, közgazdaságtant, ahogyan ma is. Pszichológiát is. Hozzáteszem: egyre nehezebb.

– *Miért?*

– A pszichológia nagymértékben közeledett a természettudományok felé, és bizonyos területeken szinte szimbiózisban működnek pszichológusok és ideg-elmeszakértők. Emiatt a nyelv eléggé elidegenedett a köznap, magyar nyelvtől. Egyre nagyobb gondot okoz felfogni, hogy miről is van szó. Ez áll más területekre is. A közgazdaságtan némely elemét olyan ma olvasni, mintha matematikakönyvet tanulmányozna az ember. De hogy szavunkat ne felejtjük, úgy tűnt, valahol a XVIII. század körül fogok kikötni. Hanem ekkor lecsaptak a rendőri szervek az egyetem bölcsészeti karára, és több fiatal történeeszt begyűjtöttek. Szabó Istvánnak mint az intézet vezetőjének persze ezzel együtt gondoskodnia kellett arról, hogy lehetőleg minden területen legyen előadó. Diplomám még nem volt, úgyhogy gyerekfejjel fogtam bele a XX. századi egyetemes történelem oktatásába. Még szerencse, hogy Európa-történetként lehetett felfogni. Na, de arról sem volt sok fogalmam! Olyan felelőtlenség volt... A mai eszemmel nem vállalnám. Persze, kezdő voltam, megtiszteltetésnek tekintettem, meg ebben a szakmában akartam dolgozni. Úgy tettem, mintha értettem volna hozzá. Következésképp minden irányból, a legekesebbettedben módon gereblyéztem össze az adatokat.

– *Hogy élte túl?*

– Nehezen, de túléltem. A hallgatóim jelentős részben idősebbek voltak, mint én. Elég tréfás időszak volt. Hanem aztán jött más megpróbáltatás. 1953 elején eltávolítottak az egyetemről. Először úgy tűnt, valami poros, elővárosi általános iskolában találom magam, de közben meghalt Sztálin. Az illetékes pedig megelégedett azzal, hogy Debrecenből áthelyezett Szegedre.

– *Hogyan merülhetett föl, hogy eltávolítsák?*

– Tulajdonképpen ennek is magánéleti gyökere volt, amiről nem beszélnék. De annyit mégis: azt kívánták, hogy a magánéletemet rendeljem alá valami pártbizottság alá. Erre nem voltam hajlandó. Úgy gondolták, hogy merev álláspontomat meg kell torolni. Azonban a megtorlás, mondom, félúton elakadt.

– *Mi lett a folyamat vége?*

– Az illetékes debreceni pártbizottsági titkár Szegeden megkeresett, és elnézést kért, mondván: tévedtek.

– *Azért ez nem volt gyakori abban az időben...*

– De már ahhoz illeszkedett, hogy leváltották Rákosit, és Nagy Imre lett a miniszterelnök. Átmenetileg barátságosabbá vált a világ.

– *Szegedre került tehát, ott lett adjunktus, míg segédmunkássá nem tették.*

– Így történt. Bár nem robbantottam fel '56-ban a Fogadalmi-templomot, és tisztséget sem viseltem. Legfeljebb elmentem a felvonulásokra, amikre mindenki elment. Amikor az oroszok már átvették az irányítást, és Kádár Jánossal az élén hivatalba lépett a munkás-paraszt kormány, elindult a megtorlás. A bölcsészkar dékán, Baróti Dezső ellen is

készülődött a nagy per. Az egyetemi közegből verbuválták a tanúkat, volt is néhány ember, aki vállalkozott a feladatra. Jó néhány azonban nem. Magam az utóbbi csoportba tartoztam, és elmondtam a véleményemet a múlttól, az akkori jelenről, a Kádár-kormányról meg mindenről. Úgyhogy ellenem is gyűlni kezdtek a pontok. Megint a makacsságom játszotta a főszerepet. Még az utolsó pillanatban is felajánlották, hogy ha önkritikát gyakorlok, átmehelek a főiskolára, docensi állásba. Nem gyakoroltam önkritikát. Végül olyan klauzulával távolítottak el, hogy többé nem lehet értelmiségi pályán alkalmazni. Így lettem segédmunkás Budapesten, az Országos Levéltárban. Pontosabban ez lett a be-sorolásom. Mert a valóságban Karsai Elek „fekete” bedolgozója lettem. Két köteténél köz-reműködtem, egy sor jegyzetet írtam.

– *Tényleges segéd munkát nem végzett?*

– Az 1956-os események során megsérült iratokat is össze kellett rendeznem. Az elég koszos munka volt, segédmunkás kategóriában is elment. Egy hónapban összesen száz órát dolgozhattam, hétforintos órabérért. Ez nem volt túl sok. Megjegyzem: abban, hogy Karsai alkalmazhatott, szerepe volt Nemes Dezsőnek, a könyvsorozat főszerkesztőjének. Nemes elhívta marxista volt, de csak annyit mondott rólam: nem tett ez az asszony semmit! Úgyhogy ő volt az első, aki megszegte a fegyelmi elbocsátásomban fölsorolt tilalma-akat. A következő pedig az Oktatási Minisztérium káderese. Akinek az egyik általános is-kolában hirtelen szüksége lett magyar–történelem szakos tanárra. Ismerte a papírjaimat, mégis felhívott.

– *Beszélgetésinkre készülve szót váltottam egyetemi kollégáival. Egyikük azt találta mondani, hogy Ormos Mária általános iskolai működése hasonlatos ahhoz, mintha Makovecz Imrétől szoba-konyhát vagy Szabó Istvántól reklámfilmeket rendelnénk.*

– Ez annyiban nem állja meg a helyét, hogy én jól csináltam! Nem hiszem, hogy Makovecz jó szoba-konyhát tervezne. Képzelve el, egyszer csak ott találtam magam egy osztálynyi állami gondozott fiúval szemben. Addig nem ismertem ilyen kölköket. Hallat-lanul szórakoztatóak voltak! Azért ürrült meg az állás, mert az előttem ott dolgozó tanár-nőt úgy zavarták ki a teremből, hogy meggyomba szúrt gombostűkkel lövöldözték. Sze-gény el is szaladt.

– *Ezt előre tudta?*

– Igen, de gondoltam, lesz, ami lesz, én nem szaladgálok. Az első órán bementem a te-rembe, és lepakoltam. A könyvet, a naplót meg az órát. Amikor már elbúcsúztunk, megszólalt az egyik gyerekem: tanárnőnek nem hiányzik valamije? Tudtommal nem. És az órája? Hozta hozzám. Mondtam, köszö. Ennyivel intéztem el a dolgot, és ezzel meg-nyertem a szívüket. Soha többé nem volt velük semmi gondom.

Hanem kis idő után megint jelentkezett egy renitens. A Magyar Nagylexikon szer-kesztőségi káderese. Fölhívott, hogy nem lenne-e kedvem föl hagyni a fényes általános is-kolai karrierrel. Mondtam, hogy hajrá, és elmentem lexikont írni. Na, annál borzasztóbb foglalkozásom nem volt soha.

– *Az általános iskola mellett volt alkalma tudománnyal foglalkozni?*

– Az anyagom már megvolt az első kis kötetemhez, ami azután 1964-ben jelent meg. Az 1924-es magyar államkölcson diplomáciai előkészítéséről szólt. Persze, a barátaim hecceltek, kinek írom, minek írom, semmi értelme! Már-már úgy nézett ki, hogy a pesszi-mistáknak lesz igazuk. Elküldtem ugyanis az anyaegyetememre, Debrecenbe, hogy fo-gadják el doktori disszertációnak. Bontatlanul küldték vissza, mondván: politikai okok miatt meg nem írtnak tekintik. De átcsomagoltam, és eljuttattam egy történelmi tárgyú könyvsorozat szerkesztőjének. Ő meg, látván a címet, és hogy ez talán gazdaságtörténet-féle, odaadta a Történettudományi Intézet igazgatóhelyettesének, Ránki Györgynek. Hogy érdemes-e vele foglalkozni? Ránki leírta, hogy méltó a figyelemre. Ez volt az első alkalom, hogy a budapesti történészkörökben valaki rábólintott egy munkámra.

Ekkoriban halt meg I. Tóth Zoltán történész. Kicsi Sándor, a lexikon szerkesztőségének vezetője elment a temetésére, ahol találkozott Ránkival. Gondolom, nem éppen a szertartás közben, hanem előtte vagy utána beszélgettek. Kérdezte Ránki, hogy na, mi újság nálatok? Mire Kicsi Sándor azt válaszolta, hogy sok újság nincs, csak egy nő megőrült. Persze, rólam volt szó. Mert kétségbeesésemben akkor már bárhova elmentem volna. Annyira szenvedtem.

– *Másodszor utal a lexikonszerkesztés kínjaira. Miért akkora megpróbáltatás az?*

– Képzelve el, hogy szócikkeket kell írnia, napi nyolc órában. Dekára kimért, hogy milyen típusú cikknek hány sort lehet szentelni. Amikor odakerültem, az *i* betűből hiányzott még tíz ország, azokat két nap alatt kellett készre faragni. Vagyis reggeltől estig tartó favágás volt az egész. Végső elkeseredésemben bárhová elmentem volna, úgyhogy éppen Bábolna felé indultam. Nem juhásznak, iskolaigazgatónak. Szóban meg is állapodtunk. És akkor találkozott az említett két úr. Ránki megkérdezte Kicsi Sándort: elengeded Bábolnára? Mit csináljak vele? Engedd inkább hozzám!

– *Micsoda fordulat!*

– Azért is különös, mert Ránkival nem ismertük egymást személyesen. Így kerültem a Történettudományi Intézetbe. Szegény I. Tóth Zoltánnak kellett ehhez meghalnia...

– *Az Intézetben hogy alakult az élete?*

– Az az elképzelhető legjobb hely volt egy értelmiségi számára! Különösen a Kádárvilágban. Tőlem elsősorban francia témákat kért Ránki György, tehát meg kellett tanulnom a nyelvet. De ez kijebb is vitt az erdőből. Persze így is maradtak tilalmi területek, amelyekből... Hát, most miért ne mondjam? Kettőt sikerült többé-kevésbé fölszámolni. Az egyik a fasizmus-elmélet volt, a másik pedig Trianon. Amikor az utóbbihoz hozzáfekttem, reményem sem lehetett arra, hogy valaha kiadják. Aztán mégis. Tehát elég messze el lehetett menni úgy, hogy az ember feje fölött ott volt egy védőernyő. Ránki több kollégámat is megővta. Azokat pedig, akikről tudta, hogy értékes emberek, lassan maga köré gyűjtötte, hiába, hogy másutt peremre állították őket. Így vált a Történettudományi Intézet iskolává, műhelyteremtő közösséggé, ahol ragyogó szakmai viták zajlottak, ahol viszonylag szabadon lehetett gondolkodni, működni.

– *Gondolom, Trianon ügyében jól jött a francia nyelvismeret.*

– Anélkül a Trianon-kötetet valóban nem lehetett volna megírni. De tíz évvel azt is megelőzte még egy kalandos sorsú könyv, *A Matteotti-ügy*. Olyan lektorhoz került, aki hosszú oldalakon keresztül fejtegette, hogy miért ellenzi a szöveg egyes megállapításait, és hogy miért nem szabad kiadni a művet. Viszonylag magas pozícióban lévő marxista-leninista szakember volt máskülönben. De a magyarországi viszonyokat jellemzi, hogy a pártkiadó, a Kossuth azonnal megjelentette.

– *Volt-e ebben az időszakban valami kapcsolata az oktatással?*

– Bár a légkör oldódott, az oktatást nekünk, úgynevezett ötvenhatosoknak nem tették lehetővé. Egyedül a Budapesti Műszaki Egyetem Marxizmus–Leninizmus Tanszékéről kaptam még a hetvenes évek végén fölkerést, hogy a fasizmusról tartsak kurzust. Eredetileg szabad jelentkezéssel tervezték indítani, de hamarosan lezárták a lehetőséget, mert olyan mértékű volt az érdeklődés, hogy fizikailag sem tudtam volna ellátni a feladatot. Nem volt mit tenni, pár éven keresztül megismételtük az előadás-sorozatot. Mindvégig olyan telt házzal ment, hogy máig szívesen emlékszem vissza rá.

– *Mindenesetre elkövetkezett ezerkilencszáznolcvankettő.*

– Akkortól számítható a pécsi kapcsolat, ami ellen évekig tiltakoztam. Hisz miért utaznék hetenként Pécsre, amikor olyan jól elvagyok a magam dolgával? Hanem Polányi Imre történész barátom abban az esztendőben azzal állt elő, hogy nagy változás következett be, mert az egységes tanárképzés keretében mindenféle kísérletet engedélyez a Köpeczi Béla által vezetett minisztérium meg Aczél György. Utóbbi, a fiatalabbak kedvé-

ért mondom, a pápák egyike volt, főleg művészeti, de ideológiai kérdésekben is. A lényeg: a tantervet mi dolgozhattuk ki. Leültünk Imrével, és kialakítottuk azt a szerkezetet, amelynek a lényege máig él.

– *Mik a sajátosságai?*

– Az egyetemes és a magyar történelem között nincs az az eltolódás, ami a legtöbb egyetemen megfigyelhető. Hogy tudniillik a diákok az egyik lábukkal az ókorban járnak, a másikkal a XI. századi Magyarország földjét tapossák. Magam máig igyekszem az európai-, a világ- és a magyar történelmet egymásra reflektálva előadni. Összegezve: a lehetőség miatt igencsak kedvet kaptam, és vállaltam egy félállást Pécsen. Igen ám, de egy szép napon elém állt az egyetemi pártfőtitkár, Gáspár János, hogy új rektorra van szükség. Van három-négy jelölt, legyek én a következő. Mondtam neki, hogy teljesen elment az esze, azt sem tudom, miről van szó. De akkor már jöttek a kollégák is, hogy nagy lehetőség ez a fejlesztések szempontjából, satöbbi. Úgyhogy utánajártam, beneveztem, és állva maradtam.

– *Sokak meglepetésére.*

– És fölháborodására! Mégiscsak egy berepülő lett a rektor, aki nem Pécsen született, nem itt végzett, csak néha ide jár. Ráadásul nő! Úgyhogy lábra kaptak mindenféle pletykák, hogy miért lettem én a rektor. Ezekkel talán ne foglalkozzunk, idővel, úgy tudom, el is haltak. Ami a lényeg: kialakult egy nálam fiatalabb, ambiciózus gárda. Nagyon jól tudtunk együttműködni. Hála ennek, néhány sikert is elkönnyelhattunk.

– *Egybehangzó vélemények szerint maga emelte ténylegesen egyetemi rangra a campust. Megcrősítette az arra szolgáló szakokat, karokat, vendégelőadókat hívott.*

– Az egységes tanárképzés fejlesztése viszonylag egyszerűbb volt, meg lehetett hozzá szerezni a pénzt, a státusokat, egyebeket. De gondoltam, ne ragadjunk le a nullpontnál! Ha egyetemről beszélünk, elképzelhetetlen, hogy ne legyen természettudományi kar! Másfelől, ha van testnevelés, ha van rajz és van ének, akkor ezeket is föl kell emelni. A legsikeresebb az utóbbiak közül a rajz volt, hisz a közös munka a Művészeti Kar megalakulásáig vezetett. Ének-zene vonatkozásában is mendegél a dolog. Ami kudarc, az a testnevelés. De a testneveléssel olyan bajok vannak országosan, hogy jobb, ha ebben a kérdéskörben nem merülünk el.

– *Sok ütközete volt?*

– Az ilyen dolgok mindig harcokkal járnak. De akkor a kiegyenlítés még nem volt lehetetlen. Állandó keresésben voltam, kiváló képességű munkatársak után nyomoztam, akik rendelkeznek szabad vegyértékkel. Sokan fölismerték a lehetőséget. De volt konfliktusom is bőven.

– *Ezek föloldásában előnyt vagy inkább hátrányt jelentett, hogy az MSZMP KB tagja volt?*

– Mire odakerültem, az itteni csaták javarészt lezajlottak. Jó néhányan szerepet vállaltunk akkor, így Berend T. Iván, Csáki Csaba, Huszár Tibor... Tudtuk, hogy változtatni kell, gondoltuk, próbáljuk meg. Az akkori eseményekből nem lehet kivonni ezt a társaságot, amelyik egy irányba igyekezett görgetni azt a bizonyos követ. Ebben a csapatban benne volt Horn Gyula, Nyers Rezső, Pozsgay Imre, Vitányi Iván. Bár hozzátesszem: nyolcvankilencben még nem láttuk pontosan, mi lesz kilencvenben. Végül engem képviselőnek is jelöltek. De előre kijelentettem, hogy nagyon hamar lelépek. Soha nem éreztem ugyanis hajlandóságot arra, hogy a politikával hivatásszerűen foglalkozzam. És nem csináltak kedvet az első parlamenti tapasztalatok sem. A történészkedést többé-kevésbé megtanultam, miért kezdjek bele valamibe komolyan, amihez nem értek? Úgyhogy ez tényleg csak rövid, átmeneti időszak volt.

– *Jut eszembe: egyik kollégája kicsit irigykedve mondta, hogy Ormos Mária a legnépszerűbb történész ma Magyarországon. Hogy éli meg a népszerűséget? Megéli egyáltalán?*

– Amit megélek, és ami jólesik, az az, amikor az utca embere reflektál. Például bemegyek a kisboltba, jön egy úr, és megkérdezi: nem az Ormos Máriának tetszik lenni? Mert

láttam magát a Mindentudás Egyetemében, és nagyon érdekes volt. És az is örömet okoz, hogy a *Századunk* című sorozat régebbi epizódjait máig nagyon sokan figyelik, és keresik. És persze, rám csodálkozik Budapesten az új fodrászom, és ha elmegyek a világ végére, legutóbb például Máltára, ott is fölismer valaki, és gratulál. De hogy ebből milyen következtetést lehet levonni? Nem tudom... Ám hadd jegyezzek meg valamit! Mindig bennem volt a törekvés, hogy lehetőleg minél több emberrel értessek meg valamit, amiről úgy gondolom: értem. Tehát hogy magyarul fejezzem ki magam, és ne valamiféle ezoterikus nyelven, amit rajtam kívül, mondjuk, még tízen tudnak elolvasni. Nem biztos, teszem hozzá, hogy ez az embert a szakmán belül népszerűvé teszi.

– *Professzor emeritusként többen elhagyták Pécsét. Magát mi tartotta a városban, az egyetemen?*

– Ami a rektorságom után történt. Visszakerültem a szakmába, tovább foglalkozhattam a diákokkal. Akik ma is itt tartanak. A szakdolgozat-íróim és a doktoranduszaim. A jelenlegi fiatalság krémjét alkotják, és bármikor szívesen foglalkozom velük. Nem hagyom itt őket!

– *Min dolgoznak?*

– Épp mostanában készülünk befejezni egy nagyobb munkát. Tizenkét PhD-s szedett össze anyagokat a Közép-Európa-gondolat változásairól a különböző közép-európai országokban. Megírják, hogy az egyes helyeken hogy formálódott, satöbbi. Nekem kell belőle összefüggő szöveget alkotni. Egyesíteni, szembesíteni az eszméket, észrevenni, hogy egyes korszakokra mi volt a jellemző. Nagyon érdekes feladat.

– *De hallatlanul nehéz lehet!*

– Nem könnyű. Hisz közben még az is kiderül, hogy itt valami hiányzik, ott abból kevéske az anyag, amott megint mást kell pótolni.

– *Ki tömi be a lyukakat?*

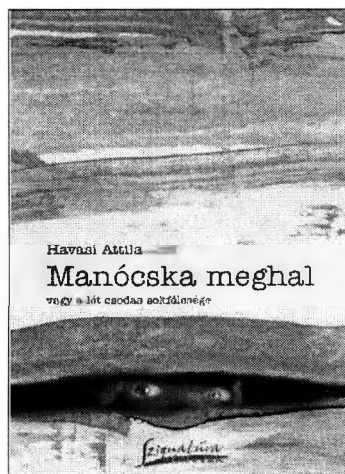
– Néhány kisebbet, meg ami jobban a kezem alatt van, nekem sikerült. De most egyik kollégámat épp föl kellett kérnem, hogy segítsen egy lyuk betömésében. Ezzel együtt, mire ezek a sorok az olvasók elé kerülnek, már lezárom a munkát.

– *Végezetül még egy szálát varrjunk el! Pécs lett előbb levelező, majd rendes tagja az Akadémiának. Erre hogy került sor?*

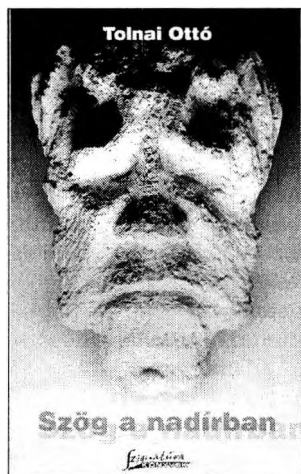
– Nézze, ezek azok az eseményei az életemnek, beleértve a nagy díjakat, mondjuk, a Széchenyi-díjat is, amikről semmit sem tudtam előzetesen. Pedig Magyarország arról híres, hogy itt nincs titok. Úgy látszik, számomra van. Bevallom, nem is akartam tisztában lenni az előzményekkel. Vannak dolgok, amiket nem szándékozom kideríteni utólag sem. Például, hogy ki ellenezte. Haragudjak meg valakire? Semmi értelme! Ha nem vettem észre a Kádár-korszakban sok mindent, ha máig nem ismertem fel azokat, akik feljelentettek, akkor most már minek? Amint arra sem szeretnék fényt deríteni, hogy a rendszerváltás után kik küldték nekem a mocskolódó, névtelen leveleket, levelezőlapokat. Én már nem akarom megtudni, hogy hol éltem.

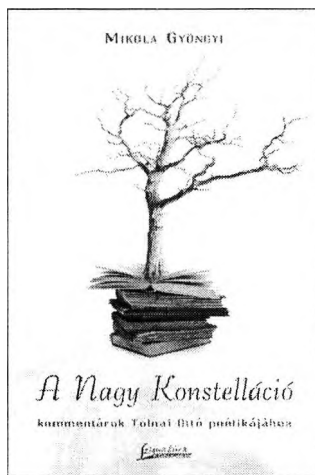
Ezek jó versek. Persze, mi a jó vers, illetve kinek mi? Nekem tetszenek. Például azért, mert szerzőjük a verstől kapja az öntudatát, és nem a fenn-nen hasító öntudatától reméli a verset. Például azért, mert mélyen, egyre pontosabban tud és mutat meg valamit az eredendő bizonytalanságból, mondhatnám, korszerűtlenül bizonytalan, erről viszont rendes szakmai biztonsággal képes beszélni. – Parti Nagy Lajos

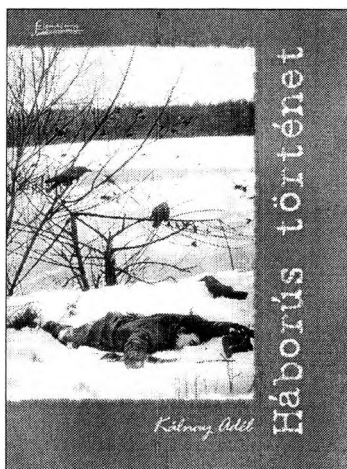
Ez a könyv alap, ebben meg nem ingok, – ahol eszmévé oldódnak a fingok, – ahol nem válik el a szellemtől a szellem, – ami találva nagyszerűen el lett, – ami andalító, bármilyen brutális, – ami úgy szeret, hogy közben még utál is. – Minden vers végén fáj a csattanó, – és ötször minimum meghal Manó. – Kedves olvasó, ha nem zavarja Önt, – ha egy könyv egy küssé pár tabut ledönt, – és a röhögéstől nem bánja, ha visít, – olvassa el e kötet Havasit. – Varró Dániel

Ha nagy szavakra volnánk képesek, azt mondanánk: afféle gyászmunka a Szög a nadírban. Az égboltot összekötő lénia a talp alatt. (...) Egyetlen, ám a legkomolyabb tétje ennek a munkának, hogy a tíz éve tragikusan elhunyt Kovács Antal „öröksége” hogyan őrződik meg a Tolnai-féle poétika világteremtő univerzumában. – Nagy Boglárka

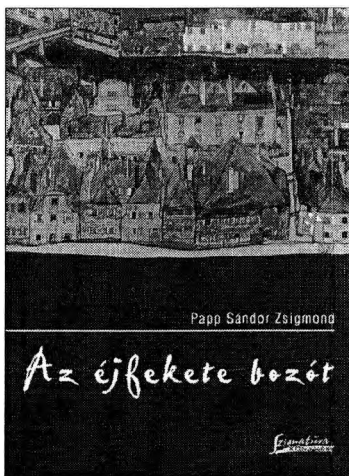
Nem könnyű feladat idegenvezetőnek lenni abban a szöveg- és műfajdzsungelben, ami T. O. eddigi életművét jelenti. Ez a szerző kommentárnak nevezi írását, mely a művekhez fűződik és az olvasó megértését segíti. Talán a legnagyobb hozadéka ennek a kis könyvnek a Tolnai-esszé megfajtási kísérlete, az esszévé váló véletlené a sokműfajúságban. – Ilia Mihály

A Háborús történet, melynek életideje az első világháború, szorongató valóságossággal jeleníti meg „hőse”, az esztelen öldöklés vágólúdijára hurrolt, majd orosz hadifogságba esett és hazájától örökre elszakadó Lakatos József csendes kálváriájában a sok-sok százezer névtelen köz-katonára közös emberi sorsát, szenvedéstörténetét. – Domokos Mátyás

A figyelmes, lassú olvasást sugalló regényszöveg a maga visszafogottan izzó formájában két izgalmas rejtélyt is görget maga előtt. Az egyik magának a történetnek válik a kulcsmozzanatává, a másik azt a meglepetéssorozatot váltja ki olvasójából, hogy (mikor) ki beszél itt voltaképpen. – Závada Pál

Az elbeszélések otthona, az erdőktől övezett, sejtelmes ködöktől látogatott város sorsszerű peremvidék, számkivetettség helye. Közös fedél alatt lakozik itt az archaikus rend, a rezignáció és a kortárs bizonytalanság. Ez az ellentmondás a forrása a táj varázslatos identitásának. Ahogyan most valaki megálmodta. Az éjféletek bozót Erdély mély-ségeken költői látomása. – Bodor Ádám